

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

Manfred Wolf. Edelherr Bernhard II. zur Lippe ● *Inna Gīle*. Latvijas armijas 1. Sanitārā vilciena darbība un nozīme Neatkarības karā, 1919–1920 ● *Māris Goldmanis*. Nacionālo naidu pret ebrejiem kurinošo rakstu un izdevumu cenzūras prakse Latvijā parlamentārās iekārtas laikā (1918–1934) ● *Ieva Garda-Rozenberga*, *Kaspars Zellis*. Atceroties genocīdu: romu iznīcināšana nacistu okupācijas laikā Latvijas romu kolektīvajā atmiņā ● *Dagnosław Demski*, *Dominika Czarnaeka*. Mapping Meanings in the Post-Soviet Landscape of Borne Sulinowo ● Vēstures avoti ● Zinātnes dzīve ● Recenzijas ● Personālijas

2015

2

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

DIBINĀTS 1936. GADĀ
ATJAUNOTS KOPŠ 1991. GADA DECEMBRA
IZNĀK ČETRAS REIZES GADĀ

Izdots ar

VALSTS KULTŪRKAPITĀLA FONDA atbalstu

“Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls” indeksēts EBSCO datubāzē

Rīga, Latvijas vēstures institūta apgāds

Dibinātājs
LATVIJAS UNIVERSITĀTES LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS
Reģistrācijas apliecība nr. 1651
lvi@lza.lv

Galvenais redaktors GUNTIS ZEMĪTIS

Atbildīgā redaktore INETA LIPŠA

Redkolēģija:

Asoc. prof. Ph. D. KARI ALENIUSS (*Kari Alenius*), Oulu Universitāte, Somija; Dr. hist. MUNTIS AUNS, LU Latvijas vēstures institūts; Asoc. prof. Dr. hist. DAINA BLEIERE, Rīgas Stradiņa universitāte, LU Latvijas vēstures institūts; Asoc. prof. Hum. m. dr. AUDRONE BLIUJIENE (*Audronė Bliujienė*), Klaipēdas Universitātes Baltijas jūras reģiona vēstures un arheoloģijas institūts, Lietuva; Prof. Ph. D. LAZARS FLEIŠMANS (*Lazar Fleishman*), Stenforda Universitāte, ASV; Prof. Ph. D. JERGS HAKMANS (*Jörg Hackmann*), Ščecinas Universitāte, Polija; Ph. D. MAGNUSS ILMJERVS (*Magnus Ilmjärv*), Tallinas Universitātes Vēstures institūts, Igaunija; Prof. Dr. hist. ALEKSANDRS IVANOVŠ, Daugavpils Universitāte; Prof. Dr. hist. ĒRIKS JĒKABSONŠ, Latvijas Universitāte; D. Phil. METJŪ KOTS (*Matthew Kott*), Upsalas Universitāte, Zviedrija; Vēst. zin. kand., doc. MIHAILS KOVAĻEVŠ, Saratovas Valsts tehniskā universitāte, Krievija; IMANTS LANCMANIS, Latvijas Zinātņu akadēmijas goda loceklis, Baltijas vēstures komisijas (Getingenē) korespondētājloceklis; Dr. hist. LĪGA LAPA, LU Latvijas vēstures institūts; Dr. hist. INETA LIPŠA, LU Latvijas vēstures institūts; Prof. Ph. D. ĒRO MEDIJAINENS (*Eero Medijainen*), Tartu Universitātes Vēstures un arheoloģijas institūts, Igaunija; Prof. emer., Ph. D. ANDREJS PLAKANS, Aiovas Valsts universitāte, ASV; Vēst. zin. kand., doc. TAMĀRA PUŠKINA, Maskavas Valsts universitāte, Krievija; Prof. Dr. hist. h. c., Dr. habil. chem. JĀNIS STRADIŅŠ, Latvijas Zinātņu akadēmijas īstētais loceklis, Baltijas vēstures komisijas (Getingenē) korespondētājloceklis, LU Filozofijas un socioloģijas institūts; Prof. Dr. habil. hist. AIVARS STRANGA, Latvijas Zinātņu akadēmijas īstētais loceklis, Latvijas Universitāte; Hum. m. dr. ŽILVĪTIS ŠAKNIS (*Žilvytis Šaknis*), Lietuvas Vēstures institūts, Lietuva; Doc. Ph. Dr. LUBOŠŠ ŠVECS (*Luboš Švec*), Kārļa Universitātes Starptautisko studiju institūts, Čehija; Dr. hist. h. c. LILITA VANAGA, LU Latvijas vēstures institūts; Dr. hist. ANTONIJA VILCĀNE, LU Latvijas vēstures institūts; Asoc. prof. Ph. D. IEVA ZAĶE, Rovana Universitāte, ASV; Prof. Dr. hist. GUNTIS ZEMĪTIS, Latvijas Zinātņu akadēmijas korespondētājloceklis, LU Latvijas vēstures institūts, Biznesa augstskola *Turība*

Žurnālā ievietotie zinātniskie raksti ir recenzēti
Articles appearing in this journal are peer-reviewed

Redakcijas adrese
Kalpaka bulv. 4, 126. ist., Rīgā, LV-1050, tālr. 29486005

Redaktores:
Ināra Stašulāne,
Vija Stabulniece (angļu val.)
Ināra Korsaka (vācu val.)
Māksliniece *Ināra Jēgere*
Maketētāja *Margarita Stoka*

Nodibinājums "Latvijas vēstures institūta apgāds",
reģistrācijas nr. 40008064387

Iespiests SIA "Jelgavas tipogrāfija"

ISSN 1025–8906

© LU Latvijas vēstures institūts, 2015

SATURS/CONTENTS

ZINĀTNISKIE RAKSTI/SCIENTIFIC ARTICLES

- Manfred Wolf*. Edelherr Bernhard II. zur Lippe/
Manfreds Volfs. Dižkungs Bernhards II no Lipes. 5
- Inna Gīle*. Latvijas armijas 1. Sanitārā vilciena
darbība un nozīme Neatkarības karā,
1919–1920/
Inna Gīle. The Activities and Importance
of the 1st Ambulance Train of the Latvian Army
in the War of Independence (1919–1920) 17
- Māris Goldmanis*. Nacionālo naidu pret ebrejiem
kurinošo rakstu un izdevumu cenzūras prakse
Latvijā parlamentārās iekārtas laikā
(1918–1934)/
Māris Goldmanis. Censorship of National Hate
Spreading in the Press Articles and anti-Semitic
Publications during the Parliamentary Rule in
Latvia (1918–1934) 37
- Ieva Garda-Rozenberga, Kaspars Zellis*. Atceroties
genocīdu: romu iznīcināšana nacistu okupācijas laikā
Latvijas romu kolektīvajā atmiņā/
Ieva Garda-Rozenberga, Kaspars Zellis. In Remembrance
of Genocide: Annihilation of the Romanies during
Nazi Occupation in the Collective Memory
of Latvian Romanies 64
- Dagnosław Demski, Dominika Czarnecka*. Mapping
Meanings in the Post-Soviet Landscape
of Borne Sulinowo/
Dagnoslavs Demskis, Dominika Čarņecka.
Meklējot jēgu Bornas Sulinovas postpadomju
pilsētvidē 96

VĒSTURES AVOTI/SOURCES OF HISTORY

Baltijas guberņu kamerālpalātu ziņojumi par laukstrādnieku ekonomisko stāvokli Vidzemes un Kurzemes guberņās 1905. gadā (Dokumentus no krievu valodas tulkojusi, publicēšanai sagatavojusi un komentējusi *Līga Lapa*) / Reports of the Baltic Province Treasury Chambers on the Economic Situation of Farm Hands in the Provinces of Vidzeme and Kurzeme, 1905 (Documents translated from the Russian language, prepared for publication and commented upon by *Līga Lapa*) 121

Ēriks Jēkabsons. Latvijas sūtniecības ziņojumi no Maskavas terora laikā 1937.–1939. gadā: PSRS latviešu aspekts / *Ēriks Jēkabsons*. Reports of the Latvian Legation from Moscow during 1937–1939: An aspect of Latvians in the USSR. 146

ZINĀTNES DZĪVE/SCIENTIFIC LIFE. 166

RECENZIJAS/REVIEWS

Krzysztof Zajas (2013). *Absent Culture: The Case of Polish Livonia*. Peter Lang Edition (Polish Studies – Transdisciplinary Perspectives. Vol. 4) (aut. *Ēriks Jēkabsons*) 174

Per Bolin (2012). *Between National and Academic Agendas: Ethnic Policies and 'National Disciplines' at the University of Latvia, 1919–1940*. Stockholm: Södertörns högskola (Södertörn Studies in History 13) (aut. *Ineta Lipša*) 180

Jānis Šiliņš. Latvija, 1918–1920: bija vai nebija pilsoņu karš? / *Jānis Šiliņš*. Latvia, 1918–1920: Was there or Was not there a Civil War? 188

PERSONĀLIJAS/NOMINA. 197

AUTORI/AUTHORS 208

ZINĀTNISKIE RAKSTI

EDELHERR BERNHARD II. ZUR LIPPE

Manfred Wolf

Dr., Staatsarchivdirektor a.D.

Wissenschaftliche Interessen: Geschichte der Region Westfalen; mittelalterliche Quellen.

E-mail: WOLF-MUENSTER@t-online.de

Die vorliegende Darstellung soll sich auf Bernhards Wirken in Livland beschränken. Das erscheint auch deshalb sinnvoll zu sein, da über diesen Abschnitt seines Lebens und den Anteil Marienfelds an der Missionierung Livlands sehr kontrovers diskutiert wurde und zahlreiche eindeutige Falsch-aussagen zu verzeichnen sind.

Schlüsselwörter: Bernhard zur Lippe; Zisterzienserkloster Marienfeld; Livland; Zisterzienserkloster Dünamünde; Zisterzienserkloster Altenkamp.

Etwa um das Jahr 1197 wurde Bernhard zur Lippe von einer Krankheit, wahrscheinlich einer Lähmung der Füße, befallen, die ihn veranlasste, die Herrschaft seinem Sohn Hermann zu übergeben und sich in das Kloster Marienfeld¹ zurückzuziehen. Falsch ist es aber, ihm dabei gleich den Status eines Mönchs zuzuschreiben². Bernhard war nämlich mit Heilwigis von Are verheiratet und blieb auch weiterhin mit ihr in Kontakt. Jedenfalls lag die vom Kirchenrecht geforderte einvernehmliche Ehetrennung vor. Über seinen Status sind wenig präzise Äußerungen verbreitet worden. Franz Mühlen³ schreibt z.B., Bernhard habe mit Einwilligung seiner Gemahlin “das Mönchsgewand genommen”. Auch Kaspar Elm⁴ bemerkt ungenau: er wurde “monachus Cisterciensis ordinis”. Dabei hatte schon Paul Scheffer-Boichorst (1871) festgestellt, dass er an dem Kreuzzug von wahrscheinlich 1198, jedenfalls nach seiner Genesung, als Laie teilgenommen habe⁵. Diese Aussage wird durch zwei Urkunden vom Jahre 1201 bestätigt⁶. In der Zeugenreihe erscheinen Abt und Konvent von Marienfeld und dann Bernhard zur Lippe. Offensichtlich gehörte

der Edelherr nicht zum Konvent. Der gleiche Sachverhalt erscheint in der nächsten Urkunde, wo die Mönche (*fratres*) des Klosters und davon abgesetzt Bernhard zur Lippe genannt werden. Erst in der Papsturkunde⁷ vom Jahre 1207 wird von Bernhard als dem “*nobilis quondam vir, nunc autem monachus Cisterciensis ordinis*” gesprochen. Gegen den Widerstand des Ordens, da dieser befürchtete, dass sich die Mönche durch die Priesterweihe vom Orden entfernten, ließ sich Bernhard mit Dispens die niederen Weihen und auch die Priesterweihe erteilen. Als Motiv für das Bemühen um diese Weihen darf man Bernhard wohl unterstellen, dass sein Blick schon früh auf Livland gerichtet war. Im Jahre 1200 beschloss das Generalkapitel, Bernhard dürfe von seinem geistlichen Amt so lange keinen Gebrauch machen, bis ihm dies durch Mandat des Papstes erlaubt würde⁸. Als der Bischof von Riga, Albert, auf seiner Rückreise von Rom sich auch in Westfalen darum bemühte, Mönche für die Mission in Livland anzuwerben, sah sich das Generalkapitel veranlasst, sich bei ihm zu beschweren⁹, weil er Mönche und Konversen ohne Erlaubnis der Äbte nach Livland holen wollte.

Als Bischof Albert im Jahre 1210/11 von seiner Romreise nach Livland zurückkehrte, befand sich auch Bernhard zur Lippe in seiner Begleitung. Zu seiner nicht unverständlichen Glorifizierung¹⁰, bei der sich die lippische Landesgeschichte auf das Lippiflorium des 13. Jahrhunderts stützen konnte, trug dazu bei, dass Bernhard im Jahre 1211 von Bischof Albert zum Abt des Klosters Dünamünde (lett. *Daugavgrīva*) bestellt worden war¹¹. Die Herkunft Bernhards aus Marienfeld bildete vielleicht den Hintergrund, dass auch dieses Kloster mit Dünamünde in Verbindung gebracht wurde. Das Kloster Dünamünde verdankt seine Entstehung der Initiative des Bischofs Albert. Als Gründungsjahr des Klosters kann das Jahr 1205 gelten, in dem der wahrscheinlich aus dem Kloster Loccum stammende Dietrich von Treiden zum ersten Abt eingesetzt wurde. Ein Abt ohne Konvent ist aber nur schwer vorstellbar. Bei der Frage nach der Herkunft dieses Konvents bildeten sich zwei Parteien, hie Pforte, hie Marienfeld. Das an der Saale gelegene Pforte (Schulpforta) war ein Tochter-

kloster Walkenrieds, dessen Mutterkloster wiederum Altenkamp war. Die Besetzung Dünamündes mit Mönchen aus Pforte galt lange als gesichert, da aus den Jahren 1240/43 die Paternität von Pforte über Dünamünde belegt ist¹². Im Jahre 1885 wurde dieser Sachverhalt durch Friedrich von Keussler jedoch in Frage gestellt, der die ersten Mönche aus Marienfeld kommen lassen wollte¹³. Diese Version wurde 1955 von Paul Johansen¹⁴ aufgenommen. Ihm folgte 1965 Friedrich Benninghoven¹⁵. So hat selbst Kaspar Elm die Meinung vertreten, es habe fast allgemein Zustimmung gefunden, dass Marienfeld als Mutterkloster von Dünamünde zu betrachten sei¹⁶. Ausführlich hat sich im Jahre 2004 Lore Poelchau¹⁷ in die Reihe derer, die Dünamünde als Tochterkloster Marienfelds bezeichneten, eingereiht. Das Problem der Paternität hat sie mit der Unterstellung begründet, es müsse einen, freilich nirgends belegten Wechsel in der Paternität zwischen Marienfeld und Dünamünde stattgefunden haben. Wenn schließlich in der Marienfelder Chronik des 15. Jahrhunderts Dünamünde als Tochter von Marienfeld (*nova abbatia in Livonia Dunamund dicta Campi sanctae Mariae filia*) zu gelten habe¹⁸, so ist dies weniger ein Beleg dafür, als vielmehr ein Beispiel, wie zurückhaltend man im 15. Jahrhundert entstandene Chroniken betrachten sollte. Zu den Autoren, die eine Herkunft der ersten Dünamünder Mönche aus Marienfeld annehmen, gehört 1987 auch Klaus Scholz¹⁹. Im Jahre 2003 folgte Ulrich Meier²⁰, und schließlich, ausdrücklich mit Bezug auf Lore Poelchau Wolfgang Bender²¹.

Die Zahl derer, die weiter für eine Herkunft aus dem Kloster Pforte plädieren, ist weniger zahlreich, im Jahre 1941 war es Wolfgang Schmidt²², 1958 Louis Julius Lekai²³, und 1989 Bernhart Jähnig²⁴. Insgesamt sollte man aber zu dieser Frage die Bemerkung von Wilhelm Kohl nicht übersehen²⁵, es sei unwahrscheinlich, dass ein gerade im Aufbau befindliches Kloster (Einzug der Mönche aus dem Mutterkloster Hardehausen nicht vor 1188) Mitglieder seines Konvents nach Dünamünde geschickt haben sollte.

Der Schlüssel zur Beantwortung der Frage nach der Herkunft der ersten Mönche aus Pforte oder Marienfeld liegt in einer

Stelle in den Beschlüssen des Generalkapitels²⁶ zum Jahre 1203. Darin wird berichtet, ein Abt von "Campus Sanctae Mariae" habe den Antrag wegen Errichtung eines Klosters gestellt. Dies bedeutet auch: Antrag auf Aufnahme des Klosters in den Orden: "Petitio abbatis Campi sanctae Mariae de abbazia construenda". Die Autoren der These von der Herkunft der ersten Mönche in Dünamünde aus Marienfeld haben übersehen²⁷, dass mit der Namensform des betreffenden Abts "Campus Sanctae Mariae" nicht nur der Abt von Marienfeld gemeint sein könnte, sondern auch der von (Alten)kamp. Schließlich fungierte die Gottesmutter Maria als Patronin eines jeden Zisterzienserklosters. Diese Deutungsmöglichkeit wurde nicht zur Kenntnis genommen. Die Fehldeutung hat nicht berücksichtigt, dass unmittelbar nach der genannten ersten Nachricht zu lesen ist, dass das Generalkapitel den Äbten von Altenkamp und Altenberg den Auftrag erteilte, den bei jeder Gründung eines Klosters obligatorischen Orts-termin wahrzunehmen, in dem zu prüfen war, ob der Platz für das zu gründende Kloster ausreichend sei (si locus ad abbatiam construendam sufficit). Nicht ausgesprochen ist damit auch die Frage nach den finanziellen Perspektiven der Neupflanzung. Über das Ergebnis ihrer Untersuchungen sollten die Äbte dem kommenden Generalkapitel berichten. Beide Fakten sind miteinander verknüpft, so dass eine Beauftragung von Marienfeld nicht gemeint sein kann. Falsch ist auch die Aussage, dass Dietrich von Treiden, der erste Abt von Dünamünde, vor dem Jahr 1203 bei einem angeblichen Besuch in Marienfeld über eine Klostergründung in Livland gesprochen habe²⁸. Wenn Treiden sich um Ratschläge für eine Klostergründung bemühte, so war es sicher sinnvoller, diese in Altenkamp zu suchen, das mehrere Tochtergründungen aufweisen konnte (Altenberg, Hardehausen, Walkenried), während man in Marienfeld damit keine Erfahrungen besaß und das auch später kein Tochterkloster zu verzeichnen hatte.

Scheinbar stützt eine Bemerkung bei Heinrich von Lettland²⁹ die These von der Herkunft der ersten Mönche in Dünamünde aus Marienfeld. Im Jahre 1208 kam danach eine Gruppe von

Kreuzfahrern, darunter auch Mönche aus verschiedenen Klöstern, unter Führung eines Abts Florenz nach Livland. Dieser Abt Florenz konnte nach Meinung Marienfeld-Befürworter nur der gleichnamige zu dieser Zeit im Amt befindliche Abt von Marienfeld sein³⁰. Er soll mit Mönchen aus Marienfeld den ersten Konvent in Dünamünde gebildet haben und Florenz soll zur Klosterweihe gekommen sein³¹. Tatsächlich kann es sich nur um eine Ergänzung des schon bestehenden Konvents gehandelt haben. Man hat dabei übersehen, dass der Marienfelder Abt mit seinem Namen keinen Alleinvertretungsanspruch in der damaligen Zeit hatte. So hat Franz Winter den Namen Sittichenbach ins Spiel gebracht³². Dieses bei Eisleben gelegene Zisterzienserkloster war eine Tochtergründung von Walkenried, und stand dadurch ebenfalls in der Filiation von Morimond, die durch ihre Aktivitäten in Livland hervorgetreten ist³³. Für das Jahr 1209 ist für dieses Kloster gleichfalls ein Abt Florenz nachgewiesen³⁴, der mit dem Kloster Pforte in Verbindung gestanden haben könnte. Er ist eher mit dem Abt zu identifizieren, der im Jahre 1208 Dünamünde besuchte. Damit hat das Gebäude von der Herkunft der ersten Mönche aus Marienfeld keine Fundamente mehr.

Abt Albert von Riga hatte im Dezember 1210 auf seiner Rückreise von Rom in Cappenberg den in Riga neu zu bauenden Dom dem Prämonstratenserorden übertragen. Das Domkapitel in Riga wurde somit ebenso wie in Ratzeburg, Havelberg und Brandenburg von Prämonstratensern gestellt. Als Bischof sich im Jahre 1211 auf dem Rückweg nach Livland befand, war Bernhard zur Lippe in seiner Begleitung. Die Reise konnte er nicht ohne Schwierigkeiten beginnen. So sehr die Zisterzienser seit Bernhard von Clairvaux für die Kreuzzüge sich einsetzen, waren Generalkapitel und Äbte bestrebt, ihre Mönche in ihren Klöstern zurückzuhalten, da sie eine Beeinträchtigung des kontemplativen Lebens besorgten. Ein Grundprinzip des Ordens war schließlich die "stabilitas loci". Im Jahre 1200 hatte das Generalkapitel die Äbte aufgefordert, gegen solche Mönche und Konversen vorzugehen, die ihre Klöster verließen, um zu predigen³⁵. Dagegen wandten sich die Päpste mit der Betonung der Mission vor

dem monastischen Leben³⁶. Vom Papst erhielt Bernhard, wie Heinrich von Lettland berichtet, die Ermächtigung “verbum Dei predicandi”. Unter diesen Voraussetzungen reiste er daher nach Livland mit dem Auftrag zur Mission. Darauf stützte sich die Nachricht, die beachtenswerter Weise in einer Weltchronik Aufnahme finden sollte, indem sie von seinem Wirken zur Kenntnis nahm³⁷. Genannt wird Bernhard für das Jahr 1213. Dabei spielt es fast gar keine Rolle, dass die Mitteilungen der Zuverlässigkeit entbehren. Bernhards früherer Rang wird nur mit Ritter umschrieben. Seine Verdienste werden mit der eines Predigers (predicavit) herausgestellt und dass er deswegen zum Bischof gewählt wurde. Nichts weniger als das. Schon bei seiner Ankunft in Livland sah sich Bischof Albert mit einem Einfall der Esten konfrontiert. Hier konnte Bernhard bei der Abwehr der Feinde aufgrund seiner militärischen Fähigkeiten und organisatorischen Begabung entscheidende Hilfe leisten. Diesem Aufgabengebiet blieb er auch weiterhin treu. Im Jahre 1217 konnte er bei der Belagerung der Burg Fellin (estn. Viljandi) wertvolle Hilfe leisten. Die Bedeutung, die ihm Bischof Albert zumaß, lässt sich wohl daran ersehen, dass der Bischof ihn im Jahre 1211 zum Abt zu Dünamünde bestellte und ihm im Jahre 1218 das von ihm neu geschaffene Bistum Selonien (Semgallen) übertrug, was der Papst am 25. Oktober 1219 bestätigte³⁸.

Die Tätigkeit Bernhards in Livland lässt sich wohl am besten durch eine Bemerkung von Franz Winter umschreiben³⁹: Wenn man Bernhard zur Lippe in Livland hätte suchen wollen, dann wäre er weniger beim Cultus als bei den Belagerungsmaschinen zu finden gewesen. So fern vom Cultus bewegte sich Bernhard nicht. Für die Angehörigen des Heeres des Bischofs Albert soll er die Messe gefeiert haben⁴⁰, wozu er ja durch die Priesterweihe berechtigt war. Nach den von Johansen durchgeführten Berechnungen⁴¹ hat sich der Edelherr in Livland von den Jahren von 1211 bis zu seinem Tode im Jahre 1224, d.h. in einem Abschnitt von 13 Jahren, höchstens 2 ½ Jahre verbracht. So hat er z.B., vom Jahre 1213 bis zum Jahre 1217 in Deutschland verbracht. In Livland wechselte er ständig seinen Aufenthaltsort. Wenn er

im Jahre 1211 von Bischof Albert zum zweiten Abt des Klosters Dünamünde bestellt wurde, so verweilte er dort nur sporadisch. Die gleiche Einstellung zeigte er gegenüber seinem Amt als Bischofs von Selonien (Semgallen), zu dem ihn Bischof Albert im Jahre 1218 eingesetzt hatte, was nicht mehr als ein Rechtsakt blieb⁴². Daran änderte auch nicht der Anschein, dass Bernhard sich des Ansehens, das ihm das Amt im fernen Deutschland verlieh, durchaus bewusst war. Das beweist die Tatsache, dass er sich am Ende des Jahres 1218 von seinem Sohn Otto, Bischof von Utrecht, zu Oldenzaal zum Bischof weihen ließ⁴³. Gegenüber den ihm anvertrauten Ämtern hat er sich sehr stiefväterlich gezeigt.

Verdienste erwarb er sich zweifelsohne für die Mission in Livland, indem er bei seinen Besuchen in der Heimat Kreuzfahrer anwarb. In Frage zu stellen ist dagegen angesichts der beschränkten Zeit, die er in Livland und besonders in seinem Kloster Dünamünde und seinem Bistum Selonien verbrachte, die Behauptung von Elm, er habe in Livland als Helfer Bischof Alberts als Kirchen-, Burgen- und Städtebauer gewirkt⁴⁴. Das hätte sich besonders in seinem Bistum Selonien angeboten. Bischof Albert sah in der Gründung des Bistums, deren Bewohner zum großen Teil noch heidnisch waren, die Schaffung eines Bollwerks gegen die Litauer. In der Heimat des Edelherrn wusste man über die Beschaffenheit des Bistums Selonien/Semgallen kaum Bescheid. Sie wurde wohl mit der Stellung eines Bischofs in Deutschland verglichen und in der Erinnerung bis heute überschätzt. Die wahre Situation zeigt sich, wie in dem entsprechenden Handbuch nachgewiesen wird⁴⁵, in der Tatsache, dass nach den archäologischen (und urkundlichen) Nachrichten kein Kirchenbau in diesem Bistum nachgewiesen werden kann. An dieser Situation hat sich auch unter Bernhard zur Lippe nichts geändert. Die 1263 in Dünamünde abgebrannte Kirche war eine Holzkirche.

Dass das Zusammenwirken von Kunstgeschichte und Landesgeschichte gelegentlich ergänzungsbedürftig sein kann, zeigt das Beispiel von Hans Thümmler, eines hervorragenden Kunsthistorikers und ausgewiesenen Kenners der romanischen

Baukunst in seinem Aufsatz von 1955 über die Bedeutung der Edelherrn zur Lippe für die Ausbreitung der westfälischen Baukunst im 13. Jahrhundert⁴⁶, wenn er sich auf Literatur verlassen muss, die sich als unzuverlässig erweist. So bezeichnet Thümmler Bernhard zur Lippe als Gründer von Marienfeld, was nicht berechtigt ist, schon gar nicht, wenn man darunter wohl den alleinigen Gründer verstehen muss. Im Zusammenhang mit dem Kloster Dünamünde spricht er von einer Filiation Marienfelds. Es zeugt von Überschätzung der Bedeutung der Ämter eines Abts zu Dünamünde und das eines Bischofs von Selonien, die sie für Livland besaßen. Bernhard zur Lippe hat sich durch seine militärischen und organisatorischen Fähigkeiten, die er in der Abwehr der heidnischen Feinde zeigte, sich um Livland verdient gemacht und seinen Ruhm begründet. Ihm kirchenpolitische Aktivitäten zuzuschreiben, ist nicht berechtigt und es gibt dafür keine Belege, wenn man nicht die Tatsache, dass er mit den genannten Ämtern betraut wurde, allein schon als solche sieht.

Die Rolle eines "Kulturbringers" weist auch Franz Mühlen dem Edelherrn mit der Bemerkung zu, dass sich die Anregungen, die der Ahnherr zu Marienfeld, womit nur Bernhard gemeint sein kann, von den Bauleuten seines Ordens und auch sonst empfangen hatte, im Kirchbau zu Marienfeld und in den Kirchbauten seiner in zahlreichen geistlichen Ämtern wirkenden Nachkommenschaft widerspiegelten⁴⁷.

Auf der Basis dieser Aussagen wagt sich Holger Kempkens zu kühnen Behauptungen. Irregeleitet durch Lore Poelchau folgt er der These, dass die ersten Mönche im Zisterzienserkloster Dünamünde aus Marienfeld kamen und dass dieses Kloster ein Tochterkloster Marienfeld war⁴⁸. Ohne stichhaltige Belege stellt er fest, dass Bernhard auf die Bauplanung der Klosterkirche in Marienfeld Einfluss genommen hat und sogar entscheidend die Baugestalt bestimmt hat. Ohne Beweise zu erbringen will er glaubhaft machen, dass die westfälische und baltische Architekturgeschichte ohne sein Wirken vermutlich einen anderen Verlauf genommen hätte⁴⁹. Beherzigen sollte man: Hypothesen sind berechtigt, wenn sie sich in angemessenen Grenzen halten.

ANMERKUNGEN

- ¹ Marienfeld bei Warendorf in Westfalen, heute Kreis Gütersloh.
- ² Paul Leidinger (1985). Die Gründung der Zisterzienser-Abtei Marienfeld 1185 und ihre Stifter. *Westfälische Zeitschrift*, Bd. 135, S. 181–238, hier S. 233, Anm. 233; Franz Mühlen (1985). Die frühe Baukunst Westfalens und ihr Einfluss auf das Baltikum. In: Erich Böckler (Hg.). *Die Kunst Nordeuropas und der Baltischen Länder*. Bad Homburg, S. 29–62, hier S. 33: (Bernhard) habe mit Einwilligung seiner Gemahlin das Mönchsgewand genommen.
- ³ Mühlen. *Die frühe Baukunst Westfalens*, S. 33.
- ⁴ Kaspar Elm (1989). Christi cultores et novelle ecclesie plantatores. Der Anteil der Mönche und Mendikanten an der Christianisierung der Liven und dem Aufbau der Kirche von Livland. In: *Gli inizi del cristianesimo in Livonia-Lettonia*. Rom, S. 127–170, hier S. 136.
- ⁵ Paul Scheffer-Boichorst (1871). Herr Bernhard von der Lippe als Ritter, Mönch und Bischof. *Zeitschrift für vaterländische Geschichte und Altertumskunde*, Bd. 29, S. 107–235, hier S. 183.
- ⁶ Westfälisches Ukrundenbuch. Bd. 3. Die Urkunden des Bisthums Münster von 1201–1300, bearb. von Roger Wilmans. (1871) (im Folgenden WUB), Nr. 1690 und 1691.
- ⁷ WUB 5, Nr. 216.
- ⁸ Josephus M. Canivez (1933). *Statuta Capitulum Generalium Ordinis Cisterciensis ab anno 1186 ad annum 1786*. Löwen. 1200: I 259.
- ⁹ Canivez. *Statuta*. 1209; Canivez. *Statuta*, I 364.
- ¹⁰ Hermann Althoff (Hg.) (1900). *Das Lippiflorium*. Ein westfälisches Heldengedicht aus dem 13. Jahrhundert. Lateinisch und deutsch nebst Erläuterungen. Leipzig, S. 71.
- ¹¹ Scheffer-Boichorst. *Herr Bernhard*.
- ¹² Wolfgang Schmidt (1941). Die Zisterzienser im Baltikum und Finnland. Helsinki, S. 33; es dürfte kein Zufall sein, dass das Zisterzienserkloster Falkenau (estn. Kärkna) ebenfalls von Mönchen aus Kloster Pforte im Jahre 1233 besetzt sein soll: Armin Tuulse (1942). Die Burgen in Estland und Lettland. Dorpat, S. 270–274.
- ¹³ Friedrich von Keussler (1885). Die Gründung des Cistercienserklosters Dünamünde. Fellin.
- ¹⁴ Paul Johansen (1955). Lippstadt, Freckenhorst und Fellin, Werk und Wirkung Bernhards II. zur Lippe im Ostseeraum. In: *Westfalen – Hanse – Ostseeraum*. Münster, S. 97–160, hier S. 106.
- ¹⁵ Friedrich Benninghoven (1965). Der Orden der Schwertbrüder. (Fratres Milicie Christi de Livonia Ostmitteleuropa in Vergangenheit 9). Köln-Graz, S. 21.
- ¹⁶ Elm. *Christi Cultores*, S. 142.

- ¹⁷ Lore Poelchau (2004). Die Geschichte des Zisterzienserklosters Dünamünde bei Riga. In: *Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktinerordens und seiner Zweige*. Bd. 115, S. 65–119, hier S. 75.
- ¹⁸ Friedrich Zurbonsen (1884). Das Chronicon Campi sanctae Mariae in der ältesten Gestalt (1185–1422). Paderborn, S. 20.
- ¹⁹ Klaus Scholz (1987). Bernhard zur Lippe. In: *Westfälische Lebensbilder* 14. Münster, S. 1–37, hier S. 24 f.
- ²⁰ Ulrich Meier (2003). Fast ein Heiliger, Bernhard zur Lippe. In: *Heiliges Westfalen*. Bielefeld, S. 79–110, 249–251, hier S. 88.
- ²¹ Wolfgang Bender (2008). Fürst aller Christen Livlands. In: *Lippe und Livland. Mittelalterliche Herrschaftsbildung im Zeichen der Rose*. Bielefeld, S. 169–184, hier S. 160.
- ²² Schmidt. Die Zisterzienser im Baltikum.
- ²³ Louis Julius Lekai (1958). Geschichte und Wirken der weissen Mönche, deutsch von A. Schneider. Köln.
- ²⁴ Bernhart Jähmig (1986). Die Anfänge der Sakraltopographie von Riga (Studien über die Anfänge der Mission in Livland, hg. von Manfred Hellmann). Sigmaringen, S. 123–158.
- ²⁵ Wilhelm Kohl (2010). Die Zisterzienserabtei Marienfeld. Berlin, S. 98, Anm. 12.
- ²⁶ Canivez. *Statuta*, I, S. 287, Nr. 16 zu 1203.
- ²⁷ Benninghoven. *Der Orden*, S. 39.
- ²⁸ Poelchau. *Geschichte*, S. 75.
- ²⁹ Leonid Arbusow und Albert Bauer (Hg.) (1955). Heinrichs Livländische Chronik (Heinrici Chronicon Livoniae). Hannover, XII, 5.65.
- ³⁰ Poelchau. *Geschichte*, S. 75.
- ³¹ Benninghoven. *Der Orden*, S. 54.
- ³² Franz Winter (1868). Die Cistercienser des nordöstlichen Deutschlands, Teil 1. Aalen, S. 242.
- ³³ Elm. *Christi Cultores*, S. 140.
- ³⁴ Geschichtsquellen der Provinz Sachsen und angrenzender Gebiete, hg. von der Historischen Kommission Sachsen, 20. Bd., Urkundenbuch der Klöster der Grafschaft Mansfeld. Halle 1888, Nr. 25, S. 399.
- ³⁵ Canivez. *Statuta*, 1200: I, 159.
- ³⁶ Elm. *Christi Cultores*, S. 145.
- ³⁷ Georg Waitz (Hg.) (1882). Ex Chronico Universali Anonymi Laudunensis. MGH, Scriptorum XXVI. Hannover, S. 455. Verfasst wurde sie wahrscheinlich von einem Prämonstratenser in St. Martin in Laon.
- ³⁸ Winter. *Die Cistercienser*, S. 242.
- ³⁹ Winter. *Die Cistercienser*, S. 243.
- ⁴⁰ Winter. Desgl.
- ⁴¹ Johansen. *Lippstadt*, S. 107.
- ⁴² Elm. *Christi Cultores*, S. 137.

- ⁴³ Winter. *Die Cistercienser*, S. 243.
- ⁴⁴ Elm. *Christi Cultores*, S. 136.
- ⁴⁵ Andris Caune, Ieva Ose (2010). Latvijas viduslaiku mūra baznīcas. 12. gs. beigas – 16. gs. sākums. Enciklopēdija. Rīga (Mittelalterliche Steinkirchen in Lettland vom Ende des 12. bis Anfang des 16. Jahrhunderts. Riga 2010).
- ⁴⁶ Hans Thümmeler (1955). Die Bedeutung der Edelherren zur Lippe im 13. Jahrhundert. In: *Westfalen-Hanse-Ostseeraum*. Münster, S. 161–169; zitiert nach dem Nachdruck: *Zur Architektur und Skulptur des Mittelalters* (Gesammelte Aufsätze) (1998), hg. von Joachim Poeschke. Münster, S. 385–395.
- ⁴⁷ Mühlen. *Die frühe Baukunst Westfalens*, S. 38.
- ⁴⁸ Holger Kempkens (2008). Bernhard II. und die Architektur der Abteikirche Marienfeld. In: *Lippe und Livland im Zeichen der Rose*. Bielefeld, S. 103–124, hier S. 120.
- ⁴⁹ Desgl., S. 124.

DIŽKUNGS BERNHARDS II NO LIPES

Manfreds Volfs

Dr., pensionēts Minsteres Vācijas valsts arhīva direktors

Zinātniskās intereses: Vestfālenes reģiona vēsture, viduslaiku rakstītie avoti.

E-pasts: WOLF-MUENSTER@t-online.de

Raksts pievēršas dižkunga Bernharda II no Lipes aktivitātēm Livonijā. Par šo Bernharda dzīves posmu un Marienfeldes cisterciešu klosteru lomu Livonijas kristianizācijas procesā pastāv ļoti atšķirīgi viedokļi, to skaitā arī vairāki viennozīmīgi kļūdaini pieņēmumi.

Atslēgas vārdi: Bernhards II no Lipes, Marienfeldes cisterciešu klosteris, Livonija, Daugavgrīvas cisterciešu klosteris, Altenkampas cisterciešu klosteris.

Kopsavilkums

Dižkungs Bernhards II no Lipes bija neliela zemes gabala īpašnieks Vestfālenes reģiona austrumu daļā. Kalpojot Heinriham Lauvam un iesaistoties dažādās militārās darbībās, Bernhards bija ieguvis zināmu popularitāti. Slimības spiests, viņš nodeva savus laicīgos amatus dēlam un 1197. gadā pievienojās Marienfeldes cisterciešu klosteru

konventam vispirms kā lajs, vēlāk kļūstot par mūku. Jau 1198. gadā vēl laja kārtā Bernhards pirmo reizi piedalījās krusta karu gājienā uz Livoniju. 1210. gadā viņš atkārtoja krusta karu gājienu uz Livoniju, šoreiz pievienojoties bīskapam Albertam viņa atceļā no Romas. Tā vietā, lai uzņemtos misionāra pienākumus Livonijā, Bernhards atbalstīja bīskapu Albertu cīņā pret pagānisko igauņu iebrukumu. Ar daudzās kaujās iegūto militāro un organizatorisko pieredzi Bernhards varēja sniegt bīskapam Albertam efektīvu palīdzību. Kā pateicību bīskaps Alberts 1211. gadā viņam uzticēja Daugavgrīvas klostera abata amatu un 1218. gadā Bernhardu iecēla par Sēlijas bīskapu. Abi viņam piešķirtie amati bija vienīgi juridiski tituli, Bernhards reti kad uzturējās viņam padotajās vietās. Pārspīlēts un nepamatots ir dažu Vestfāles reģiona mākslas vēsturnieku viedoklis par Bernharda ietekmi uz Livonijas mūra arhitektūras attīstību.

Kļūdaini interpretējot piezīmi par ģenerālkapitula lēmumu, izraisījās pretrunīgas diskusijas, kas pilnībā aizēnoja līdzšinējo neapstrīdēto uzskatu par to, ka Daugavgrīvas cisterciešu klostera pirmais konvents nāca no Pfortas klostera Naumburgas pie Zāles tuvumā. Avotā minētais "*Campus sancte Marie*" tika attiecināts uz Marienfeldes cisterciešu klosteri, kas tobrīd tikai vēl tapa, nevis uz te domāto līdzīga nosaukuma *Kamp* klosteri (Lejasreinas reģionā), kas bija vecākais cisterciešu klosteris vācu zemēs. To vēlāk pārdēvēja par *Altenkamp* klosteri, lai nejauktu ar citiem līdzīga nosaukuma klosteriem. Daugavgrīvas cisterciešu klostera konventā nebija brāļu no Marienfeldes cisterciešu klostera.

LATVIJAS ARMIJAS 1. SANITĀRĀ VILCIENA DARBĪBA UN NOZĪME NEATKARĪBAS KARĀ, 1919–1920*

Inna Gīle

Mg. hist., LU Latvijas vēstures institūta zinātniskā asistente, LU Vēstures un filozofijas fakultātes vēstures doktorante.

Zinātniskā tēma: militārās medicīnas vēsture.

E-pasts: inagile@inbox.lv

Rakstā aplūkots ar kara medicīnas nozari saistīts un līdz šim nepētīts temats – Latvijas armijas 1. Sanitārā vilciena loma Neatkarības karā. Sanitārais vilciens bija viens no nozīmīgākajiem faktoriem veiksmīgā evakuācijā, jo tieši savienoja fronti ar aizmugures kara medicīnas iestādēm, kur par karavīru veselību rūpējās apmācīts medicīniskais personāls. Darba mērķis ir izpētīt Latvijas armijas 1. Sanitārā vilciena darbību un tā nozīmi Neatkarības karā 1919.–1920. gadā. Šī mērķa sasniegšanai izvirzīti vairāki uzdevumi: Sanitārā vilciena dibināšanas iemeslu un apstākļu izpēte; Sanitārā vilciena struktūras un funkciju apskats, lai gūtu izpratni par iekšējo kārtību un iemesliem, kādēļ šāds vilciens Latvijas armijai kara apstākļos bija nepieciešams; Sanitārā vilciena darbības, personāla un pacientu analīze, lai gūtu vispusīgu priekšstatu par vilciena lomu kauju darbības apstākļos.

Atslēgas vārdi: Neatkarības karš, kara medicīna, evakuācija, sanitārais vilciens, infekcijas slimības.

Norises Baltijas reģionā apskatāmajā laika posmā bija sarežģītas, īpaši Latvijā. 1918.–1920. gadā Latvijas bruņotie spēki izcīnīja smagas cīņas par neatkarīgas Latvijas Republikas pastāvēšanu. Un, kaut gan šie divi gadi ir īss laiks, tomēr tie ir ļoti svarīgs posms gan Latvijas, gan arī visa reģiona vēsturē. Tieši šajā laikā notika svarīgākie procesi, lai turpmākos 20 gadus, līdz valsts okupācijai, Latvijas Republika vispār pastāvētu.

Latvijas armijas kara medicīnas nozares pamati likti 1919. gada 19. jūlijā ar Latvijas armijas Sanitāro (no 1921. gada Kara sanitāro)

* Raksts sagatavots Valsts pētījumu programmas “Letonika” LETONIKA ietvaros. Pētījums tapis ar Richarda Zariņa piemiņas fonda atbalstu.

pārvaldi. Tā pārraudzīja armiju sanitārajā ziņā, sniedza medicīnisko palīdzību, personālsastāvs koordinēja kara medicīnas iestāžu darbību un nodrošināja ievainoto un slimo evakuāciju. Savukārt tās sistēma bija viens no galvenajiem priekšnoteikumiem armijas dzīvā spēka saglabāšanā. Šī iemesla dēļ jau Pirmajā pasaules karā plaši tika lietota jauna, bet efektīva metode – sanitārie vilcieni. Līdz tam evakuācija notika ar zirgu pajūgiem, tomēr tas bija lēni, un Pirmajā pasaules karā ievainoto un slimo karavīru evakuēšanā tikai ar šo metodi vien bija par maz, lai visus evakuētu.

Sanitāro vilcienu attīstību veicināja dzelzceļa lielā nozīme šajā laikā. Vilcienu satiksme bija moderns un ātrs pārvietošanās veids, kuru karojošo valstu armijas plaši izmantoja armijas daļu pārvietošanā un apgādē. Latvijā Neatkarības kara laikā bija aplūkotajam laikam plašs dzelzceļu tīkls, kuru Latvijas armija varēja izmantot savām vajadzībām.

Atšķirībā no Rietumvalstu, piemēram, Amerikas Savienoto Valstu armijas, kuras sanitārie vilcieni atradās katrā divīzijā, Latvijas armija bija daudz mazāka, un Neatkarības karā tai trūka līdzekļu, lai varētu šādus vilcienus izveidot pie katras divīzijas.¹ Šī iemesla dēļ nodibināja vienu Sanitāro vilcienu kā atsevišķu militāru struktūru, un, neraugoties uz šķietamo maznozīmīgumu, ir runa par atsevišķu, bet svarīgu karaspēka daļu. Vilciens apkalpoja visu četru divīziju karavīrus, un tā darbību pārraudzīja Latvijas armijas Sanitārā pārvalde.²

Pēc Otrā pasaules kara un līdz pat Latvijas neatkarības atgūšanai 1990. gadā Latvijā valdīja padomju vara un politisku apsvērumu dēļ nebija iespējas veikt pētījumus par Latvijas vēsturi, tajā skaitā Neatkarības karu. Latviešu trimdas vēsturniekiem, tāpat kā vietējiem pētniekiem, nebija piekļuves avotiem, kuri glabājās Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas arhīvos. Pēc neatkarības atjaunošanas iznākuši vairāki pētījumi par norisēm Neatkarības karā, tomēr joprojām pastāv vēl neapzināti vai nepietiekami aplūkoti aspekti, viens no tiem – kara medicīnas nozare Latvijas armijā.

Rietumvalstu historiogrāfijā ievainoto un slimo karavīru evakuācijas jautājums skatīts bieži un parasti kontekstā ar citām kara medicīnas struktūrām. Nereti pētījumos tiek aplūkots plašs laika

posms, lai redzētu izmaiņas, kādas notikušas kara medicīnas nozarē ilgākā laika periodā. Viens no tādiem ir Ričarda A. Gabriela (*Richard A. Gabriel*) darbs, kurā šis jautājums skatīts no viduslaikiem līdz pat 20. gs. vidum. Tajā aplūkota kara medicīnas nozare dažādu valstu armijās – Krievijas, Vācijas, Lielbritānijas, Francijas un Amerikas Savienoto Valstu – un paralēli citiem uzmanība pievērsta arī evakuācijas jautājumiem. Šis darbs ir vērtīgs temata izpētē, jo ļauj izprast kontekstu, kādā attīstījās kara medicīna un izmainījās evakuācijas sistēma.³

Aplūkojot Krievijas historiogrāfiju, jāizceļ Alekseja Aranoviča (*Aleksei Aranovich*) 2012. gadā publicētais pētījums, kurā liela uzmanība pievērsta evakuācijas sistēmas raksturošanai Krievijas impērijas armijā Pirmajā pasaules karā.⁴ Kaut gan Krievijas impērijas armijas noteikumi netika izvirzīti par Latvijas armijas Sanitārās pārvaldes organizācijas paraugu, jo tie bija paredzēti lielākai un uz citiem pamatiem organizētai armijai, tomēr nevar nenovērtēt pieredzi, kuru Krievijas impērijas armijā guva nākošie Latvijas armijas Sanitārās pārvaldes darbinieki, jo tie varēja paši pārlicināties par trūkumiem, kuri tur pastāvēja.⁵

Evakuācija Krievijas impērijas armijā nebija labi izstrādāta. Tā notika neorganizēti, sanitārie vilcieni neieradās pēc grafika, ievainotie koncentrējās evakuācijas punktos, jo transports tos nespēja pietiekami ātri uzņemt un nogādāt aizmugures medicīnas iestādēs, kā rezultātā strauji pieauga infekcijas slimību izplatība. Latvijas armijas ārsti šādu situāciju centās novērst, izstrādājot pārdomātu evakuācijas sistēmu Latvijas armijā. Viens no priekšnoteikumiem bija sanitārā vilciena izveide un organizēta darbība.⁶

20. gs. kara medicīnas nozare visbiežāk tiek aplūkota divu lielāko militāro konfliktu laikā – Pirmajā un Otrajā pasaules karā. Īpaša uzmanība pievērsta Pirmajam pasaules karam, jo tieši šajā militārajā konfliktā attīstījās modernā kara medicīna un evakuācijas sistēma. Britu medicīnas vēstures pētnieks Marks Harisons (*Mark Harrison*) uzsver, ka bez modernās medicīnas nebija iespējams vest modernu karu.⁷ Analizējot Lielbritānijas kara medicīnas nozares attīstību Pirmajā pasaules karā, viņš aplūko evakuācijas sistēmas lomu.⁸ Autors darbā pierāda, ka Lielbritānijas armijas

veiksmes un neveiksmes nav pilnībā izprotamas bez modernās medicīnas ieviesto inovāciju izpētes. Šādi un līdzīgi pētījumi parāda, cik liela nozīme medicīnai ir 20. gs. militārajos konfliktos. Līdz ar to ir nepieciešams izpētīt, kāda loma bija vienai no modernās medicīnas ieviestajām inovācijām – Latvijas armijas 1. Sanitārajam vilcienam Neatkarības kara laikā.

Šī pētījuma mērķis ir izpētīt Latvijas armijas 1. Sanitārā vilciena darbību un tā nozīmi Neatkarības kara laikā 1919.–1920. gadā. Mērķa sasniegšanai izvirzīti vairāki uzdevumi: Sanitārā vilciena izveidošanas iemeslu un apstākļu izpēte, Sanitārā vilciena struktūras un funkciju apskats, kā arī personāla un pacientu sastāva un izmaiņu analīze – šī vilciena funkcionēšanas īpatnības un darbības nozīme Latvijas armijā Latgales atbrīvošanas laikā.

Darbā galveno avotu bāzi veido Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva (turpmāk: LVVA) materiāli. Pirmkārt, Latvijas armijas 1. Sanitārā vilciena fondā⁹ atrodamās Sanitārā vilciena pārziņa pavēles.¹⁰ Tāpat fondā esošās ziņas par personāla un pacientu sastāvu,¹¹ dažādas sarakstes ar kara medicīnas iestādēm un evakuāciju punktiem¹² un citi fondā atrodamie dokumenti. Turklāt nozīmīga informācija atrodama arī Latvijas armijas Kara sanitārās pārvaldes¹³ fondā (sanitārpriekšnieka pavēles),¹⁴ kas ļauj izprast Sanitārās pārvaldes īstenoto politiku evakuācijas sistēmas izstrādē, bet dažādi regulējumi dod ieskatu problēmās, kuras apdraudēja veiksmīgu evakuācijas kārtību. Savukārt Kara vēstures komisijas fondā¹⁵ atrodamās apkopojošās ziņas dod ieskatu pārvadāto pacientu skaitliskajā sastāvā un parāda galvenās evakuācijas problēmas Latvijas armijā Neatkarības karā. LVVA dokumentos esošo informāciju papildina periodikā iegūtās ziņas.

SANITĀRĀ VILCIENA IZVEIDE, STRUKTŪRA UN FUNKCIJAS

Sanitāro vilcienu nodibināja sarežģītos apstākļos – tikai pēc Strazdumuižas pamiera līguma parakstīšanas 1919. gada 3. jūlijā radās iespēja nodibināt Latvijas armiju. Paralēli Latgalē notika karadarbība – Latvijas armijas daļas kopā ar poļu karaspēku cī-

Latvijas armijas 1. Sanitārā vilciena
pārzinis ārsts pulkvedis
Valters Jaunzems
20. gs. 30. gadu beigās.
Avots: Latvijas Kara muzejs,
4-16564-4899-FT

Latvijas armijas Kara sanitārās
pārvaldes priekšnieks ārsts
ģenerālis Pēteris Sniķeris
20. gs. 20. gadu beigās.
Fotogrāfs K. Rake. Avots: Rīgas
vēstures un kuģniecības muzejs,
VRVM 109040/2

nījās pret Sarkanā armiju. Latvijas armijas 1. Sanitāro vilcienu¹⁶ nodibināja 1919. gada 3. augustā un par tā pārzini iecēla ārsta vietas izpildītāju leitnantu Valteru Jaunzemu (1896–1959).¹⁷ Vis ticamāk, šim amatam viņš tika izvēlēts savas iepriekšējās pieredzes dēļ – viņš bija dažas nedēļas darbojies Padomju Latvijas armijā kā 3. Sanitārā vilciena ārsts.¹⁸

Sanitārā vilciena izveide bija apgrūtināta, jo lielinieki, atkāpjoties no Rīgas 1919. gada 22. maijā, evakuēja lielāko daļu ritošā sastāva. Situācija uzlabojās 14. augustā, kad sanitārpriekšnieka ārsta pulkveža Pētera Sniķera (1875–1944) ieceltā komisija pārņēma Kurzemes divīzijas ārsta Edgara Vanaga (1892–1956) iekārtotos astoņus sanitāros vagonus – tā dēvētās siltumnīcas,¹⁹ ar kuriem vilciena pārziņa rīcībā nonāca arī vagonu iekārtas.²⁰

Sanitārais vilciens iekļāvās Sanitārās pārvaldes izveidotajā shēmā. Pārvaldē ietilpa trīs nodaļas – kancelejas, sanitārā un

farmaceutiskā, kuras bija pakļautas sanitārpriekšniekam un viņa palīgam. Bez šīm nodaļām sanitārpriekšniekam tieši pakļauti bija arī sevišķu uzdevumu ārsts un farmaceits. Sanitārā nodaļa iedalījās trīs daļās – vispārējā sanitārā, statistikas un evakuācijas daļā, kurā ietilpa arī sanitārais vilciens.²¹

Sanitārais vilciens atradās Kurzemes divīzijas ārsta kapteiņa E. Vanaga pakļautībā, jādodomā, tādēļ, ka vilciena pamatsastāvu veidoja E. Vanaga iekārtotie sanitārie vagoni un Kurzemes divīzijas lazarete bija viena no lielākajām kara medicīnas iestādēm Austrumlatvijas reģionā, kur notika aktīva karadarbība. V. Jaunzems pārzināja Sanitārā vilciena darbību no Pļaviņu (toreiz Stukmaņu) stacijas. Vilciena pārzinim bija pakļauts viss vilciena personāls, kurš bija izvietots vilciena vagonos un pacientu uzņemšanas punktos. 1920. gada februārī vilciena bāzi pārcēla uz Rēzekni, jo frontes līnija bija pārvirzījusies uz austrumiem, un tad vilciena darbību pārzināja no turienes. Visa saziņa starp karaspēka daļām, medicīnas iestādēm un Sanitāro vilcienu notika ar tolaik ātrākā saziņas veida – telegrāfa starpniecību.²²

Neilgi pēc vilciena dibināšanas – 1919. gada 11. septembrī tas sastāvēja no astoņiem preču vagoniem. Neviens no tiem nebija apsildāms, tādēļ pacientiem bija jāuzturas aukstumā. Turklāt trīs vagoni nebija aprīkoti ar t.s. nārām,²³ uz kurām izvietot pacientus. Vilciena pārzinis centās šo situāciju labot, bet sākotnēji viņa nodomus apturēja izejmateriālu – koka dēļu trūkums. Šī jautājuma risināšanā V. Jaunzems lūdza iesaistīties sanitārpriekšnieku – dot attiecīgu rīkojumu Satiksmes ministrijas Dzelzceļu virsvaldei, kura bija atbildīga par vagonu remontu, lai tā ierīko nāras un aprīko vagonus ar apkures sistēmām. Vagonu apkurē izmantoja ogles un malku, lietoja tvaika un ūdens apsildes sistēmas. Sanitārie vagoni tika arī siltināti ar speciālu apšuvumu.²⁴

Pieaugot karavīru uzņemšanas iespējām un pacientu skaitam, palielināja arī vagonu skaitu. 1920. gada marta beigās, kad Latgalē bija izplatītas infekcijas slimības, 1. Sanitārais vilciens sastāvēja no 21 vagona – trīs III klases vagoniem, diviem tā sauktajiem Pulmaņa tipa vagoniem un 16 siltumnicām. Vilciena sastāvs tika sadalīts trīs ešelonos, kuri karavīrus evakuēja dažādos virzienos,

tādējādi nodrošinot, ka vienā medicīnas iestādē nebija koncentrēti visi ievainotie un slimie karavīri. Katrā ešelonā bija vismaz viens feldšeris un viena žēlsirdīgā māsa, kā arī vairāki sanitāri, kuri sniedza nepieciešamo medicīnisko palīdzību un izsniedza pārtiku. Ārstu sanitārajos vagonos nebija, jo tos nodarbināja stacionārās kara medicīnas iestādēs un pulkos. 1920. gada jūlijā ešloni jau bija sadalīti pat pa atsevišķiem vagoniem, lai spētu uzņemt visus epidēmiskos slimniekus.²⁵

Sanitāro vilcienu ar visu nepieciešamo apgādāja Austrumu frontes galvenā noliktava, armijas Sanitārā noliktava, armijas Saimniecības pārvalde u.c. iestādes.²⁶ Latgales atbrīvošanas laikā Sanitārais vilciens jau bija pilnībā apgādāts ar sanitāro iekārtu un piederumiem. Īpaša nozīme bija Amerikas Sarkanajam Krustam, kurš piegādāja ne tikai apģērbu, bet arī īpaši nozīmīgos un trūkstošos medikamentus, medicīniskos, piemēram, dezinfekcijas līdzekļus un inventāru, un britu labdarības pārstāves lēdijas Mjūrielas Peidžetas (*Muriell Paget*) misijai.²⁷

Sanitārā vilciena galvenais uzdevums bija evakuēt ievainotus, kontuzētos, ar kaujas gāzēm saindējušos un slimos karavīrus no frontes un piefrontes joslā izvietotajām medicīnas iestādēm, lai atbrīvotu vietu nākamajiem pacientiem.²⁸ Vilciens pacientus pārveda no vienas stacijas līdz otrai, kur savukārt tos sagaidīja sanitārais transports, tālāk nogādājot uz iepriekš minētajām medicīnas iestādēm.²⁹

SANITĀRĀ VILCIENA DARBĪBA, PERSONĀLS UN PACIENTI

Vilciena darbību un evakuācijas gaitu ietekmēja Dzelzceļu virsvalde, kura bija atbildīga par dzelzceļa satiksmi Latvijas teritorijā. Tās noteikumi paredzēja, ka vagonu un lokomotīvu izmantošana jāaskaņo ar staciju komandantiem. Ne mazāk kā 24 stundas pirms paredzētā brauciena bija jāvēršas pie Dzelzceļu virsvaldes Eksploatācijas nodaļas priekšnieka un jālūdz atļauja izmantot lokomotīvi un vagonus. Pie stacijas priekšnieka vismaz 6 stundas pirms brauciena varēja vērsties tad, ja vilcienam, kurš

brauca tajā pašā virzienā, paredzēja piekabināt atsevišķus vagonus, kuru skaits bija lielāks par 5. Savukārt, ja vagonu skaits bija mazāks par 5, tad vismaz 24 stundas pirms brauciena varēja pieprasīt vagonus attiecīgās stacijas priekšniekam bez mezglu vai staciju komandantu starpniecības.³⁰ Noteikumi attiecās arī uz 1. Sanitāro vilcienu, jo citādi rastos sajukums vilcienu darbībā.

Kaut gan pastāvēja šādi noteikumi, dažādu apstākļu dēļ tos bieži vien neievēroja. Piemēram, viens no Sanitārā vilciena feldšeriem 1920. gada janvārī ziņoja sanitārpriekšniekam, ka staciju darbinieki bieži sniedz nepatiesu informāciju par vilcienu atiešanas laikiem vai nesniedz to vispār. Feldšeris esot pat saņēmis atbildi: "... ja kam ir vajadzīgs [vilciens. – I. G.], lai nāk uz staciju un gaida." Īpaši tika izcelti Pļaviņu stacijas dežuranti. Šo ziņojumu sanitārpriekšnieks nosūtīja Kara satiksmes priekšniekam, kurš bija atbildīgs par kārtību uz armijas izmantotajiem dzelzceļiem, ar aizrādījumu novērst nekārtības.³¹ Neizdevās noskaidrot atbildi tieši uz šo ziņojumu, bet pēc citu dokumentu izpētes redzams, ka šādas un līdzīgas situācijas centās atrisināt, lai evakuācija norisinātos bez starpgadījumiem.³²

Nesaskaņas starp staciju un Sanitārā vilciena darbiniekiem nebija retums un traucēja karavīru evakuācijai, kā arī noteikti iespaidoja karavīru veselību. Spilgts piemērs, kas to raksturo, bija gadījums 1920. gada sākumā. V. Jaunzems ziņoja sanitārpriekšniekam: kaut gan viņš bija lūdzis, lai pasažieru vilcienam uz Rīgu tiktu pievienoti trīs sanitārie vagoni, tas netika izdarīts. Vagonos bija ievietoti infekcijas slimnieki, kurus vajadzēja steidzīgi nogādāt medicīnas iestādēs, lai tie saņemtu nepieciešamo aprūpi un neizplatītu lipīgās slimības tālāk.³³

Pati evakuācijas gaita bija šāda: karaspēka daļu un iestāžu ārsti vai karaspēka daļu komandieri lūdza vilciena pārzinim izsūtīt sanitāros vagonus uz attiecīgām stacijām slimo un ievainoto uzņemšanai. Tie koncentrējās speciāli iekārtotos evakuācijas punktos vai dzelzceļa stacijās, ja tajās tādi nebija. Evakuācijas punkti bija iekārtoti Krustpilī, Skrīveros, Madonā (Biržos), vēlāk tādus izveidoja arī Balvos, Daugavpilī, Ludzā. Vilcienu nosūtīja arī uz stacijām, kur neatradās evakuācijas punkti, bet militārās situā-

cijas dēļ bija nepieciešams uzņemt ievainotos un slimos, piemēram, Rietumkrievijas brīvprātīgās armijas uzbrukuma laikā Daugavgrīvā un Olainē, arī Līvānos, bet Latgales atbrīvošanas laikā 1920. gada sākumā – Viļānos, Viļakā, Abrenē (Pitalovā), Kārsavā.³⁴

1920. gada februārī Sanitārā vilciena punktu Pļaviņās slēdza un pārvietoja uz Rēzekni, kopš tā brīža visus vagonus sūtīja uz evakuācijas punktu Krustpili. Neilgi pēc tam arī Krustpils evakuācijas punktu pārcēla tuvāk frontei – uz Daugavpili. Šajā laikā tika slēgti evakuācijas punkti Madonā un Skrīveros, bet Balvu evakuācijas punktu pārcēla uz Ludzu (slēdza 1920. gada 26. martā).³⁵

To, kā notika frontes līniju apbraukāšana un pacientu uzņemšana, uzskatāmi var redzēt šādā piemērā: 1919. gada 9. novembrī plkst. 10:05 lokomotīve ar vienu vagonu tika izsūtīta no Madonas uz Krustpili, kur tai pievienoja vēl astoņus sanitāros vagonus, un plkst. 12:00 lokomotīve nu jau ar deviņiem vagoniem tika sūtīta tālāk uz Trepī. 16:20 tā no Trepes ar uzņemtajiem pacientiem devās atpakaļ uz Krustpili.³⁶

Pēc evakuācijas punktu apbraukāšanas pacientus nogādāja uz aizmuguri, kur tos dzelzceļa stacijās sagaidīja sanitārais transports (retāk automobiļi, biežāk pajūgi) un nogādāja tālāk uz medicīnas iestādēm. Par tiem pacientiem, kuri tika nosūtīti uz evakuācijas punktiem, punktu darbinieki piesūtīja dažāda veida ziņas vilciena pārzinim, piemēram, cik un kādi pacienti uzņemti un kur nogādāti.³⁷

1919. gada 1. septembrī Kurzemes divīzijas ārsts E. Vanags Sanitārā vilciena pārzinim norādīja, ka jāievēro noteikta kārtība evakuēto pacientu nogādāšanā medicīnas iestādēs. Infekcijas slimnieki un slimnieki ar akūtu enterītu³⁸ no 2. Vidzemes divīzijas bija jānogādā Pļaviņu Sarkanā Krusta lazaretē, bet pārējie pacienti – Rīgā. Ārsts arī uzsvēra, ka šos pacientus nedrīkst sūtīt uz 1. Kurzemes divīzijas lauka lazareti, jo uz to jāsūta pacienti, kuri dienē šajā divīzijā.³⁹ Šāda kārtība tika ievērota, lai attiecīgajā divīzijas lazaretē ārstētos šīs divīzijas karavīri.

Attīstoties Latvijas armijas uzbrukumam Latgales frontē, ievainoto skaits strauji palielinājās, bet, tā kā 1920. gada februārī tika noslēgts pamiers ar padomju Sarkanā armiju, tas drīz vien samazinājās.⁴⁰ 1920. gada pavasarī, laika apstākļiem kļūstot

siltākiem, daudz mazāk bija pacientu ar apsaldējumiem. Tomēr to vietā nāca citi pacienti – starp karavīriem un civiliedzīvotājiem uzliesmoja infekcijas slimības – dažāda veida tīfi, dizentērija un citas lipīgas slimības.⁴¹ Arī Sanitārā vilciena darbinieki nereti paši saslima ar šīm slimībām dienesta pienākumu izpildes laikā.⁴²

Infekcijas slimības kara apstākļos sastopamas bieži. To izplatības dēļ radās nepieciešamība dalīt pacientus pa atsevišķiem vagoniem, kurus pēc atgriešanās no braucieniem dezinficēja. Karaspēku daļu un iestāžu ārsti vilciena pārzinim sūtītājās telegrammās norādīja, ar ko slimo evakuējamie, vai pat lūdza, lai nosūta atsevišķus vagonus ar lipīgām slimībām slimojošajiem un pārējiem pacientiem.⁴³

Epidēmisko slimnieku skaitam strauji palielinoties, 1920. gada 5. martā Latgales divīzijas ārsts pulkvedis-leitnants Pēteris Kalniņš (1874–1948) lūdza vilciena pārzinim, lai Viļakas stacijā novieto rezerves sanitāros vagonus – vienu epidēmiskiem slimniekiem, otru pārējiem. Šādu vagonu nepieciešamības gadījumā bija pārāk ilgi jāgaida, kad ieradīsies sanitārie vagoni.⁴⁴ Aplūkojot ziņojumus, redzams arī, ka ne vienmēr karaspēku daļu ārsti norādīja, ar kādām slimībām slimo evakuējamie. Līdz ar to risks saslimt ar infekcijas slimībām palielinājās arī pārējo evakuējamo starpā.⁴⁵

Risinot epidēmijas jautājumu, Sanitārā pārvalde lika izveidot īpaši aprīkotus dezinfekcijas un dezinfekcijas (atutošanas) vagonus, kā arī vagonus – pirtis, kas apbraukāja piefrontes joslas apdzīvotās vietas. Dezinfekciju veica tādēļ, ka utis izplatīja izsitumu tīfu. To izplatību veicināja arī “utu audzētavas”. Toreizējā karavīra, vēlāk pazīstamā operdziedātāja Marisa Vētras (1901–1965) atmiņās teikts, ka Rietumkrievijas brīvprātīgās armijas uzbrukuma laikā karavīri nodibināja šādas “utu audzētavas” – vairāki karavīri sagūlās kopā cieši viens otram klāt un pārsedza galvas ar vienu segu, lai ar savu dvašu sasildītos. Šāda sildīšanās palīdzēja utīm ātri izplatīties citu karavīru vidū un veicināja izsitumu tīfa izplatību.⁴⁶

Tīfa epidēmijai pieņemoties spēkā, Sanitārā vilciena darbinieki apdzīvotajās vietās ierīkoja arī karantīnas zonas. Saslimušie civiliedzīvotāji un karavīri tika izolēti. Lai ierobežotu epidēmijas izplatīšanās rajonus, karaspēka daļas tika apgādātas ar dezinfekci-

jas līdzekļiem un dezinfekcijas iekārtām.⁴⁷ Tāpat palielināja medicīnas personālu – 1920. gada marta vidū Sanitārā vilciena rīcībā tika piekomandēti no citām karaspēka daļām vai arī no jauna pieņemti 19 medicīnas darbinieki – četri feldšeri, 13 sanitāri un divas Sarkanā Krusta māsas.⁴⁸

1919. gada augusta vidū 1. Sanitārajam vilcienam piekomandēja 13 cilvēku lielu personālu – vilciena pārzini, divus feldšerus, divas žēlsirdīgās māsas un astoņus sanitārus. Oficiāli Latvijas armijas virspavēlnieks ģenerālis Jānis Balodis Sanitārā vilciena štatu apstiprināja tikai 1920. gada marta sākumā. Uz 18 vagoniem personāls bija 39 cilvēki, to skaitā sanitārā vilciena pārzinis, saimniecības pārzinis, 31 karavīrs un brīva līguma statusā vēl seši darbinieki. Neliela daļa vilciena darbinieku bija frontes dienestam nederīgi karavīri.⁴⁹

Vēlāk, 1920. gada vasarā, kad bija izplatītas epidēmiskās slimības, armijas virspavēlnieka noteiktais štats izrādījās par mazu, un jūlijā sanitārpriekšnieks to lūdza palielināt. Tas netika darīts, jo Latvijas armijas Organizācijas daļas priekšnieks pulkvedis Jānis Kurelis (1882–1954) lūgumu noraidīja un lika izsūtīt Sanitārā vilciena pārziņa rīcībā tikai vienu rakstvedi.⁵⁰ Visticamāk, vilciena personāls netika papildināts darbinieku trūkuma dēļ.

Nereti sanitārpriekšnieks deva dažādus norādījumus ārstam leitnantam V. Jaunzemam saistībā ar evakuāciju. Piemēram, 1919. gada oktobra vidū sanitārpriekšnieks aizrādīja, ka nedrīkst evakuēt no frontes veselos karavīrus, kādi gadījumi bijuši. 1920. gada janvārī viņš vēlreiz izteica šādu aizrādījumu, jo bieži vien uz Rīgu evakuētie pacienti jau pēc dažām dienām bija jāsūta atpakaļ kā veseli. Uz aizmugures medicīnas iestādēm bija jāsūta smagāk slimie un ievainotie karavīri, jo pārējos varēja ārstēt fronteī tuvākajās medicīnas iestādēs.⁵¹

Sanitārpriekšnieka aizrādījumu attiecināja arī uz tiem, kuri sūdzējās par zobu sāpēm, jo bija dienas, kad uz Rīgu evakuēja pat 15 cilvēkus ar šādām sūdzībām. Viņš norādīja, ka karavīrus ar sūdzībām par zobu sāpēm varot sūtīt uz Pļaviņām vai Jēkabmiestu un Trepī, kur atradās vācu zemessargu (bijušā landesvēra) zobārsti – viņiem bija dots rīkojums pieņemt Latvijas

armijas karavīrus.⁵² Šāda karavīru nosūtīšana uz Rīgu bija pilnīgi nelietderīga, un saprotams, kādēļ tika izteikti šādi aizrādījumi.

Vilciens uzņēma karavīrus no visām Latvijas armijas vienībām un iestādēm, kuras atradās Latgales frontē un piefrontes joslā. Tāpat vilciens uzņēma ievainotus un slimus Sarkanās armijas gūstekņus.⁵³ Starp pacientiem bija garīgi slimie, kurus nogādāja uz Kara slimnīcu Rīgā, jo šādu pacientu pārvadāšana ar parastu vilcienu būtu apgrūtināta.⁵⁴ Šādi slimnieki armijā varēja nonākt, jo ārstu komisijas, kuras dibināja pie atsevišķām kara medicīnas iestādēm, nespēja pārbaudīt katra karavīra veselības stāvokli noslogotības un militārās situācijas dēļ.⁵⁵ Par psihiskajām slimībām Latvijas armijā nepieciešams atsevišķs pētījums, tādēļ šajā darbā tās netiks analizētas.

1920. gada martā Latvijas armijas Kara satiksmes pārvaldes priekšnieks kapteinis Pēteris Teodors Ādolfs Ozols aizrādīja sanitārpriekšniekam, lai uz aizmuguri nesūta pustukšus vagonus, jo tas nav ekonomiski un veicina ritošā inventāra neproduktīvu izmantošanu. Turpmāk viena vagona minimālais svars kopā ar pacientiem un inventāru nedrīkstēja būt mazāks par apmēram 4100 kilogramiem. Sanitārpriekšnieks aizrādījumu ņēma vērā un uzdeva vilciena pārzinim turpmāk ievērot šos noteikumus.⁵⁶

Strīdi par sanitāro vagonu lietderīgu izmantošanu un pārvadāto pacientu skaitu notika vēl 1920. gada vasarā. Dzelzceļu virsvaldes Eksploatācijas nodaļas vadība aizrādīja Kara satiksmes pārvaldes priekšniekam, ka jānorāda precīzs pārvadājamo skaits, citādi veidojas dažādi pārpratumi. Tomēr bija sarežģīti to izpildīt, jo skaits īsi pirms brauciena sākuma varēja strauji mainīties, ņemot vērā, ka no frontes regulāri evakuēja ievainotus un slimos. Tāpat vilciens apbraukāja vairākas stacijas un uzņēma tur esošos pacientus, kuru skaits arī dažādu iemeslu (nesen evakuēts no frontes, miris, pārvietots uz citu reģionā esošu kara medicīnas iestādi utt.) dēļ varēja mainīties.⁵⁷

Dažkārt vilcienu izsauca, bet tas stacijā neieradās – sekas bija nopietnas, piemēram, medicīnas iestādē, no kuras bija paredzēts evakuēt pacientus, nebija brīvu gultu un nebija vietas, kur uzņemt jaunus pacientus. Līdz ar to visiem karavīriem nevarēja

sniegt pietiekamu medicīnisko aprūpi, kas savukārt atstāja sekas uz karavīru veselību.⁵⁸

Jāatzīmē, ka Sanitārā vilciena noslogotība nebija vienmērīga, jo bija dienas, kad uzņēma daudz, un bija dienas, kad uzņēma maz pacientu. Piemēram, 1920. gada 10. janvārī uzņēma 44, 29. janvārī – 62, 20. februārī – 11, 27. martā – 79, 16. maijā – 19 ievainotus vai slimus karavīrus un gūstekņus.⁵⁹ Evakuējamo pacientu skaitu noteica dažādi apstākļi – kaujas, epidēmisko slimību izplatība, laika apstākļi u.c.

1920. gada 11. augustā Latvija un Padomju Krievija parakstīja miera līgumu – Neatkarības karš bija noslēdzies, un 1. Sanitāro vilcienu nolēma izformēt, jo tā galvenais uzdevums – pārvadāt ievainotos un slimos – vairs nebija aktuāls.⁶⁰ 1921. gada 12. janvārī sanitārpriekšnieks lika vilciena pārzinim uzsākt vilciena likvidēšanas procesu. Daļu inventāra un medikamentus bija jānodod Latvijas armijas Sanitārajai noliktavai, sešus sanitāros vagonus un pārējo inventāru – armijas Sanitārajam transportam, bet pārējos vagonus – Kara satiksmes priekšniekam. Daļu personāla komandēja Sanitārā transporta vadītāja, daļu – sanitārpriekšnieka rīcībā.⁶¹ V. Jaunzems turpināja ārsta gaitas Rīgas pilsētas komandantūrā un 1923. gadā kļuva par Rīgas Kara slimnīcas jaunāko ordinātoru.⁶²

Vilciens bija tajā laikā ātrākais un efektīvākais veids, kā transportēt lielu daudzumu ievainoto un slimu, to apliecina šie dati – Sanitārā vilciena pastāvēšanas laikā no 1919. gada 3. augusta līdz 1921. gadam pavisam pārvadāja 11 802 pacientus.⁶³ Tas ir ievērojams skaits, ņemot vērā, ka Latgales atbrīvošanas laikā, 1920. gadā, Latvijas armijas apgādē skaitījās vairāk nekā 75 000 cilvēku. Salīdzinot šo un evakuēto pacientu skaitu, redzams, ka vilciens bija nozīmīgs faktors medicīniskās palīdzības nodrošināšanā Latgales atbrīvošanas laikā.⁶⁴

SECINĀJUMI

Pirmā pasaules kara laikā evakuācijas nozīme būtiski palielinājās, jo veiksmīgi izstrādāta evakuācijas sistēma bija priekšnoteikums, lai saglabātu armijas dzīvo spēku. Modernā kara

apstākļos dzīvo spēku atjaunot bija daudz grūtāk nekā iepriekš, jo, pirmkārt, bija daudz ievainoto un slimo, otrkārt, jaunu karavīru apmācība prasīja laiku un līdzekļus, kuru kara apstākļos parasti trūka. Vilciens bija atsevišķa, mobila vienība, pateicoties kurai bija iespējams rūpēties par daudzu karavīru veselību un glābt dzīvību.

Evakuācijas sistēmu pilnveidoja un uzlaboja, lai varētu lielu skaitu karavīru ātri un ērti evakuēt uz aizmugures medicīnas iestādēm. Sanitārais vilciens bija viens no nozīmīgākajiem faktoriem veiksmīgā evakuācijā Latgales reģionā, jo tieši savienoja fronti ar aizmugures kara medicīnas iestādēm, kur par karavīru veselību rūpējās apmācīts medicīniskais personāls. Smagāk slimos un ievainotos evakuēja uz fronti attālākām medicīnas iestādēm, lai noņemtu smagumu no piefrontes kara medicīnas iestādēm. Labi organizēta evakuācijas sistēma bija nepieciešama arī tādēļ, lai ievainotie un slimie neradītu nevēlamu spriedzi pārējo karavīru vidū frontē.

Sanitārā vilciena izveidi un darbību sekmēja dzelzceļu straujā attīstība 20. gs. sākumā Krievijas impērijā, jo ar ierobežotu dzelzceļa tīklu nebūtu iespējama vilciena darbība plašā areālā. Īpaši nozīmīga vilciena darbība bija Latgales atbrīvošanas operācijas laikā, jo kara medicīnas iestādes atradās samērā tālu cita no citas un no frontes – ar citiem transporta veidiem evakuācija noritētu daudz lēnāk. Vilciena nozīme Latvijas armijā bija būtiska tieši kauju un epidēmiju apstākļos, jo lielu skaitu karavīru evakuēt ar citām metodēm bija laikietilpīgi un tas ietekmēja karavīru veselību. Epidēmiju apstākļos vilciens pārsniedza savas pamatfunkcijas, jo ierīkoja karantīnas zonas un rūpējās ne tikai par karavīru, bet arī par civiliedzīvotāju veselību.

Vilciena darbību negatīvi ietekmēja Latvijas armijas ierobežotie līdzekļi, jo tie noteica minimālo pārvadājamo kopējo masu. Vilciena darbībā pozitīvu lomu spēlēja ārvalstu misijas, kas sniedza materiālu atbalstu. Vilciena darbība vērtējama pozitīvi, jo sanitārā situācija Latgales reģionā 1920. gada vasaras nogalē bija stabilizējusies. Gan sanitārās situācijas stabilizācija, gan Latvijas un Padomju Krievijas miera līguma parakstīšana 1920. gada 11. augustā mazināja vilciena nozīmi, tādēļ 1920. gada beigās uzsāka tā likvidēšanas procesu.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- 1 Mary C. Gillett (1995). *The Army Medical Department, 1865–1917*. Washington, DC: Center of Military History, United States Army.
- 2 Inna Ģile (2014). *Kara medicīnas nozare Latvijas armijā 1919–1920: Kara medicīnas iestādes*. Maģistra darbs. Rīga: Latvijas Universitāte.
- 3 Richard A. Gabriel (2013). *Between Flesh and Steel: A History of Military Medicine from the Middle Ages to the War in Afghanistan*. Washington: Potomac Books.
- 4 Aleksei Aranovich (2012). Sistema ustrojstva voenno-vrachebnykh zavedenii i obespechenie ikh intendantskim dovol'stviam v gody Pervoi mirovoi voiny. V kn.: K. A. Pakhaliuk (red. – sost.). *Velikaia i zabytaia: Materialy nauchnoi konferentsii*, s. 73–81. Pieejams: <http://hero1914.com/sistema-ustrojstva-voenno-vrachebnyx-zavedenij-i-obespechenie-ix-intendantskim-dovolstviem-v-gody-pervoj-mirovoj-vojny/> [Skatīts: 12.06.2014.].
- 5 Kara sanitārās pārvaldes desmit darba gadi. *Latvijas Kareivis*, 19.07.1929., 1. lpp.; Hugo Rozenšteins (atb. red.) (1940). *Latvijas armija 20 gadus*. Rīga: Armijas štāba Apmācības daļa, 267.–268. lpp.
- 6 Aranovich. Sistema ustrojstva voenno-vrachebnykh zavedenii i obespechenie ix intendantskim dovol'stviam v gody Pervoi mirovoi voiny, s. 73–81. Pieejams: <http://hero1914.com/sistema-ustrojstva-voenno-vrachebnyx-zavedenij-i-obespechenie-ix-intendantskim-dovolstviem-v-gody-pervoj-mirovoj-vojny/> [Skatīts: 12.06.2014.].
- 7 Mark Harrison (2010). *The Medical War: British Military Medicine in the First World War*. Oxford: Oxford University Press.
- 8 Turpat.
- 9 LVVA, 3596. f. (Latvijas armijas 1. Sanitārais vilciens).
- 10 LVVA, 3596–1–1. l. Armijas 1. Sanitārā vilciena pārziņa pavēles, 1920.
- 11 LVVA, 3596–1–6. l. Ziņas par karavīru skaitlisko sastāvu, štata saraksts u.c. noraksti, 1919–1921.
- 12 LVVA, 3596–1–15. l. Telefonogrammas – pieprasījumi sanitāro vagonu nosūtīšanai ievainoto evakuācijai, 1919–1920; 16. l. Telefonogrammas – pieprasījumi sanitāro vagonu nosūtīšanai ievainoto evakuācijai, 1920–1921.
- 13 LVVA, 3413. f. (Latvijas armijas Kara sanitārā pārvalde).
- 14 LVVA, 3413–1–1. l. Sanitārā priekšnieka pavēles (oriģināli); 2. l. Sanitārā priekšnieka pavēles (oriģināli).
- 15 LVVA, 6033 (Kara vēstures komisija)–1–285. l. Pārskats par Kara sanitārās pārvaldes nodibināšanu un darbību. Ziņas par ievainoto un slimo karavīru skaitu kara slimnīcās un lazaretēs.
- 16 Kaut gan nosaukumā lietots apzīmējums “1. Sanitārais vilciens”, tomēr tas bija vienīgais un citu sanitāro vilcienu Latvijas armijas Sanitārās pārvaldes pakļautībā nebija.

- ¹⁷ V. Jaunzems bija ārsta vietas izpildītājs tādēļ, ka nebija beidzis studijas augstskolā – bija noklausījis tikai četrus kursus. LVVA, 3413-1-68, 311. lp.; 3596-1-5, 2. lp.; 6033-1-285, 5. lp.
- ¹⁸ LVVA, 5601-1-2500; Ēriks Jēkabsons, Valters Ščerbinskis (sast.) (1998). *Latvijas armijas augstākie virsnieki. 1918-1940. Biogrāfiska vārdnīca*. Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 211. lpp.
- ¹⁹ Vagoni – siltumnīcas, visticamāk, bija vagonu veids.
- ²⁰ LVVA, 3413-1-1, 4. lp.
- ²¹ LVVA, 3413-1-48, 35. lp.
- ²² LVVA, 6033-1-285, 6. lp.; 3413-1-405, 249. lp.
- ²³ Nāras – koka gultas, kuras piestiprinātas pie vagona grīdas vai sienām, tajās izvietoja pacientus.
- ²⁴ LVVA, 3596-1-6, 132. lp.; 3593-1-186, 65. lp.; 3593-1-186, 7., 41. lp.
- ²⁵ LVVA, 6033-1-285, 6. lp.; 3596-1-6, 89. lp.
- ²⁶ LVVA, 3596-1-1, 1.A lp.; 3596-1-20, 53. lp.
- ²⁷ LVVA, 6033-1-285, 6. lp.; 3596-1-31, 19. lp.; Ēriks Jēkabsons (2010). Amerikas Savienoto Valstu Sarkanā Krusta darbība Latvijā 1919.–1922. gadā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 39. lpp.
- ²⁸ LVVA, 6033-1-285, 6. lp.; 3596-1-1, 40. lp.
- ²⁹ LVVA, 3596-1-1, 42., 43., 44. lp.; 3596-1-17, 6., 10. lp.
- ³⁰ LVVA, 3593-1-164, 161. lpp.; Instrukcijas mežglu un staciju komandantiem. *Satiksmes un Darbu Ministrijas Vēstnesis*, 10.04.1920., Nr. 19.
- ³¹ LVVA, 3593-1-186, 11., 25. lp.
- ³² Turpat.
- ³³ Turpat.
- ³⁴ LVVA, 3596-1-15, 76., 92., 104., 147., 177., 179. lp.; 3596-1-6, 3. lp.; 3596-1-16, 5. lp.
- ³⁵ LVVA, 3596-1-15, 76., 92., 104., 147., 177., 179., 180. lp.; 3596-1-17, 3., 4. lp.
- ³⁶ LVVA, 3596-1-15, 52. lp.
- ³⁷ LVVA, 3596-1-15, 1., 4., 6., 22., 55., 60. lp.; 3596-1-6, 11. lp.
- ³⁸ Latīņu: *enteritis acuta* – tievās zarnas iekaisums. Enterīts reti ir izolēta slimība, parasti iekaisums vienlaikus rodas tievajā un resnajā zarnā (enterokolīts) vai kuņģī un tievajā zarnā (gastroenterīts). Akūta enterīta cēlonis var būt rupja, grūti sagremojava barība, bojāti uzturlīdzekļi, infekcijas slimības, saindēšanās ar ķīmiskām vielām (sārmēm, skābēm, dzīvsudrabu, arsēnu, fosforu), palielināts jutīgums pret kādu uzturlīdzekli (olām, zemenēm) vai ārstniecības līdzekļiem (jodu, bromu), kuņģa, aizkuņģa dziedzerā, aknu darbības traucējumi utt. Akūts enterīts parasti sākas ar nespēku, biežu caureju, sāpēm nabas apvidū. – Anatolijs Bļugers (atb. red.) (1984). *Populārā medicīnas enciklopēdija*. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 158. lpp.
- ³⁹ LVVA, 3596-1-8, 85. lp.

- ⁴⁰ LVVA, 3596-1-15, 212. lp.
- ⁴¹ LVVA, 6033-1-285, 5., 6. lp.
- ⁴² LVVA, 3596-1-17, 6. lp.; 3596-1-9, 75. lp.
- ⁴³ LVVA, 3596-1-15, 212. lp.
- ⁴⁴ LVVA, 3596-1-16, 1. lp.
- ⁴⁵ LVVA, 3596-1-15, 203. lp.
- ⁴⁶ Mariss Vētra (1991). *Div' dūjiņas*. Rīga: Artava, 63., 98., 105. lpp.; LVVA, 3413-1-67, 95. lp.
- ⁴⁷ Juris Ciganovs (2010). Armijas pārvaldes ciņa neredzamajā frontē 1919.–1921. *Tēvijas Sargs*, 2, 28.–29. lpp.; Rozenšteins (atb. red.). *Latvijas armija 20 gados*, 268. lpp.; LVVA, 6033-1-285, 2. lp.
- ⁴⁸ LVVA, 3413-1-2, 25., 26. lp.
- ⁴⁹ LVVA, 6033-1-285, 5., 6. lp.; 3596-1-5, 2.–12. lp.; 3596-1-6, 15., 16. lp.; 3596-1-18, 19. lp.; 3413-1-1, 4., 6. lp.; Ēriks Jēkabsons (2012). Sievietes un bruņotie spēki Latvijas Neatkarības kara laikā 1918–1920. *Tēvijas Sargs*, 2, 30.–31. lpp.
- ⁵⁰ LVVA, 3596-1-5, 77. lp.
- ⁵¹ LVVA, 3596-1-6, 5. lp.
- ⁵² Turpat, 2. lp.
- ⁵³ LVVA, 3596-1-1, 46. lp.
- ⁵⁴ LVVA, 1511-1-781, 128. lp.
- ⁵⁵ Gile. *Kara medicīnas nozare Latvijas armijā 1919–1920: Kara medicīnas iestādes*, 33.–34. lpp.; LVVA, 1468-1-1, 66. lp.
- ⁵⁶ LVVA, 3596-1-6, 10. lp.
- ⁵⁷ LVVA, 3593-1-186, 47., 56. lp.
- ⁵⁸ LVVA, 3596-1-15, 222. lp.
- ⁵⁹ LVVA, 3596-1-1, 4.–6., 13.–17., 33., 53., 90. lp.
- ⁶⁰ LVVA, 3596-1-9, 243., 270. lp.
- ⁶¹ LVVA, 3413-1-3, 1., 7. lp.
- ⁶² LVVA, 5601-1-2500.
- ⁶³ LVVA, 6033-1-285, 5., 6. lp.; 3413-1-405, 570. lp.; 3596-1-17, 3. lp.
- ⁶⁴ Ēriks Jēkabsons (2007). *Piesardzīgā draudzība: Latvijas un Polijas attiecības 1919. un 1920. gadā*. Rīga: Latvijas Universitāte, 74.–75. lpp.; Aleksandrs Kalējs (1929). *Mūsu armija: Tapšanā, valsts izcīnīšanā un tagadējos sasniegumos*. Rīga: grāmatrūpniecības A/S Golts un Jurjans, 127. lpp.; Pēteris Radziņš (1990). *Latvijas atbrīvošanas karš*. Rīga: Avots, 125.–131. lpp.

THE ACTIVITIES AND IMPORTANCE
OF THE 1ST AMBULANCE TRAIN OF THE LATVIAN
ARMY IN THE WAR OF INDEPENDENCE (1919–1920)

Inna Gile

Mg. hist., scientific assistant at the Institute of the History of Latvia, post-graduate student at the Faculty of History and Philosophy, University of Latvia.

Scientific research theme: history of military medicine.

E-mail: inagile@inbox.lv

The article discusses the subject related with war medicine which has not been studied until now, i.e. the role of the 1st Ambulance Train of the Latvian Army in the War of Independence. The Ambulance Train was amongst the most important factors in successful evacuation, because it served as a direct link between the front and war medicine institutions in the rear where trained staff took care of the soldiers' health. The objective of the paper is to study the activity and importance of the 1st Ambulance Train of the Latvian Army in the War of Independence (1919–1920). To attain this objective, a number of tasks have been set, i.e. to research the problems of establishing the Ambulance Train, its structure and functions. This knowledge will ensure the understanding of the internal procedures and reasons why the Latvian Army needed such train in wartime conditions, and information about its activity, staff and patients of the Ambulance Train will provide a comprehensive conception about the role of the train in the conditions of combat actions.

Key words: the War of Independence, war medicine, evacuation, ambulance train, infectious diseases.

Summary

After the establishment of the Medical Board of the Latvian Army on 19 July 1919 several medical institutions were established; one of them was the 1st Ambulance Train formed on 3 August. Acting physician Lieutenant Valters Jaunzems was appointed superintendent as he had some experience in work of this sort. The establishment of the train was accompanied with certain difficulties since the retreating Bolsheviks had evacuated running gear of trains.

The Ambulance Train was established on the basis of eight ambulance carriages arranged by medical officer of Kurzeme division

Captain Edgars Vanags, the train was also subordinated to him. Activities of the train were controlled from Pļaviņas station, but in February 1920, when the front line in Latgale moved far enough to the East, the base was transferred to Rēzekne. The Ambulance Train had to observe regulations of the Central Railroad Administration referring to traffic on railroads.

The train was established in order to secure effective evacuation of the wounded, sick, shell-shocked and gas-poisoned soldiers from the battle-field to medical institutions in the rear.

At several stations evacuation posts were organised. The train took the patients from these posts and from the stations where there were no such posts and brought them to medical institutions in the rear. Communication between all involved parties was carried out via telegrams, the fastest means of communications at the time.

The Ambulance Train was supplied by several institutions and organisations: Main Store-house of the Eastern Front, Sanitary Store-house of the Latvian Army and Administrative Office of the Latvian Army, American Red Cross etc. Central Railroad Administration took care of carriages' repair works. In the course of time, the number of carriages was increased from initially eight carriages to 21 carriages in March 1920. Sanitary carriages were organised both in former freight cars and passenger carriages.

Initially the personnel of the Ambulance Train consisted of 13 employees, but in March 1920, they were already 39. Although it was foreseen that the train would transport the sick, wounded and gas-poisoned soldiers of the Latvian Army and prisoners of war, there were several occasions, when it transported women. It was foreseen that the train would evacuate to the rear only seriously ill and wounded patients, since others could be treated in medical institutions close to the front. Nevertheless there were occasions, when also lightly wounded and sick soldiers were sent to the rear. Such situation was not economic, and the head of Sanitary Administration issued orders which limited such occasions.

The number of patients conveyed by the Ambulance Train was not even, it was affected by the situation at the front, weather conditions, distribution of epidemics and other factors. During the liberation of Latgale infectious diseases broke out and the number of patients increased rapidly. Because of the distribution of these diseases

personnel of the train not only took measures for their combatting, but also organised prophylactic measures. Special carriages were organised for epidemic and other patients, bathhouse carriages and disinfection carriages were set up, assistance was rendered to civil population, quarantine zones were organised and the sick were isolated.

After the Peace Treaty between Latvia and the Soviet Russia had been signed on 11 August 1920 the Ambulance Train was not necessary any more. The process of its liquidation was started in January 1921. Part of the experienced personnel was retained and sent to work in other war medicine institutions, but others were released till further orders. The patients transported by the Ambulance Train from 3 August 1919 till 1921 totalled 11 802.

NACIONĀLO NAIDU PRET EBREJIEM KURINOŠU RAKSTU UN IZDEVUMU CENZŪRAS PRAKSE LATVIJĀ PARLAMENTĀRĀS IEKĀRTAS LAIKĀ (1918–1934)

Māris Goldmanis

Mg. hist., Latvijas Universitāte. Jūdaikas studiju centrs, LU Vēstures un filozofijas fakultātes doktorants

Pētnieciskās intereses: nacionālās minoritātes, ebreju vēsture Latvijā, nacionālo naidu kurinošu rakstu cenzūra presē un publikācijās.

E-pasts: gold@way.lv

Rakstā aplūkota un analizēta nacionālo naidu kurinošu rakstu un izdevumu cenzūras prakse Latvijā parlamentārās iekārtas laikā. Balstoties uz arhīva materiāliem, mēģināts rast atbildi uz jautājumu: “Vai Latvijā parlamentārās iekārtas laikā bija gadījumi, kad par nacionālā naida kurināšanu tika sodīti periodisko izdevumu un grāmatu izdevēji?” Iztirzāta cenzūras prakse un analizēti iemesli, kādēļ naidu kurinoši raksti tika (vai arī netika) cenzēti. Izmantoto avotu specifikas dēļ pētnieciskā uzmanība ir vērsta galvenokārt uz nacionālo naidu pret ebrejiem kurinošiem rakstiem un izdevumiem, neskatot situāciju saistībā ar to pašu pret Latgales poļiem, vācbaltiešiem un citām etniskajām grupām. Raksta pamatā izmantoti Latvijas Valsts vēstures arhīva 3724. fondā pieejamie Latvijas Republikas Iekšlietu ministrijas Preses un biedrību nodaļas dokumenti. Konstatēto cenzūras gadījumu detalizēta analīze dod iespēju izdarīt secinājumus par nacionālā naida apkarošanas oficiālo praksi parlamentārās iekārtas laikā Latvijā 20.–30. gados.

Atslēgas vārdi: cenzūra, Latvijas un latviešu prese, nacionālā naida kurināšana, antisemitisms, preses izdevumu sodīšana un konfiscēšana.

IEVADS

Viens no 1918. gadā 18. novembrī proklamētās Latvijas Republikas demokrātiskajiem lozungiem bija preses brīvība un agrākās cenzūras atcelšana. Jaunās Latvijas valsts politiķiem, kuru atmiņā vēl spilgti bija cariskās Krievijas varas iestāžu politiskie

un ideoloģiskie ierobežojumi, tostarp arī cenzūras spaidi, aktuāla bija vēlme beidzot īstenot patiesu preses brīvību. Aktuāla bija arī nacionālo jautājumu brīva apspriešana, kas latviešiem vēsturiski bija īpaši svarīgs temats.

Cariskajā Krievijā pastāvēja stingra cenzūra. 19. gadsimtā ar to ne reizi vien bija saskārušies tādi populāri latviešu preses izdevumi kā “Pēterburgas Avīzes” un “Dienas Lapa”, turklāt lielā mērā tas bija noticis latviešu un vācbaltiešu nacionālo nesaskaņu un latviešu nacionālo centienu dēļ. 1905. gada revolūcija uz īsu brīdi radīja relatīvas preses brīvības apstākļus, taču drīz tā atkal tika ierobežota. Nodibinoties demokrātiskai Latvijas valstij, preses izdevēji, atgādinot šo negatīvo cariskās patvaldības pieredzi, aktīvi pieprasīja ar likumu garantēt preses brīvību. Tas nozīmēja arī pēc iespējas mazāk ierobežot izteiksmes brīvību nacionālo jautājumu diskursā. 20.–30. gadu Eiropā, īpaši jaunajās nacionālajās valstīs Baltijā un Austrumviduseiropā kopumā, tieksme iedalīt sabiedrību pēc tautībām, pakļaut atsevišķus tās locekļus nacionālai stigmatizācijai un izvirzīt prasības pēc vadošās nācijas dominances politikā un ekonomikā nebija tabuizēta. Taču šāda tipa publikācijas nereti izraisīja nacionāla rakstura nesaskaņas, kas varēja novest pat pie vardarbības. Tādēļ ir svarīgi uzdot jautājumu “Vai parlamentārās demokrātijas apstākļos Latvijā pastāvēja likumīgi tiesiska prakse, kas ļāva ierobežot nacionālo naidu kurinošu rakstu un izdevumu ierobežošanu un sodīšanu?” un rast atbildi uz to. Kādos gadījumos šī prakse tika vai netika pielietota? Ko tas liecina par valdošās koalīcijas attieksmi pret šo jautājumu?

Ar nacionālā naida kurināšanu, musināšanu vai aicināšanu uz to šajā rakstā tiek saprasti nacionālistiski vai rasistiski motivēti izteikumi – vārdi un frāzes – preses izdevumos, kuri bija vērsti pret ebrejiem, kā arī aicinājumi uz vardarbīgu vēršanos vai kaitējuma nodarīšanu Latvijas ebreju minoritātei vai atsevišķām ebreju tautības personām. Tie ir arī gadījumi, kad valsts iestādes uzlikušas sodu laikrakstam par to, ka tajā tendenciozi aprakstītas pret ebrejiem vērstas darbības. Rakstā uzmanība koncentrēta uz preses izdevumiem, kuri Latvijas valdības iestāžu sankcijas izpelnījušies par nacionālā naida kurināšanu. Tā kā apskatāmajā laika posmā

nacionālā naida apkarošana Latvijas varas iestādēm nebija prioritārs uzdevums, rakstā aplūkoti arī atsevišķi gadījumi, kad formāli preses izdevumi sodīti par kādu citu pārkāpumu, taču ir pamats uzskatīt, ka tas bijis saistīts ar nacionālā naida kurināšanu.

Jāatzīmē, ka rakstā aptvertajā laikposmā termins “nacionālais naidis” tika saprasts neviennozīmīgi un no mūsdienām atšķirīgi. Piemēram, grāmatu izdevējs, tirgotājs un rakstnieks Jānis Alfrēds Kukurs (1879–1941) rakstā “Nevēlama parādība” žurnālā “Latvijas Tirgotājs” 1921. gada 10. numurā konstatēja, ka “jau ilgāku laiku mūsu presē parādās dažādi artiķeļi ar vienīgo nolūku sēt nacionālo naidu starp dažādām Latvijā dzīvojušajām nācijām”,¹ un pauda savu sašutumu par tādām publikācijām, kas aizskar citautiešu nacionālās jūtas un ir līdzvērtīgas tiem aizskarošajiem izteikumiem, ar kuriem cittautieši cara laikos un pēc tam apveltīja latviešus. Līdzīgi tā laika periodikā tika lietots jēdziens “šķiru naidis”, resp., naidis starp atsevišķām iedzīvotāju sociālajām grupām. Jēdzienu “nacionālais naidis” nereti lietoja arī Latvijas politiķi, jo īpaši minoritāšu pārstāvji. Piemēram, 1923. gadā Saeimas debatēs par skolu autonomijas jautājumiem Bunda pārstāvis Noijs Maizels izteicās, ka skolu autonomija un līdzekļu sadalīšana proporcionāli iedzīvotāju nacionālajam sastāvam “dod iespēju skolu lietās izvairīties no nacionāla naida”, kā arī nodrošina izvairīšanos no “nacionālajām cīņām” visā valstī kopumā.² Latvijas likumdošanā netika lietots jēdziens “nacionālais naidis”, bet gan “naidis starp atsevišķām iedzīvotāju daļām”, tādējādi apvienojot nacionālās, sociālās un reliģiskās daļas (grupas) zem viena vienojoša juridiskā formulējuma. Taču praksē laikraksti tika sodīti arī pēc cita formulējuma, piemēram, par “musināšanu uz naidu starp atsevišķām iedzīvotāju daļām”, kad publikācijas saturs tikai daļēji atbilda juridiskā jēdziena kontekstam. Šie gadījumi ir apskatīti rakstā.

Ar cenzūras praksi šajā rakstā tiek saprasta Latvijas valsts iestāžu tiesiskā darbība atsevišķu laikrakstu sodīšanā. Pamatojoties uz arhīva dokumentiem, mēģināts noskaidrot, uz kādas likuma normas pamata laikraksts sodīts, kādēļ sodīts un kā norisinājās sodīšanas tiesiskā prakse.

Cenzūras jautājumus Latvijas Republikas parlamentārisma posmā iepriekš savā grāmatā “Kas bija liegts Pirmās Republikas lasītājiem?” aprakstījis Jānis Paeglis.³ Tajā apkopota cenzēto un aizliegto izdevumu statistika, fiksējot cenzūras tiesisko regulējumu – Preses likuma un “1903. gada 22. marta Sodlu likumu” (turpmāk – Sodlu likumi) pantus (no 1933. gada 1. augusta “Latvijas Sodlu likums”; turpmāk – Sodlu likums). Atsevišķu izdevumu cenzūras gadījumi un to iemesli minēti arī Riharda Treija redakcijā tapušajā monogrāfijā “Latvijas Republikas prese 1918–1940”.⁴ Dītriha Andreja Lēbera redakcijā iznākušajā mācību grāmatā juridiskajām augstskolām un fakultātēm “Latvijas tiesību vēsture 1914–2000”⁵ aplūkoti no 1918. līdz 1934. gadam pieņemtie likumi un raksturota to pieņemšanas un izstrādāšanas gaita. Cenzūru un to reglamentējošo likumdošanu Latvijā pētījis arī vēstures doktors Gints Zelmenis, kurš detalizēti apskata preses, literatūras un kinofilmu cenzūras juridiski likumisko formu parlamentārisma periodā, mazāk uzmanības veltot atsevišķiem preses cenzēšanas piemēriem.⁶ Savukārt vēstures doktore Ineta Lipša, izmantojot Iekšlietu ministrijas Preses un biedrību nodaļas un Rīgas policijas iestāžu fonda dokumentus arhīvā, pētījusi, kā varas pārstāvji konkrētā praksē nodrošināja, lai iedzīvotāju iespējas iegūt literatūru par seksuālajiem jautājumiem būtu ierobežotas.⁷ Tādēļ šajā rakstā galvenā uzmanība pievērsta preses cenzūras prakses konkrētiem piemēriem, balstoties uz Latvijas Republikas Iekšlietu ministrijas Preses un biedrību nodaļas dokumentiem,⁸ akcentējot tieši starptautisko jeb, kā tolaik bija pieņemts teikt, nacionālo faktoru izdevumu cenzūras gadījumos.

Nacionālā naida tēmu monogrāfijā “Antisemitisms un tā izpausmes Latvijā. Vēsturisks atskats” skatījis profesors Leo Dribins.⁹ Antisemitiska rakstura publikācijas savā grāmatā “Ebreji Baltijā” aplūkojis profesors Aivars Stranga.¹⁰ 1922. gada decembra notikumus Latvijas Universitātē, kur īpaša loma bija antisemitiskajām publikācijām, ir detalizēti aprakstījis zviedru vēsturnieks, Sēdertērnas augstskolas (*Södertörn University College*) asociētais profesors Pērs Bolīns.¹¹ Antisemitiskajiem rakstiem laikrakstā “Latvijas Sargs” ir veltīta Kristiānas Kiršas publikācija “Anti-

semītisma diskurss laikrakstā “Latvijas Sargs” (1920–1928)”.¹² Pret Latvijas krievu preses izdevumiem vērstos cenzūras gadījumus 1918.–1919. gadā pētījis Jurijs Abizovs.¹³ Savukārt pret vāciešiem, poļiem un krieviem vērstās nacionāli naidīgās publikācijas minētas Ērika Jēkabsona, Tatjanas Feigmanes, Raimonda Cerūža u.c. autoru darbos.¹⁴ Taču nacionālā naida temats Latvijas vēsturē īpaši nav pētīts.

Raksta galvenie avoti ir Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva (LVVA) dokumenti, kas glabājas 3724. fondā (Sabiedrisko lietu ministrijas (līdz 1937. gadam Iekšlietu ministrijas) Preses un biedrību departaments, 1919–1940) un 1632. fondā (Izglītības ministrija, 1919–1940). Iekšlietu ministrijas Preses un biedrību nodaļas dokumentu vidū ir preses izdevumu un biedrību lietas, sarakste ar valsts iestādēm un citi dokumenti. Rakstā galvenā uzmanība pievērsta lietām, kas saistītas ar Preses likumu un tā grozījumiem, kā arī lietām par laikrakstu un to redaktoru sodīšanu. Atlasīti tie arhīva dokumenti, kuros rodama informācija par bezpartijiskajiem un politisko partiju laikrakstiem, kā arī satīriskās preses izdevumiem. Pamatā tie bija labējas ievirzes laikraksti un žurnāli. Galvenokārt skatītas lietas laikposmā no 1918. līdz 1934. gadam, kā arī atsevišķos gadījumos pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma, ja tas atbilst tēmas kontekstam. Nozīmīgs avots ir LVVA 1632. fonda 108. lieta (Ministru kabineta sēžu protokoli), kas satur 1922. gada 9. decembrī notikušās sēdes protokolu, kurā tika apspriesta laikraksta “Latvijas Sargs” sodīšana par musināšanu uz nacionāli motivētu vardarbību pret ebrejiem. Arhīva materiāls dod priekšstatu par to, kādi bija tā laika vadošo Latvijas politiķu viedokļi par nacionālā naida apkarošanu presē. Raksta hronoloģiskie ietvari pamatā ir 1918.–1934. gads jeb parlamentārisma posms.

PRESES CENZŪRAS PIRMSĀKUMI NACIONĀLĀ NAIDA KONTEKSTĀ (1918–1919)

1918. gada tiesiskajā un politiskajā haosā nebija iespējams uzreiz pieņemt presi regulējošus likumus. Tādēļ spēkā joprojām bija Krievijas impērijas (kopš 1917. gada 1. (14.) septembra –

Krievijas Republikas) likumi. Primārais bija 1917. gada 27. aprīlī pieņemtais Krievijas Pagaidu valdības likums "Par presi". Tā pirmajā pantā bija pasludināta pilnīga preses brīvība un paziņots, ka izdevumus un to izdevējus par publikācijām sodīt nevar.¹⁵ Šāds radikāls uzstādījums nepakļaut izdevējus nekādiem sodiem lielā mērā bija iepriekšējās cariskās cenzūras pieredzes diktēts. Likumā tiešām nebija mēģināts izvirzīt nekādus priekšrakstus par to, ko drīkst un ko nedrīkst publicēt: ja preses izdevums bija reģistrēts likumā noteiktajā kārtībā, tas nebija pakļauts tiesu iestāžu rīkojumiem. Jāpiebilst gan, ka periodiskie izdevumi un brošūras, kas iznāca nelegāli – un tādu 1917. gadā nebija mazums –, varēja tikt pakļauti cenzūrai.

Latvijas Pagaidu valdība, ņemot vērā karastāvokļa situāciju, tomēr pieņēma dažādus Iekšlietu ministrijas un Ministru kabineta saistošos noteikumus, kas ieviesa zināmu cenzūru. 1919. gada 5. aprīlī Liepājā tika izdots normatīvs akts, kas bez attiecīgo iestāžu rīkojuma presē vai atsevišķos preses izdevumos aizliedza izplatīt informāciju par militārām darbībām, tāpat tika aizliegts kritizēt kara iestāžu rīkojumus un armijas vienību rīcību. Par šo noteikumu pārkāpšanu pienācās cietumsods līdz 6 mēnešiem vai naudas sods 100 000 rubļu apmērā.¹⁶ Blakus šim rīkojumam laikrakstā "Latvijas Sargs" ar parakstu *Pilsonis* tika publicēts uzsaukums "Neticiet ļaunām tenkām!", kur šis rīkojums tika pamatots ar to, ka komunisti un monarhisti izplatot dažādas tenkas par Latvijas valdību.¹⁷ 1919. gada 16. aprīļa apvērsuma jeb t.s. Liepājas puča priekšvakarā šāds rīkojums no Pagaidu valdības puses bija loģisks solis.

1919. gada 29. jūlijā pēc karastāvokļa ieviešanas tika ieviesta kara cenzūra, kas aizliedza izplatīt ziņas par karaspēka vienību atrašanās vietu un to pārvietošanos.¹⁸ 1919. gada decembrī preses cenzūras funkcija tika nodota Iekšlietu ministrijai (IeM). Visi iespieddarbi tika fiksēti īpašā cenzūras grāmatiņā. Katra nodrukātā izdevuma viens eksemplārs bija jānodod Iekšlietu ministrijas rīcībā. Kontroles gadījumā tas tika izsniegts attiecīgajam Iekšlietu ministrijas ierēdnim. Šis rīkojums gan vairāk vērsās pret ārzemēs, pārsvarā Vācijā un Padomju Krievijā, iznākušajiem periodiska-

jiem izdevumiem, kas tika aizliegti Latvijai naidīgas propagandas dēļ. Tajos publicētajos rakstos varēja būt arī nacionālo naidu saturoša informācija, bet tas nebija galvenais iemesls šo izdevumu konfiscēšanai.

Ir zināmi trīs gadījumi 1919. gadā, kad tika sodīti krieviski rakstošie Latvijas preses izdevumi. Laikraksts “Rizhskoe slovo” sāka iznākt 1918. gada 14. decembrī un pārstāja darboties jau 1919. gada 1. janvārī – dažas dienas pirms lielinieku Pēteru Stučkas valdības karaspēka ienākšanas Rīgā,¹⁹ bet tā darbība tika atjaunota (ar jaunu numerāciju) 1919. gada 28. maijā.²⁰ Laikraksta redaktors sākotnēji bija I. Ježovs, bet vēlāk N. Kozirevs (pseudonīms Nik. Berežanskis) un izdevējs R. Rozenfelds. Avīzes publikācijās šajā laikā tika paustas krievu nacionālās idejas un cerības uz Krievijas atmodu.²¹ “Rizhskoe slovo” bija saistīts ar Rīgas Krievu pilsoņu nacionālo apvienību, tā atbalsts Latvijas Republikas Pagaidu valdībai bija neviennozīmīgs. Laikraksts gan publicēja oficiālos Pagaidu valdības rīkojumus un paziņojumus, kā arī intervēja Kārli Ulmani, bet 1919. gada vasarā savās slejās ievietoja arī interviju ar provāciskās valdības “ministru prezidentu” Andrievu Niedru un puda simpātijas ģenerālim Rīdigeram fon der Golcam.²² Tā kā šajā saspringtajā politiskajā situācijā laikrakstā vēl tika popularizēta ideja par Latvijas autonomiju Krievijas sastāvā, tas 1919. gada 3. augustā tika slēgts.²³

Latvijas krievu preses pētnieks Jurijs Abizovs savulaik apgalvojis, ka “Rizhskoe slovo” slēgšanu veicinājušas publikācijas par “ebreju pogromu” Frīdrihstatē (Jaunjelgavā). Avīze tik tiešām publicēja rakstu par “Frīdrihštates pogroma” izmeklēšanas komisijas izveidi Latvijas Tautas padomē. Lasītāji tika informēti, ka grautiņš noticis, kā jau pogromā pienākas – izlaupīti un izdemolēti ebreju veikali un viņu mājas, vairāki ebreji piekauti, bet kāda četrpadsmitgadīga meitene izvarota. Daļa vainīgo esot aizturēti un sodīti.²⁴ Latvijas Iekšlietu ministrijas un armijas amatpersonas acīmredzot bija nemierā ar starptautiski jutīgā jēdziena “pogroms” lietošanu, un nākamajā numurā laikraksta redakcija ievietoja paziņojumu, ka daļa no iepriekšējā numurā publicētā neatbilst faktiem, jo atbildīgā amatpersona dezinformējusi avīzes darbiniekus

par “pogroma” organizēto raksturu. To veikuši kādi “tumši elementi”, līdz ar to esot jāizslēdz raksta otrajā daļā aprakstīto notikumu organizētais raksturs.²⁵ 1919. gada 1. augustā laikrakstā tika publicēta arī Latvijas Tautas padomes oficiālā versija, kurā bija noraidīta Frīdrihštates notikumu kvalifikācija kā “pogroms”.²⁶ Drīz pēc tam laikraksts tiešām beidza iznākt – 56. numurs bija pēdējais. 1919. gada 29. jūlijā spēkā stājušies kara cenzūras likumi, kas aizliedza dezinformējošus rakstus par kara norisēm, bija pamats šādai rīcībai. Tie arī kalpoja par paraugu jaunā likuma īstenošanā. Jāņem vērā, ka mūsdienu Latvijas ebreju vēstures historiogrāfijā pastāv uzskats, ka 1919.–1920. gadā Latvijas pilsētās notikušie vardarbīgie ekscesi pret ebrejiem nebija “pogromi” jeb grautiņi, bet drīzāk atsevišķu nedisciplinētu karavīru un vietējo huligānu neorganizēti noziegumi.²⁷

Līdzīgs liktenis piemeklēja laikrakstu “Novoe Rizhskoe slovo”, kas sāka iznākt 1919. gada augustā un tika slēgts tā paša gada septembrī. Šoreiz varas iestādes bija neapmierinātas ar laikrakstā publicēto Savienotās ebreju sociālistu partijas paziņojumu par sava pārstāvja atsaukšanu no Tautas padomes, kurā valdot demokrātisma trūkums, antisemitisks noskaņojums un esot vērojami centieni radīt bezierunu buržuāzijas varu.²⁸ Šāda retorika, kuru Tautas padomes priekšsēdētājs Jānis Čakste vēlāk raksturoja kā “nepieklājīgas, nedibinātas insinuācijas pret Tautas padomes latviešu frakcijām”,²⁹ acīmredzot nebija pa prātam valsts varai, kas, atsaucoties uz karastāvokļa apstākļiem, slēdza gan “Novoe Rizhskoe slovo”, gan laikrakstu “Narod”, kas arī bija nodrukājis šo paziņojumu. Pie reizes tika sodīts vācu laikraksts “Baltische Heimat”, kas savās slejās bija ievietojis abu minēto laikrakstu publikācijas tulkojumu.³⁰

1919. gada 9. oktobrī tika slēgts laikraksts “Eho” par baltgvardu ģenerāļa Deņikina portretu.³¹ Bermontiādes laikā baltgvardu slavināšana ne pie kā laba nevarēja novest. Savukārt “Rizhskoe slovo” slēgšana gan zināmā mērā bija saistīta ar nacionālā naida izpausmēm, taču laikraksts drīzāk bija paudis pārspīlētu nosodījumu tām, tāpat kā to darīja tā pēctecis “Novoe Rizhskoe slovo”. Sarežģītajā iekšpolitiskajā un starptautiskajā situācijā jaunajai Latvijas valstij šādi pārspīlējumi nebija izdevīgi, un tādēļ

laikraksti tika sodīti. Tādējādi tika aizsākta tendence, ka cenzūras akti notika nevis pēc morāliem un tiesiskiem apsvērumiem, bet pēc politiskai varai nepieciešamiem iemesliem, lai saglabātu savu prestižu. Latvijas valdības interesēs bija parādīt sabiedrībai un ārvalstīm, ka Latvijā nepastāv asas etniskas nesaskaņas, taču tajā pašā laikā tā necentās sevišķi asi vērsties pret naida kurinātājiem, lai neizraisītu pārāk lielu nacionāli domājošo latviešu aprindu neapmierinātību. Politisko varu vairāk uztrauca laikrakstos pret valdību vērstie izteikumi nekā to antisemitiskais saturs.

Pirms vēl tika pieņemts vienots Preses likums, preses cenzūru, kā jau minēts, regulēja Krievijas Pagaidu valdības 1917. gada 27. aprīlī izdotie Preses noteikumi. Spriežot pēc dažām liecībām, uz tiem, tāpat kā uz Latvijas Pagaidu valdības 1919. gadā pieņemtajiem noteikumiem, atsevišķās sodīšanas praksēs mēdza atsaukties vēl vairākus gadus. Nevienā no šiem normatīvajiem aktiem nebija atrunāts, kā rīkoties, ja konstatēta nacionāla naida kurināšana presē. Taču, kā rāda 1918.–1924. gadā presē publicēto rakstu satura analīze, pirms patstāvīga Preses likuma pieņemšanas 1924. gadā šādi gadījumi bija un tas varēja beigties arī ar laikraksta sodīšanu.

LAIKRAKSTA “LATVIJAS SARGS” LIETA 1922. GADĀ

1922. gada 1. decembrī nacionāli tendētās domstarpības starp latviešu un ebreju studentiem pārauga nekārtībās Latvijas Universitātes telpās un ārpus tām. Antisemitiski motivētie studenti vardarbīgi dzina ārā ebreju studentus no Mehānikas fakultātes zīmetavām un dažus pat piekāva. Pēc sestdienas un svētdienas pārtraukuma 4. decembrī nekārtības atsākās. Lai gan paši studenti un ebreju partijas “Mizrachi” deputāts Mordehajs Nuroks aicināja LU rektoru prof. Ernestu Felsbergu izbeigt vardarbību, rektors aprobežojās tikai ar pārrunām un vilcinājās iesaistīt policiju. M. Nuroks bija spiests vērsties pie izglītības ministra Aleksandra Dauges (sociāldemokrāti mazinieki) ar lūgumu ietekmēt LU vadību. 7. decembrī nekārtības jau notika ārpus LU telpām – antisemitiski noskaņotie studenti ielenca Ebreju Tautas konservatorijas

namu Pauluči ielā 11 (tag. Merķeļa iela), kur notika ebreju studentu sanāksme. Policijai izdevās apturēt nekārtību cēlāju centienus iebrukt ēkā un iekautīt savus studiju biedrus. Taču vairāki ebreji tika piekauti apkārtējās ielās.³² Tikai 9. decembrī LU vadība un Latvijas valdība un policija sāka reaģēt. Rektors E. Felsbergs salīdzinoši maigā formā aicināja “studentu kungus” ievērot iecietību un palīdzēt novērst nekārtības.³³ Tajā pašā dienā iekšlietu ministrs Alberts Kviesis (Latviešu zemnieku savienība – LZS) “Valdības Vēstnesī” publicētajā paziņojumā nosodīja “naidīgās attiecības un izrēķināšanos ar varas līdzekļiem dažādo mūsu augstskolas studentu grupu starpā, kas līdz šim notikušas augstskolu sienās, ar vakardienu ir mēģināts pārvērst ielu sadursmēs”, un norādīja, ka šādas darbības aptraipa “mūsu demokrātiski tiesiskās valsts godu”.³⁴

Notikušie incidenti, kas balansēja uz masu grautiņa jeb pogroma robežas, bija ilgstošu nacionālistiski tendētu nesaskaņu rezultāts. Latvijas Universitāte 1919. gadā tika dibināta kā nacionāls projekts, lai latviešu tautības studenti un studentes varētu iegūt izglītību dzimtajā valodā un tiktu sagatavoti latviešu zinātnieki un profesionāļi. Tajā pašā laikā LU nevarēja ignorēt Latvijā dzīvojošo daudzskaitlīgo minoritāšu klātbūtni, kuru pārstāvjiem tāpat bija vienādas tiesības kļūt par jaundibinātās universitātes studentiem. Nacionālā valstī, kas pretendēja uz demokrātiju un toleranci, taču nebija iespējams atjaunot cara laika kvotas ebreju uzņemšanai jeb t.s. *numerus clausus*. Tiesa gan, ievērojot nacionāli noskaņoto latviešu aprindu noskaņojumu, ebreju un citu mazākumtautību studentu pieplūdums zināmā mērā tika ierobežots, ieviešot iestāšanās pārbaudījumus latviešu valodā (kaut gan mācībspēku trūkuma dēļ pirmajos LU darbības gados daudzas nodarbības notika vācu un krievu valodā). Latviešu studentu skaitu centās palielināt, arī piešķirot studiju maksas atlaides Brīvības cīņu dalībniekiem. Tomēr 1922. gada oktobrī LU studējošo vidū 11,9% bija ebreji, 4,9% – vācieši, 1,5% – krievi un 0,9% – citu tautību pārstāvji.³⁵

Tas neapmierināja nacionāli noskaņotos latviešu studentus, kuri lasīja LU studentu avīzi “Students”, kas atradās nacionālradi-

kālās politiskās biedrības Latviešu Nacionālais klubs (LNK) iespaidā. LNK protestēja pret minoritāšu tiesībām un toleranci, kas, pēc tā domām, jau ieguva gandrīz “epidēmisku” raksturu. Komentējot Latvijas ebreju laikrakstā “Das Folk” pārpublicētos Parīzē iznākušā ebreju izdevuma “Tribune Juive” pārmetumus, ka “Studentā” vērojama “noteikta antisemitiska nokrāsa”,³⁶ laikraksts 1922. gada 22. novembrī deklarēja savu nacionālo kursu: “Mēs esam latvieši un esam lepni par to.”³⁷ Latviešu jaunatne tika aicināta uz nacionālo kopdarbību un atsvabināšanos no svešiem elementiem, uz tautiskā gara un mugurkaula stiprināšanu, tajā pašā laikā apgalvojot, ka “latviešu asinīs nav šovinisma”. Vienlaikus ebreju studentiem tika aizrādīts, ka tie ar savu izturēšanos pret latviešiem LU un ārpus tās neizrādot lielāku antilatviskumu.³⁸ Šādu naidīgu konfrontējošu publikāciju iespaidā radās nepieciešamā gaisotne grautiņiem, kas acīmredzot pārsteidza nesagatavotu gan LU vadību, gan Latvijas valdību. Tādēļ savaldīšanas nolūkos valdība nolēma sodīt laikrakstu, gan ne pieminēto “Studentu”, bet “Latvijas Sargu”.

Labējais dienas laikraksts “Latvijas Sargs” grautiņu laikā bija publicējis vairākus rakstus, kuros bija visādi atbalstītas pret ebrejiem vērstās akcijas. 1922. gada 6. decembra rakstā “Aktīvais nacionālisms un studentība” grautiņi tika nosaukti par “sabiezējušās atmosfēras iztīrīšanu” un pausta cerība, ka “politiskie veikalnieki un latvju nacionālās kultūras ienaidnieki” kaut uz laiciņu tiks padzīti no “Latvijas gaismas pils” – LU, ko tie gribējuši padarīt par “politisku klubu un žīdu komisāru perēkli”.³⁹

Zigfrīda Annas Meierovica (LZS) valdībai bija jāreaģē, un 9. decembrī tika sasaukta Ministru kabineta ārkārtas sēde. Sociāldemokrāts mazinieks Vilis Holcmanis uzstājās ar priekšlikumu iekšlietu ministram Albertam Kviesim sodīt “Latvijas Sargu”. Citējot 6. decembrī publicēto rakstu, viņš īpaši uzsvēra, ka “žīdu sišana mums ir kaitīga un apkaunojoša priekš jebkura nacionālista. Kultūra un nacionālisms nav aizstāvami varas līdzekļiem.”⁴⁰ A. Kviesis norādīja, ka neredz pamatu slēgt “Latvijas Sargu”, jo arī kreisā prese līdzīgā garā rakstot attiecībā uz sociālismu, tad jau tāpat būtu jārikojas ar citiem izdevumiem, kas nebūtu vēlams

preses brīvībai. A. Kviesis apliecināja, ka ir ticies ar “Latvijas Sarga” galveno redaktoru Kārli Poli, kurš apsolījis, ka grozīs laikraksta virzienu šajā aspektā. To redaktors nākamajos numuros arī sācis pildīt. Līdz ar to A. Kviesis nesaskatīja nepieciešamību laikrakstu slēgt, bet aicināja piemērot cita veida administratīvu sodu.

Kā liecina valdības sēdes protokols, Ministru prezidents Z. A. Meierovics savā runā izplūda garās pārdomās par Latvijas preses “zemo stāvokli” un norādīja uz trim negatīvām tendencēm: “1) fašisms; 2) žīdu sišana un 3) Krievijas jautājuma tendencioza apgaismošana”.⁴¹ Fašisma slavināšanā viņš apsūdzēja “Latvijas Sargu” un “Latvi”, kas to darot maskētā veidā. Studentu rīcību Z. A. Meierovics nosauca par “pašpuicismu”. Viņš arī pauda neapmierinātību ar Latvijas preses tendenciozajām publikācijām par Krieviju, jo to dēļ, piemēram, apstājušās visas sarunas ar Padomju Krieviju par reevakuāciju. Turklāt ebreju bēgļu atgriešanās dēļ presē izcelts antisemitiskais aspekts – pārspīlētas ziņas par ebreju lielo ieplūšanu Latvijā. Ministru prezidents konstatēja, ka ir “nepieciešami nodibināt ciešāku kontaktu starp presi un valdību, turot kopējas apspriedes”.⁴² Galu galā tika nolemts sodīt laikrakstu ar 25 000 Latvijas rubļu naudas sodu, to neslēdzot.⁴³

NACIONĀLĀ NAIDA APKAROŠANA PREŠĒ, PAMATOJOTIES UZ 1924. GADA PRESES LIKUMU UN SODU LIKUMIEM (1924–1934)

Tā kā Zigfrīda Annas Meierovica valdība tobrīd jau bija demisionējusi, viņa ieceres par stingrāku preses kontroli palika neīstenotas. 1924. gadā tika pieņemts ļoti liberālais Preses likums, kas neparedzēja nekādas sankcijas nacionālā naida kurināšanas gadījumā. Likuma vienīgās sankcijas bija pret personas goda un cieņas aizskaršanu (12. un 15. pants). Tāpat tika reglamentēta informācijas paušana par Saeimas slēgtajām sēdēm un par valsts aizsardzību. 18. pants noteica, ka Iekšlietu ministrija var konfiscēt un aizliegt ārvalstīs drukātos laikrakstus un grāmatas, ja – pēc Latvijas likumiem – to saturs ir naidīgs un noziedzīgs.⁴⁴ Šādi aizliegtie

izdevumi, piemēram, bija Padomju Savienības propagandas materiāli, Ādolfa Hitlera “Mana cīņa”, Nestora Mahno memuāri, ebreju starptautiskie izdevumi “Die Nation Judische” un citi.⁴⁵

Līdz 1934. gada 15. maijam tika apķīlāti vai konfiscēti pavisam aptuveni 5000 izdevumi, to skaitā 95 grāmatas (no tām 84 latviešu valodā, 10 krievu valodā un 1 ebreju valodā), 9 nelieli izdevumi, 160 uzsaukumi un 242 periodisko izdevumu numuri. Tā kā 33 izdevumiem tika apķīlāti vai konfiscēti divi un vairāki numuri, represēto periodisko izdevumu skaits bija mazāks (125 nosaukumi).⁴⁶

Preses un neperiodisko izdevumu cenzūra balstījās uz Latvijas Republikas 1924. gada Preses likumu un 1903. gada 22. marta Sodu likumiem, kurus 1933. gadā nomainīja jaunais Latvijas Sodu likums.⁴⁷ Cenzūras lietu tālāku izskatīšanu tiesas procesos reglamentēja Kriminālprocesu nolikums (ustavs), kas bija pieņemts jau 1899. gadā un tika grozīts un papildināts atbilstoši Latvijas apstākļiem. 1924. gadā tajā tika iestrādāti grozījumi “Par preses lietu tiesāšanas kārtību”, kuri bija pieskaņoti šajā gadā pieņemtajam Preses likumam.⁴⁸

Bija gadījums, kad Iekšlietu ministrijas Preses un biedrību nodaļa krietni pārspīlēja ar kaitīgās ārzemju literatūras meklēšanu, piemēram, 1933. gada jūnijā Rīgas muitas 7. nodaļai tika likts aizturēt un izkratīt Rahilam Lubavičem pienākošo paku ar ziedojumu čekū grāmatiņām.⁴⁹ Tā tika aizturētas un pārbaudītas vairākas no dažādām Latvijas pilsētām sūtītās pasta pakas, kurās gan nekas vairāk kā ārvalstu cionistu organizācijām domāti taloni, saraksti un slēgtas apzīmogotas aploksnes nebija.⁵⁰ Preses un biedrību nodaļa saņēma Rīgas Pasta pārvaldes aizrādījumu, ka tā pārkāpusi Preses likuma 16. pantu, saskaņā ar kuru var arestēt tikai ārvalstu presi un literatūru, nevis privāto saraksti.⁵¹ Preses un biedrību nodaļa gan atbildēja, ka bieži nelegālā ārzemju literatūra tiek izplatīta caur iekšzemes pastu privātā ceļā.⁵² Arī Rīgas apgabaltiesas prokurors norādīja, ka Preses likuma 18. pants dod tiesības arestēt un konfiscēt ārzemju poligrāfiskos izdevumus, ja to saturs ir noziedzīgs, tādējādi nav nozīmes, vai tie sūtīti no ārzemēm vai ar iekšzemes pastu, bet uz citiem sūtījumiem šis pants

neattiecas. Rezultātā Preses un biedrību nodaļa bija spiesta atgriezt konfiscētās “cionistu čeku grāmatiņas” vairākiem to īpašniekiem, arī Saeimas deputātam M. Nurokam.⁵³ Par spīti ilgajai savstarpējai sarakstei un draudiem par 328 latu sodu pasta satura neatgriešanas dēļ, Preses un biedrību nodaļa savas saistības neizpildīja līdz pat 1934. gada 14. maijam.⁵⁴ Pēc 15. maija Kārļa Ulmaņa apvērsuma lieta apstājās. Tas visdrīzāk izskaidrojams ar apvērsuma izraisītajām pārmaiņām valsts iestādēs, kuru rezultātā šī lieta tika “norakstīta” un “nolikta plauktā”.

Zīmīgi, ka ar 1931. gadu datētajā lietā par izdevniecības “Dzintars” sodīšanu par “hipnotizētāja Potjomkina” reklāmu saskaņā ar Sodu likumu 135. pantu, ka ar ārstniecību var nodarboties tikai sertificēts ārsts, beigās nejauši ir nonācis Ārlietu ministrijas Preses nodaļas 1934. gada 11. septembra konfidenciāls ziņojums, kurā nodaļas darbinieks Ernests Kraucs apsūdz starptautiskās ebreju avīzes Latvijas apmelošanas kampaņā, lai mīkstinātu importa regulēšanas noteikumus. Šajā sakarā ierēdnis lūdzis uz laiku aizliegt atsevišķu ebreju preses izdevumu ieviešanu Latvijā.⁵⁵ Tas ļauj spriest par zināmu antisemitisma gaisotni Latvijas preses kontroles iestādē pirms un pēc K. Ulmaņa apvērsuma. Šajā un iepriekšminētā gadījumā tas pārsvarā izpaudās nepamatotā aizdomīgumā pret ebreju centieniem Latvijā un ārzemēs.

Ar preses cenzūras lietām nodarbojās Iekšlietu ministrijas Preses un biedrību nodaļa. Sekojošie Preses likuma grozījumi neiekļāva ierobežojumus nacionālā naida izpausmēm presē. Tā vietā 1930. gadā pieņemtie grozījumi neļāva iznākt periodiskajiem izdevumiem, kas iznāk atsevišķi, tomēr pēc formas un līdzības ir agrāk iznākušā izdevuma turpinājums, kā arī tad, ja izdevums ar tādu pašu vai līdzīgu nosaukumu ir apturēts vai ar tiesas spriedumu aizliegts un konfiscēts.⁵⁶ Vēlāk 1933.–1934. gadā tika mēģināts ieviest noteikumu, ka spiestuves īpašnieks vai atbildīgais vadītājs drīkst izsniegt pasūtītājam neperiodisku izdevumu tirāžu tikai pēc Iekšlietu ministrijas amatpersonas vai vietējās policijas priekšnieka atļaujas. Tāpat tika ierosināts paplašināt iespējas apturēt un konfiscēt no ārzemēm ienākušus izdevumus, kā galveno ieganstu norādot plaši definējamu formulējumu par to “neatbil-

stību valsts interesēm”. Šo likuma grozījumu iemesls visticamāk bija briestošā K. Ulmaņa apvērsuma inspirēts.⁵⁷ Pirms 1934. gada, spriežot par Preses likuma grozījumiem, nacionālā naida kurināšana īpaši netika apspriesta.⁵⁸

111. panta 5. daļa paredzēja iespēju sodīt periodiskā vai neperiodiskā izdevuma izdevēju par naida musināšanu starp atsevišķām iedzīvotāju daļām.⁵⁹ Jāņem vērā, ka līdz 1933. gadam 1903. gada Sodu likumos šī norma (129. panta 6. daļā): sacerējumu vai notēlojumu izplatīšana vai izlikšana, kuros musina “uz naidu starp atsevišķām iedzīvotāju daļām vai šķirām”.⁶⁰ Taču 1903. gada formulējums īsti neatbilda 20.–30. gadu realitātei. Proti, cariskās cenzūras apstākļos šis likuma pants visdrīzāk attiecās nevis uz sacerējuma ievietošanu vai izplatīšanu presē, bet gan izplatīšanu skrejlapu vai varas iestāžu nesankcionētu plakātu formā. Jau Krievijas 1862. gada 12. aprīļa “Likumos par rakstiem un izdevumiem un cenzūras nolikumu” bija iekļauts 7. pants par tādu rakstu nepielaišanu publicēšanai laikrakstā, kas “aicina uz nesaskaņām un naidu starp vienu sabiedrības daļu ar otru”.⁶¹ Krievijas cenzūras iestādēm bija tiesības cenzēt laikraksta numuru pirms tā iznākšanas, turpretī Latvijas Republikas cenzūra varēja laikrakstu sodīt vien pēc numura publicēšanas. Tādēļ 1933. gada jaunajā Latvijas Sodu likumā “naida musināšana starp atsevišķām iedzīvotāju daļām” jau bija konkrēti attiecināma uz presi un grāmatām. Vēlāk šī likuma pants tiešā tekstā tika integrēts 1938. gada Preses likumā.

Tomēr ir maz zināmu gadījumu, kad uz šī panta pamata būtu ierosināts kriminālprocess un laikraksta apturēšana vai konfiscēšana. Pārsvārā tie bija komunistisko ideju sludinoši izdevumi un pat dziesmu krājumi, kas slavinaja komunistiskas idejas.⁶² Vairākos gadījumos gan nacionālo naidu kurinoši laikraksti sodīti citu iemeslu dēļ, pārsvārā par nepatiesu ziņu sniegšanu par valdības darbu vai aicinājumiem graut valsts kārtību. Politiskās kustības “Ugunskrusts” tāda paša nosaukuma laikraksts 1932. gadā tika apķīlāts pēc Sodu likumu 129. panta par apzinātu valsts korespondences sagrozīšanu. Cenzoru uzmanību izpelnījās 1932. gada 3. numurā ievietotais raksts “Žīdi provocē iekšlietu ministri uz

represijām”, kurā apgalvots, ka kāds ebreju žurnālists mudinājis iekšlietu ministru Jāni Kauliņu tikt galā ar “Ugunskrustu”, ko J. Kauliņš tuvākajā laikā solījis izdarīt. Raksta autors gan nosauca to par ebreju provokāciju, taču cenzori šeit saskatīja 129. panta pārkāpumu.⁶³ Laikraksta idejiskais turpinājums “Pērkonkrusts” tika apķīlāts un sodīts saskaņā ar Sodu likuma 179. pantu par “acimredzami nepieklājīgu izturēšanos pret valsts dienesta darbu un pārvaldības iestādēs”,⁶⁴ konkrētais pārkāpums attiecās uz 1933. gada 24. decembra 38. numuru. Savukārt nākamais – 1933. gadā 29. decembrī iznākušais “Pērkonkrusta” numurs tika apsūdzēts saskaņā ar Sodu likuma 179. un 114. pantu, pēdējais bija saistīts ar aicinājumiem graut valsts varu. Taču Rīgas apgabaltiesas I kriminālodaļa nevarēja atrast pietiekamus pierādījumus, lai pamatotu laikraksta aizliegšanu un apķīlāšanu.⁶⁵

Laikraksts “Nacionālsociālists” tika apķīlāts, jo 1933. gada 18. marta un 26. marta numuros tika saskatītas Sodu likuma 154. panta (iesaistīšanās mantas darījumos, kuri pēc likuma aizliegti) un 1917. gada 6. jūlija likuma pazīmes.⁶⁶ Tikmēr 1927. gadā iznākušajā laikraksta “Imantas Gars” 22. numurā, kur antisemitiskos toņos tika apspriests Latvijas un Krievijas tirdzniecības likums un grozījumi Pavalstsniecības likumā, kurš jau bija ieguvis nievājošu apzīmējumu “žīdu likums”, Rīgas apgabaltiesa nespēja atrast pamatojumu sākotnējai apsūdzībai saskaņā ar Sodu likumu 129. pantu, bet atzina par vajadzīgu sodīt laikrakstu uz Sodu likumu 154. panta pamata. Laikraksta 22. numurs tika apķīlāts, konfiscētie numura eksemplāri – iznīcināti.⁶⁷ Visi šie minētie laikraksti kurināja nacionālo naidu pret ebrejiem, to sevišķi neslēpjot, taču varas iestādes apdraudējumu nesaskatīja. Tā vietā laikraksti tika sodīti, jo vērsās pret valdību un tās interesēm.

Īpatnēja bija brošūra “Antikrists”⁶⁸ lieta 1924. gadā. Tā tika konfiscēta, pamatojoties uz Krimināllikuma 1213,¹¹¹ pantu.⁶⁹ Brošūru izdeva Jēkabs Jansons apgādā “Kurzemnieks” 2860 eksemplāros.⁷⁰ Tas bija tulkojums no vācu valodas, autors bija kāds Pauls Vestfāls (*Paul Westphal*). Brošūrā bija interpretēti Bībeles Daniēla grāmatas pareģojumi: “Zvēra valdīšanas laikmets” esot tuvu, tādēļ esot jābēg uz Kanādu, ASV un Austrāliju. Tas arī bija

par iemeslu cenzūras aktam uz Sodu likumu 285. panta pamata sodīt par musināšanu uz izceļošanu uz svešām valstīm.⁷¹ Taču tika ignorēts fakts, ka brošūrai bija izteikts antisemītisks raksturs – tā piesauca ebreju sazvērestību, Cionas gudro protokolus un Henrija Forda grāmatu “Internacionālais Žīds”.⁷² Interesanti, ka pavēli par brošūras konfiskāciju telefonogrammā bija nosūtījis Rīgas policijas prefekta palīgs Feodors Simanovičs.⁷³ Taču J. Jansons iesniedza apelāciju, un 1925. gada 19. septembrī tiesa ar A. Kviesi kā priekšsēdētāju nolēma viņu uz Krimināllikuma 1213. panta pamata attaisnot. Apsūdzētais norādīja, ka nav tieši nosakāms, kā šis tulkojums var ietekmēt sabiedrības vēlmi izceļot. Viņaprāt, brošūras saturs esot nevainīgs: tā saturot tikai Bībeles pravietojumu tulkojumus un autora subjektīvās domas.⁷⁴ Acīmredzot senebreju pravietojumu subjektīvs antisemītisks skaidrojums nelikās sevišķi bīstams, un pēc paša apsūdzētā ierosinājuma tika iznīcinātas lapaspuses, kurās izskanēja aicinājums izceļot uz ārzemēm. Taču tas, ka tika izņemtas ne tikai šīs konkrētās lappuses, bet visa nodaļa “Cionas gudrajo apspriede”, norāda, ka brošūras antisemītiskās noskaņas cenzorus bija darījušas piesardzīgus. Viss pārējais tika atstāts, konfiscēšanas akts atcelts – tādējādi 2596 eksemplāri tika paglābti no iznīcināšanas.⁷⁵

Citāds liktenis bija līdzīga nosaukuma brošūrai “Žīds – anti-krists un cilvēces grāvējs. Viņu slepenās mācības, likumi un sazvērestības”.⁷⁶ Šī Ervīna Grunduļa 1934. gadā izdotā brošūra tika sodīta saskaņā ar Soda likuma 111. panta sadaļu par naida musināšanu starp atsevišķām iedzīvotāju daļām.⁷⁷ “Latviešu varas” izdevums tika apķīlāts bez liekām diskusijām, tā oriģinālais eksemplārs nav saglabājies. Soda mērs par nacionālā naida kurināšanu tika piemērots 1934. gada aprīlī, mēnesi pirms K. Ulmaņa apvērsuma. Tas liecina, ka bija likumiski pamatotas iespējas sodīt periodiskos un neperiodiskos izdevumus par nacionālā naida kurināšanu. Taču praksē tas tika darīts reti. Jāņem vērā arī fakts, ka 111. pants tika ieviests likumdošanā tikai 1933. gada jaunajā Sodu likumā. Jāpiebilst, ka arī citās jomās literatūras aizliegšana parlamentārās demokrātijas periodā nebija pārāk bieži izplatīta prakse, piemēram, šajā laikā tika aizliegta tikai viena populārzinātniska

grāmata ar seksualitātes tematiku (zīmīgi, ka vairāki šajos gados izdoti atbilstošās tematikas darbi tika aizliegti pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma).⁷⁸

Iemesli šai varas iestāžu pasīvai attieksmei attiecībā pret nacionālo naidu kurinošiem rakstiem bija meklējami tā laika atšķirīgajā uztverē par to, kas ir nacionālais naidis un antisemitisms. Pēc pētnieka Borisa Volkoviča datiem, 1918.–1934. gadā par ebreju tēmu Latvijas presē tika publicēti 377 raksti.⁷⁹ Lielā daļā no tiem var saskatīt antisemitisku ievirzi un tādējādi lielākā vai mazākā mērā nacionālu naidu pret ebrejiem kurināšanas elementus. Taču, kā liecina fakti, Latvijas valsts iestādes, kas kontrolēja presi, gandrīz nemaz necentās apkarot šāda veida publikācijas. Tas, pirmkārt, izskaidrojams ar tā laika liberālo likumdošanu, otrkārt, ar to, ka valsts iestādes par daudz bīstamākiem uzskatīja rakstus, kas tieši vai netieši bija vērsti pret pastāvošo iekārtu, nevis publikācijas, kas varētu veicināt naidu un neiecietību starp dažādām sabiedrības daļām. Tas arī parāda, ka Latvijas valsts iestādēs zināmā mērā bija saglabājusies cara laika domāšana, kur galvenā prioritāte bija varas un tā prestiža sargāšana, nevis etniska naida novēršana sabiedrībā. Etnisko naidu valsts vara centās apkarot tikai tad, kad tas kaitēja tās prestižam vai apdraudēja to.

Savā ziņā interesanta ir žurnāla “Aizkulišu Dzīve”⁸⁰ lieta 1928. gadā, kad tā redaktors Jānis Radovskis tika apsūdzēts un žurnāls apturēts krimināla satura pārkāpuma dēļ. Taču šim pārkāpumam bija antisemitisks raksturs. 1928. gada oktobrī žurnāla “Aizkulišu Dzīve” redaktors Jānis Eiduks pēkšņi bija atteicies vadīt tikai pāris mēnešu iznākušo preses izdevumu. Par jauno redaktoru pietiecās Jānis Radovskis.⁸¹ Kāds ebreju tautības sludinājumu vācējs Ilja Mullners, kurš savulaik bija darbojies gan Zemkopības ministrijas, gan arī Kara ministrijas un Izglītības ministrijas izdevumā, bija vācis sludinājumus ministrijām pakļautajiem laikrakstiem. Viņš bija saņēmis ziņu no sava kolēģa Brūsberga, kas savukārt vāca sludinājumus Tieslietu ministrijai, par to, ka J. Radovskis prasījis aizdot naudu un cita starpā izteicies, “ka varētu kaut ko uzrakstīt” (droši vien negatīvu) par I. Mullneru izdevumā “Aizkulišu Dzīve”. Tai pašā dienā J. Radovskis ieradies pie I. Mull-

nera un prasījis aizdot 30 latus, piesolot vairāk neko nerakstīt par viņu savā žurnālā. Citi liecinieki tieši vai netieši apstiprināja šīs sūdzības patiesumu.⁸² Savu vainu naudas izspiešanā viņš noliedza un apgalvoja, ka devies pie Mullnera un divām citām personām, lai dabūtu informāciju par kādu “intīmu lietu”, kas attiecās uz viņiem. Naudu aizdot nav lūdzis un nav neko teicis par raksta nepublicēšanu par Mullnera kungu.⁸³ Tik tiešām, 1928. gada 2. numurā bija ievietots raksts “Kā žīds Mullners vāc ministrijām sludinājumus”. Rakstam bija antisemitisks raksturs, kas, pirmkārt, uzdeva jautājumu: kādēļ šo darbu dara ebreji, ja to var darīt latvieši. Otrkārt, Mullners un viņa padotie tika apsūdzēti reklāmas darbinieku iespaidošanā, jo esot uzstājies ministrijas vārdā.⁸⁴ Uz zinājusi par šo apsūdzību, Iekšlietu ministrija žurnālu slēdza. Tas piedzīvoja vien divus numurus. Žurnāla slēgšanas pamatā bija Preses likuma 2. panta pārkāpums, bet tā iemesls bija antisemitisms un prasta mantkārība.

SECINĀJUMI

Nobeigumā var secināt, ka parlamentārā posma Latvijā pastāvošā cenzūra vairāk bija politiska un nebija īpaši vērsta uz nacionālā naida apkarošanu. Iekšlietu ministrijas Preses un biedrību nodaļas galvenā prioritāte bija ierobežot nepamatotu valdības un parlamenta kritiku un nepieļaut aicinājumus gāzt pastāvošo valsts iekārtu. Tāpat tika apkarota Latvijas valstij naidīgas literatūras un preses ieviešana. Laikraksti, kā “Ugunskrusts”, “Imantas Gars”, kas tiešā veidā musināja uz nacionālo naidu un antisemitismu, tika pakļauti cenzūrai, jo tie kaitēja valsts varai, nevis atsevišķām iedzīvotāju daļām. Jau pats juridiskais termins “atsevišķas iedzīvotāju daļas” liecināja, ka tajā laikā vēl nebija izveidojusies izpratne par to, kas ir musināšana uz nacionālo naidu un kas – nav. Juridiskais termins “atsevišķas iedzīvotāju daļas” bija pārmantots no cariskās Krievijas likumdošanas, kur oriģinālvalodā tas skanēja “*soslovie*”, kas nozīmēja sabiedrības kārtas un šķiras, nevis atsevišķas etniskas grupas. Latvijas likumdošana līdz 1933. gadam nebija nodrošinājusi šādu iespēju nedz Latvijas Preses likumā,

nedz Sodū likumos. Parlamentārās demokrātijas posmā bija likumiskas iespējas apkarot nacionālā naida kurināšanu presē, taču šie mehānismi tika izmantoti ļoti retos gadījumos. Iekšlietu ministrijas Preses un biedrību nodaļas dokumenti, kas glabājas Latvijas Valsts vēstures arhīvā, liecina, ka nacionālo naidu kurinošu rakstu un izdevumu cenzēšanas gadījumi parlamentārās iekārtas laikā bija visnotaļ reti. Gadījumos, kad laikrakstā vai grāmatā diezgan skaidri var konstatēt nacionālā naida kurināšanu, izdevēji bieži tika sodīti citu iemeslu dēļ. 20.–30. gadu Latvijā nebija vēl izveidojies skaidrs definējums, kas ir un kas nav nacionālais naidis un kurā brīdī tas jāapkaro. Izteiksmes brīvības robežas ebreju jautājumā Latvijas presē bija diezgan plašas. 1922. gada decembrī, kad laikraksts “Latvijas Sargs” tika sodīts par kūdīšanu uz uzbrukumiem ebreju studentiem, un 1934. gadā, kad tika aizliegta antisemitiska brošūra “Žīds – antikrists”, šī robeža tika pārkāpta. Taču šie vien divi zināmie gadījumi liecina, ka Latvijas prese etniskos jautājumos, jo īpaši antisemitisma uzskatu propagandas jomā, baudīja diezgan lielu brīvību. Latvijas sabiedrība kopumā nebija sagatavota 1941. gada traģiskajiem notikumiem, un izpratne par nacionālā naida apkarošanu presē radās tikai vairākas desmitgades pēc tam.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Jānis Alfrēds Kukurs (1921). Nevēlama parādība. *Latvijas Tīrgotājs*, 10, 2. lpp.
- ² *Latvijas Republikas [1.] Saeimas stenogrammas, II sesija* (1923). Rīga: Latvijas Republikas Saeimas izdevums, 1056. sl.
- ³ Jānis Paeglis (1996). *Kas bija liegts Pirmās Republikas lasītājiem? Preses likumi un izplatīšanai aizliegtā Latvijā izdotā literatūra 1918.–1940. gadā*. Rīga: Zinātne.
- ⁴ Rihards Treijs (red.) (1996). *Latvijas Republikas prese 1918–1940*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- ⁵ Dītrihs Andrejs Lēbers (red.) (2000). *Latvijas tiesību vēsture (1914–2000)*. Mācību grāmata juridiskajām augstskolām un fakultātēm. Rīga: LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds.
- ⁶ Gints Zelmenis (2012). Cenzūra un to reglamentējošā likumdošana Latvijā (1918–1934). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4, 79–104. lpp.

- ⁷ Ineta Lipša (2014). *Seksualitāte un sociālā kontrole Latvijā 1914–1939*. Rīga: Zinātne, 39. lpp.
- ⁸ *Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs* (turpmāk: LVVA), 3724. fonds (Sabiedrisko lietu ministrijas Preses un biedrību departaments, 1919–1940).
- ⁹ Leo Dribins (2001). *Antisemitisms un tā izpausmes Latvijā. Vēsturisks atskats* (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 4. sēj.). Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- ¹⁰ Aivars Stranga (2008). *Ebreji Baltijā. No ienākšanas līdz holokaustam: 14. gadsimts – 1945. gads*. Rīga: LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds.
- ¹¹ Pērs Bolins Horts (2004). “Svešie elementi.” LU latviešu un ebreju studentu demarkācija un konflikts (1919–1940). *Latvijas Arhīvi*, 4, 34.–68. lpp.
- ¹² Kristiāna Kirša (2010). Antisemitisma diskurss laikrakstā “Latvijas Sargs” (1920–1928). No: *Latvijas Preses vēsture: diskursi un identitātes*. Ojāra Skudras redakcijā. Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts.
- ¹³ Lazar Fleishman, Jurii Abyzov, Boris Ravdin (1997). *Russkaia pechat’ v Rige*. Kn. I: Na grani epokh. Stanford: Stanford Slavic Studies.
- ¹⁴ Ēriks Jēkabsons (1996). *Poļi Latvijā*. Rīga: Latvijas ZA Filozofijas un socioloģijas institūts; Tat’iana Feigmane (2000). *Russkie v dovoennoi Latvii: na puti k integratsii*. Rīga: SIA “Jumi”; Raimonds Cerūzis (2004). *Vācu faktors Latvijā (1918–1939): politiskie un starpnacionālie aspekti*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- ¹⁵ *The Russian Provisional Government, 1917: Documents* (1961). Selected and ed. [in transl. from the Russ.] by Robert Paul Browder and Alexander F. Kerensky. Vol. 1. Stanford: Stanford University Press, p. 228.
- ¹⁶ Latvijas Pagaidu valdība. Apsardzības ministrijas rīkojums. *Latvijas Sargs*, 06.04.1919., Nr. 65.
- ¹⁷ Pilsonis. Neticiet ļaunām tenkām! *Latvijas Sargs*, 06.04.1919., Nr. 65.
- ¹⁸ *Latvijas Pagaidu Valdības Likumu un Rīkojumu Krājums*, 10.08.1919. 7. burtn. Nr. 65, 92.–93. lpp.
- ¹⁹ Fleishman, Abyzov, Ravdin. *Russkaia pechat’ v Rige*. Kn. I, s. 24.
- ²⁰ Turpat, 29. lpp.
- ²¹ Vozrozhdaiushaisia Rossiia. *Rizhskoe slovo*, 14.12.1918., Nr. 1.
- ²² Beseda s ministrom Niedra. *Rizhskoe slovo*, 08.06.1919., Nr. 10.
- ²³ Jurii Abyzov (2006). *A izdavalos eto v Rige. 1918–1944: istoriko-bibliograficheskie ocherk*. Moskva: Russkii put’, s. 11.
- ²⁴ Rassledovanie Fridrikshtadskogo pogroma. *Rizhskoe slovo*, 30.07.1919., Nr. 52.
- ²⁵ Ot redaktsii. *Rizhskoe slovo*, 31.07.1919., Nr. 53.
- ²⁶ Narodnyi Sovet. Fridrikshtadskie sobitiia. *Rizhskoe slovo*, 01.08.1919., Nr. 54.

- ²⁷ Stranga. *Ebreji Baltijā*, 403. lpp. Sikāk par šo antisemitisko akciju definēšanas problēmu sk.: Boris Volkovich (2013). K voprosu o evreiskikh pogromakh v Latvii v 1918–1940 gg. V kn.: *Evrei v meniaiushemsia mire. Materialy 7-i mezhdunarodnoi konferentsii, Riga, 27 avg. 2009 g.* Pod red. G. Branovera i R. Ferbera. Rīga: Latviiskii Universitet, s. 219–221.
- ²⁸ Otozvanie predstavitelia evreiskoi sotsialisticheskoi rabochei partii iz Narodnogo Soveta. *Novoe Rizhskoe slovo*, 11.09.1919., Nr. 28.
- ²⁹ *Latvijas Tautas Padome* (1920). [Pārskati, protokoli un stenogrammas]. 1918. g. 18. nov. līdz 1920. g. 18. martam. Rīga: Satversmes sapulce, 349. lpp.
- ³⁰ Fleishman, Abyizov, Ravdin. *Russkaia pechat' v Rige*. Kn. I, s 31.
- ³¹ Turpat.
- ³² Stranga. *Ebreji Baltijā*, 474.–475. lpp.
- ³³ Bolins. “Svešie elementi” LU latviešu un ebreju studentu demarkācija un konflikts (1919–1940), 34.–68. lpp.; Per Bolin (2012). *Between National and Academic Agendas: Ethnic Policies and “National Disciplines” at the University of Latvia, 1919–1940*. Huddinge: Södertörns Högskola.
- ³⁴ Alberts Kviesis. Paziņojums. *Valdības Vēstnesis*, 09.12.1922., Nr. 278.
- ³⁵ Bolin. *Between National and Academic Agendas*, p. 140.
- ³⁶ *Students*, 22.11.1922., Nr. 10. Grūti pārbaudīt atsauci uz “Parīzē iznākušo ebreju laikrakstu “Tribune Juive””, jo nav ziņu, ka tobrīd Parīzē šāds laikraksts būtu iznācis.
- ³⁷ *Students*, 22.11.1922., Nr. 10.
- ³⁸ Turpat.
- ³⁹ Tālvaldis Teilmans. Aktīvais nacionālisms un studentība. *Latvijas Sargs*, 06.12.1922., Nr. 275.
- ⁴⁰ LVVA, 1632–2–108 (Ministru kabineta sēžu protokoli), 161. lp.
- ⁴¹ Turpat, 162. lp.
- ⁴² Turpat, 161.–163. lp.
- ⁴³ Turpat, 163. lp.
- ⁴⁴ *Likumum un Ministru kabineta noteikumu krājums* (1924). 7. burtn., 72.–73. lpp.
- ⁴⁵ LVVA, 3724–1–176 (Preses un biedrību nodaļas aizliegto preses izdevumu saraksts), 3., 15., 111. lp.
- ⁴⁶ Paeglis. *Kas bija liegts Pirmās Republikas lasītājiem?*, 17. lpp.
- ⁴⁷ Lēbers (red.). *Latvijas tiesību vēsture (1914–2000)*, 246. lpp.
- ⁴⁸ Turpat, 256. lpp.
- ⁴⁹ LVVA, 3724–1–705 (Cionistu čeku grāmatiņas slēgšanas lietā: 1933), 1. lp.
- ⁵⁰ Turpat, 6. lp.
- ⁵¹ Turpat, 13. lp.
- ⁵² Turpat, 16. lp.
- ⁵³ Turpat, 7. lp.
- ⁵⁴ Turpat, 31. lp.

- ⁵⁵ LVVA, 3724-1-508 (Paula Skrabana spiestuves sodīšana par uzsaukumu "Uzmanību, ieradies hipnotizētājs A. Potjomkins!"), 19. lp.
- ⁵⁶ Pārgrozījumi preses likumā. *Valdības Vēstnesis*, 24.03.1930., Nr. 65.
- ⁵⁷ Zelmenis. Cenzūra un to reglamentējošā likumdošana Latvijā (1918-1934), 87. lpp.
- ⁵⁸ LVVA, 3724-1-181 (Pārgrozījumi un papildinājumi Preses likumā).
- ⁵⁹ *Likumu un Ministru kabinetu noteikumu krājums* (1933). Rīga: Kodifikācijas nodaļas izdevums, 7. burtn., 183. lpp.
- ⁶⁰ *1903. gada 22. marta Sodu likumi* (1930). Tulkojums ar paskaidrojumiem un ar motīviem par Latvijas valdības laikā izdotiem grozījumiem. Tieslietu ministrijas sevišķas komisijas sagatavojumā. 3. izd. Rīga: [b.i.], 43. lpp.
- ⁶¹ Natal'ia Genrikhovna Patrusheva (2001). *Periodicheskaia pechat' i tsenzura Rossiiskoi imperii v 1865-1905 gg. Sistema administrativnykh vzykanii. Spravochnoe izdanie*. Sankt-Peterburg: Nestor-Istorija, s. 356.
- ⁶² Paeglis. *Kas bija liegts Pirmās Republikas lasītājiem?*, 20. lpp.
- ⁶³ LVVA, 3724-1-1341 (Laikraksta "Ugunskrusts" apķīlāšanas lieta), 9. lp.
- ⁶⁴ LVVA, 3724-1-1137 (Laikraksta "Pērkonkrusts" Nr. 38, 1933. g. 24. dec., apķīlāšanas lieta), 1., 3. lp.
- ⁶⁵ LVVA, 3724-1-1138 (Laikraksta "Pērkonkrusts" Nr. 39, 1933. g. 29. dec.), 1. lp.
- ⁶⁶ LVVA, 3724-1-108 (Laikraksta "Nacionālsociālists" apķīlāšanas lieta), 1. lp.
- ⁶⁷ LVVA, 3724-1-806 (Laikraksta "Imantas Gars" Nr. 22, 1927. g. 3. nov.).
- ⁶⁸ Peter Paul Westphal (1924). *Antikrists: Bibeles pehdejo laiku praweetiske noslehpumi, it ihpaschi 1924.-1927. gados*. Sarakstijis Pauls Westfals (grahmatas "Pastara teesa" autors). Rīga: "Kurseemneeka" apgahdiba.
- ⁶⁹ LVVA, 3724-1-592 (Antikrista lieta), 2. lp.
- ⁷⁰ Turpat, 9. lp.
- ⁷¹ Turpat, 6. lp.
- ⁷² Turpat, 54.-55. lp.
- ⁷³ Turpat, 6. lp.
- ⁷⁴ Turpat, 86. lp.
- ⁷⁵ Turpat, 87. lp.
- ⁷⁶ Ervīns Grundulis (1934). *Žīds - antikrists un cilvēces grāvējs: viņu slepenās mācības, likumi un savvēstības*. 1. [Jelgava]: Latviešu vara.
- ⁷⁷ LVVA, 3724-1-783 ("Žīds antikrists un cilvēces grāvējs" apķīlāšanas lieta), 1. lp.
- ⁷⁸ Lipša. *Seksualitāte un sociālā kontrole Latvijā 1914-1939*, 517. lpp.
- ⁷⁹ Boris Volkovich (2002). *Iz istorii evreiskoi kul'tury v Latvii (1918-1940)*. Chast' 2. Daugavpils, s. 47.
- ⁸⁰ *Aizkulišu Dzīve: Bezpartejisks nedēļas laikraksts [žurnāls] politikai, mākslai un sabiedriskai dzīvei*. Nr. 1 (29. nov.)-Nr. 2 (13. dec.). Rīga: Strēlnieks, 1928.

- ⁸¹ LVVA, 3724–1–603 (“Aizkulišu Dzīves” sarakstes lieta), 10., 14. lp. Savā pieteikumā Preses un biedrību nodaļai viņš apliecināja, ka atbilst Preses likuma 2. panta prasībām, proti, ir vecāks par 25 gadiem un viņam nav iepriekšējas sodāmības. Atbilstoši noteiktajai kārtībai Preses un biedrību nodaļa nosūtīja pieprasījumu drošību sargājošajām iestādēm – Rīgas Policijas pārvaldei un pēc tam Politpārvaldei, lai tās apstiprinātu J. Radovska atbilstību Preses likuma 2. panta kritērijiem. Rīgas Policijas pārvalde tiešām apliecināja, ka J. Radovskis dzimis 1897. gadā, ir Latvijas pilsonis un nav iepriekš sodīts. Taču drīz vien izrādījās, ka tā nav patiesība, jo redaktors nemaz nebija sasniedzis 25 gadu vecumu, turklāt apsūdzēts naudas izspiešanā.
- ⁸² Turpat, 16. lp.
- ⁸³ Turpat, 17. lp.
- ⁸⁴ Kā žīds Mullners vāc ministrijām sludinājumus (1928). *Aizkulišu Dzīve*, Nr. 2.

CENSORSHIP OF NATIONAL HATE SPREADING
IN THE PRESS ARTICLES AND ANTI-SEMITIC
PUBLICATIONS DURING THE PARLIAMENTARY RULE
IN LATVIA (1918–1934)

Māris Goldmanis

Mg. hist., Centre for Judaic Studies at the University of Latvia, post-graduate student at the Faculty of History and Philosophy, University of Latvia. Academic interests: national minorities in Latvia, Jews in Latvia, censorship of national hate spreading in the press articles and publications. E-mail: gold@way.lv

The article reflects and analyses the practice of censorship of national hate spreading in the Latvian language press during the parliamentary period. Basing on the archive sources, the article attempts to answer the question: “Did such episodes happen during the parliamentary period when newspaper or book publishers were punished for spreading national hate?” The practice of censorship has been reviewed in detail, analysing the causes why the publishers of national hate spreading articles were punished or were not punished by the state authorities. Due to the specific content of the archival sources the main attention is focused on national hate spreading towards Jews, not discussing the situation regarding Poles in Latgale, Baltic Germans and other national minorities. The main source is Fund no. 3724 of the State Archives of Latvia containing documents from Press and Societies

Department of the Latvian Ministry of the Interior Affairs. Analysis of the known censorship episodes gives opportunity to make conclusions about the official state censorship practice of national hate spreading articles and publications during the parliamentary period in Latvia in the 1920–30s.

Key words: censorship, press in Latvia and the Latvian language press, national hate spreading, anti-Semitism, punishment and confiscation of the publications.

Summary

The article focuses on the censorship of national hate spreading articles in the Latvian press and anti-Semitic publications during the parliamentary rule in the Republic of Latvia from 1918 to 1920. After facing long era of the Russian tsarist censorship the Latvian publishers desired full freedom for the Latvian press. It also meant no restrictions regarding the national and ethnic matters. During the 1920–30s in Latvia, the Baltic States and Central Europe the stigmatization because of nationality and calls for the domination of a single national group was not a taboo subject. However, such publications could cause national frictions or even violent outbursts within society. Therefore it is important to find out if there was a legal practice assisted by law to suppress and limit the spread of national hate in the Latvian press. In what cases such practice was used or not used and why? The answer to these questions is sought by research into archive materials, press publications and academic literature. Because of the specific sources the article mainly describes the censorship of publications turned against the Jewish minority, excluding the other minorities like Baltic Germans, Russians, Poles etc.

The spreading of national hate is understood as public hateful remarks, calls for violence and harm towards national minorities in the Latvian language press. The practice of censorship is described as the legal way of punishing the owners of the newspapers and their editors by the means of law. The censorship process is described and analysed according to the archive documents. Fund no. 3724 of the State Archives of Latvia containing documents from the Press and Societies Department of the Ministry of the Public Affairs (until 1937 the Ministry for Internal Affairs) includes the censorship cases in the period from 1920 to 1934. The article describes those censorship episodes in detail when the newspaper owners were punished by the

Latvian state authorities because of national hate spreading towards the Jews. The article also discusses episodes when the owners of a newspaper spreading national hate towards the Jews were fined and closed not because of national hate spreading but for other reasons for it shows how much the government was concerned about preventing the national hate in reality.

The censorship of the Republic of Latvia was first established on 5 April 1919, when the Latvian War Ministry issued a normative act that prohibited publishing information about the army movements, criticizing military actions and spreading disinformation about the front line events. Later on 29 June 1919, the State of War censorship law was issued that enforced the war censorship. Three Russian newspapers were suppressed for publishing incorrect information about the Jewish pogrom in the Latvian province and spreading farfetched United Jewish socialist party accusations of anti-Semitism towards the National Council of Latvia. These cases occurred because of criticism of national hate spreading in the press because such episodes were disadvantageous to the Latvian Provisional government.

After the end of the war the most notable event of the governmental action against a national hate spreading newspaper was the fine of the *Latvijas Sargs* on 1922. The newspaper was supporting and motivating anti-Semitic attacks on Jewish students at the University of Latvia. To stop the riots and to set an example, the newspaper was fined 25, 000 Latvian roubles.

The Press Law issued on 1924 did not include any restrictions or charges for spreading national hate in the press. The censorship in the parliamentary Latvia was handled by the Press and Societies Department at the Ministry for Internal Affairs. In addition to the Press Law, newspapers and books could be punished according to the Russian Tsarist 1903 Punishment Laws that were adjusted to the independent Latvian laws. In 1933 the new improved Punishment Law was introduced. Also, the Latvian Criminal Code was used in working out the censorship laws. Although it was legally possible to use these laws to punish newspapers and books for national hate spreading, such cases were very rare. Most censorship cases took place because of political criticism towards the ruling coalition and most radical nationalist newspapers were punished because of this. The only real case before 1934, when according to point 111/5 of the Punishment Law, “for

spreading hate within the various groups of society” the brochure “Jew the Antichrist” was banned on 1934. This was the only known case of a total of 5000 confiscated and suppressed newspapers and publications.

The Latvian government was not generally interested in preventing national hate spreading in the press. Its main concern was to keep the law and order and maintain the state prestige. Only if national hate spreading in the newspapers exceeded the limit, as in December 1922 when anti-Semitic press incited the violence towards the Jewish students, the patience of the government was exhausted. However, proper means to control national hate spreading in the press were only implemented in the 1933 Punishment laws. Another main reason was the general lack of understanding about the importance of preventing national hate. The legal term “various groups of society” was adopted from the Russian Tsarist legislation where the original term “*soslovie*” meant social estate or the estate of realm that divided people mainly in social not ethnic groups. During the years of parliamentary rule the Latvian press enjoyed rather great freedom. People in general saw no great need for struggle against national hate and were totally unprepared for Holocaust in 1941. The need for preventing the spread of national hate and understanding of it appeared in Latvia many decades later.

ATCEROTIES GENOCĪDU: ROMU IZNĪCINĀŠANA NACISTU OKUPĀCIJAS LAIKĀ LATVIJAS ROMU KOLEKTĪVAJĀ ATMIŅĀ

Ieva Garda-Rozenberga

Dr. philol., LU Filozofijas un socioloģijas institūta vadošā pētniece.
Zinātniskās intereses: mutvārdu vēsture, personiskie stāstījumi, migrācija.
E-pasts: ieva.garda@gmail.com

Kaspars Zellis

Dr. hist., LU Filozofijas un socioloģijas institūta pētnieks.
Zinātniskās intereses: Latvijas sociālā vēsture, sociālā atmiņa, propaganda.
E-pasts: kaspars.zellis@gmail.com

Otrā pasaules kara laikā nacistu okupācijas gados Latvijā tika iznīcināta puse no Latvijas romu kopienas. Romu genocīda izpēte ir bijusi fragmentāra un piemiņa vāji artikulēta. Raksta mērķi ir noskaidrot, kāda vieta romu iznīcināšanai ir Latvijas kolektīvajā atmiņā, un analizēt, kā notikušais genocīds tiek reprezentēts romu kopienas pārstāvju komunikatīvajā atmiņā dzīvesstāstos.

Atslēgas vārdi: romi, genocīds, kolektīvā atmiņa, dzīvesstāsts.

Latvijas kolektīvā atmiņa ir koncentrēta uz Otrā pasaules kara notikumiem un procesiem. Otrā pasaules kara gados Latvija zaudēja savu valstisko neatkarību, piedzīvoja vispirms padomju, tad nacistiskās Vācijas okupācijas režīmu. 1944./45. gadā Latvijas teritoriju atkārtoti sagrāba PSRS. Okupācijas gados režīma totalitārās politikas un genocīda prakšu realizācijas rezultātā mainījās arī etniskā situācija Latvijā. Padomju režīma apstākļos, kad pieļaujama bija tikai viena – oficiālā vēstures nostāja, etnisko, sociālo grupu vai indivīdu pieredzes, kas neiekļāvās klišejiskajā oficiālajā padomju vēstures konceptā, tika noklusētas un nodotas aizmirstības riskam. Astoņdesmito gadu beigās sākušies nacionālās at-

modas procesi saistījās vispirms ar vēlmi atgūt padomju varas “nolaupīto vēsturi”, turklāt ne tikai institucionālā, bet it īpaši personiskā izjūtā. Proti, tas bija laiks, kad atmodas notikumu paspārnē Latviju pārņēma grūti aptverama stihisku atmiņu straume, kas izpaudās gan rakstītās, gan stāstītās atmiņās un atklātībai nodotās dienasgrāmatās. Cilvēki stāstīja to, ko bija piedzīvojuši, tādējādi radot daudz balsīgu pretsparu arī padomju laikā sarakstītajai vēsturei. Ar neskaitāmiem personīgās vēstures stāstiem, kas nāca gan no represijās cietušajiem, gan no trimdas – no visiem varas vajātajiem, atstumtajiem un ignorētajiem, tika atvērti jauni, līdz tam vēsturē noklusēti temati, piedāvātas jaunas dokumentāro avotu interpretācijas, kā arī rasta vieta personiskajām balsīm.¹

Vienlaikus kopš pagājušā gadsimta 80. gadu beigām latviešu kolektīvajā atmiņā vadošo vietu ieņēma padomju okupācijas režīma represiju upuru pieminēšana. Proti, latviešu sociālajā atmiņā nostiprinājās priekšstati, ka genocīds tika vērstts pret latviešu tautu, ko veicināja arī šo priekšstatu instrumentalizācija valsts pagātnes politikā. Tā, pieminot padomju varas īstenotās civiliedzīvotāju deportācijas no Latvijas 1941. un 1949. gadā 14. jūnijā un 25. martā, tiek atzīmētas Komunistiskā genocīda upuru piemiņas dienas, savukārt decembra pirmajā svētdienā tiek atzīmēta “pret latviešu tautu vērstā totalitārā komunistiskā režīma genocīda upuru piemiņas diena”, pieminot 1937. gada beigās PSRS uzsāktu “latviešu operāciju”, kuras gaitā represēti un iznīcināti vairāki tūkstoši Padomju Savienībā dzīvojošo latviešu.² Komunistiskā terora upuru piemiņas dienas ir kļuvušas par neatņemamu Latvijas atmiņas politikas pamatu.³

Šādas pagātnes politikas akceptēšana solidarizēja kopienu, ļaujot apzināties padomju režīmu kā svešu un naidīgu. Jebkura vēršanās pret padomju okupācijas režīmu tika uzlūkota kā varonības un ciešanu atriebe akts, kas nacionālo varoņu statusā iecēla arī nacistiskās Vācijas *Waffen* SS leģionā brīvprātīgi iestājušos un mobilizētos Latvijas pilsoņus.⁴ Nacistiskās Vācijas okupācijas režīma kā “mazākā ļaunuma” koncepts dominēja arī citu Baltijas valstu kolektīvajā atmiņā.⁵ Šāda konstrukcija radīja ne tikai latviešu tautas upura tēlu, bet ļāva nivelēt arī latviešu sabiedrības

daļas vainu par piedalīšanos nacistu genocīdisko prakšu īstenošanā un kolaborāciju ar abiem okupācijas režīmiem. Citu etnisko grupu vēsturiskuma neievērošana veicināja arī visai etnocentrisiskas pagātnes izpratnes nostiprināšanos.

Etnocentriskās pagātnes izpratnes revīzija sākās tikai 20. gs. 90. gadu beigās, kad Latvijas uzsāktais ceļš uz integrāciju Eiropas un transatlantiskajās struktūrās pieprasīja atzīt ebreju holokaustu. Tā 90. gadu beigās uzsāktā holokausta izpēte, holokausta noziegumu vietu memoralizācija Latvijas atmiņu kultūrā ienesa ebreja upura tēlu, kas nostiprinās arī institucionāli. Ik gadu 4. jūlijā Latvijā tiek atzīmēta Ebreju tautas genocīda upuru piemiņas diena. Tā ir diena, kurā 1941. gada vasarā nacistu okupētajā Rīgā tika nodedzināta Rīgas Lielā Horālā sinagoga; atzīta par oficiālu atceres dienu jau 1990. gadā.⁶ Šobrīd Horālās sinagogas vietā ir piemiņas vieta, kurā notiek atceres pasākumi ar Latvijas augstāko amatpersonu piedalīšanos. Kopš 2010. gada šajā dienā tiek rīkots arī "Dzīvo gājieni", kas ved cauri bijušajai Rīgas geto teritorijai līdz Lielās Horālās sinagogas memoriālam. Holokausta piemiņas pasākumi šajā dienā norisinās arī citur Latvijā.⁷ Tomēr jāmin, ka šie pasākumi izsauca ne tikai debates par latviešu līdzdalību holokaustā un sabiedrības līdzatbildību, bet arī par ebreju īpašumu restitūciju, kas nav rimušās vēl šodien.

Atšķirīga atmiņas prakse vērojama Latvijas krievvalodīgo vidē, kurā attīstījusies paralēla atmiņas kultūra. Tās izveidi ietekmējusi gan atjaunotās valsts sākumā pieņemtā etnonacionālisma politika un likumdošana, dažādu integrācijas programmu neveiksmes, gan arī Krievijas Federācijas īstentā tautiešu un vēstures politika,⁸ kas bieži vērsta uz bijušās Padomju Savienības pagātnes mītu revidētu adaptāciju Krievijas šodienas politiskajām vajadzībām.

Jau 1989. gada aprīlī vispārējo demokratizācijas procesu gaisotnē Talsos notika Latvijas romu nacionālās biedrības dibināšanas kongress. Tā laikā izskanēja idejas par piemiņas vietu kara laikā nogalinātajiem romiem izveidi.⁹ Laiks ir pagājis, bet romu iznīcināšanas piemiņas memoralizācija joprojām nav sākusies.

Iespējams, viens no iemesliem tam ir, ka galvenie atmiņas kari norisinās starp valdošajām latviešu un krievvalodīgo pagātnes re-

prezentācijām, kā rezultātā citu Latvijas etnisko minoritāšu sociālā atmiņa nevilšus tiek pakļauta vienai vai otrai pusei, vai arī to atmiņa marginalizējas un izzūd. Apgalvojums ir hipotētisks, jo arī pētījumi par to, kā Latvijas mazākumtautības reprezentē savu pagātņi, ir uzsākti salīdzinoši nesen. Viens no šādiem pētījumiem ir Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūtā mutvārdu vēstures pētnieku 2013. gadā uzsāktais projekts “Etniskā un naratīvā dažādība dzīvesstāstu konstrukcijās Latvijā” (vadītāja: *prof. emeritus* Vieda Skultāne), kurā līdzās latviešu un krievu atmiņām tiek pētīta arī romu atmiņa un tās reprezentācijas dzīvesstāstos.¹⁰

Rakstā mēģināsim risināt divus savstarpēji saistītus jautājumus. Pirmkārt, raudzīsim skaidrot, kā par nacistu īstenoto genocīdu Otrā pasaules kara gados atminas un stāsta paši romi un kā šie stāsti iekļaujas plašākā romu kā kopienas komunikatīvajā atmiņā. Otrkārt, mēģināsim atbildēt uz jautājumu par romu genocīda vietu Latvijas kolektīvajā atmiņā.

Pirms jautājumu iztirzājuma jāatzīmē, ka autori konsekventi ir centušies lietot jēdzienu “roms”, kas veidojies no tautas pašnosaukuma. Latviešu sabiedrībā vēl joprojām lietotais jēdziens “čigāns” izmantots tikai, ja tas lietots avotos, tos tieši citējot. Tāpat autori apzinās, ka romu iznīcināšanai nacistu okupētajā Eiropā tiek lietoti vairāki apzīmējumi un pastāv dažādi viedokļi, vai romu iznīcināšanu var pielīdzināt genocīdam vai holokaustam.¹¹ Latvijas publiskajā telpā nav ieviesušies arī romu genocīdu apzīmējumi – *Porajmos* (*Porrajmos*) vai *Samudaripena* (*Samudaripen*), tā vietā Latvijas romu kopienās biežāk lietojot “čigānu/romu holokausts” vai “genocīds”. Rakstā lietoti dažādi šīs traģēdijas apzīmējumi, tādējādi iezīmējot neviennozīmību romu atmiņas līmenī.

ROMI UN GENOCĪDS LATVIJĀ NACISTISKĀS VĀCIJAS OKUPĀCIJAS GADOS

Vispirms būtu jāieskicē divi fona jautājumi: pirmkārt, romu kopienas stāvoklis Latvijā laika gaitā; otrkārt, 1941.–1942. gadā notikušās romu iznīcināšanas nacistu okupētajā Latvijā.

Romu parādīšanos šodienas Latvijas teritorijā saista ar 16. gadsimtu, tomēr Latvijas romus skaitliski apzināja tikai 19. gadsimta beigās, kad Krievijas cariskā administrācija centās ierobežot romu nomado dzīvesveidu. 1897. gadā tautas skaitīšanas laikā Vidzemes guberņas latviešu daļā tika reģistrēti 394, Kurzemes guberņā – 1202, bet Vitebskas guberņas latviešu daļā Latgalē – 304 romi. Kopējais šajā gadā Latvijas teritorijā reģistrēto romu skaits – 1942 cilvēki, iespējams, bijis krietni lielāks, jo daudzi neuzrādīja romu valodu kā savu dzimto. Īsumā raksturojot sociālos aspektus, jāmin, ka visbiežāk romi dzīvoja laukos, nodarbojās ar zirgu tirdzniecību. Lielākā daļa romu bija analfabēti. Skolu bija apmeklējuši tikai deviņi cilvēki, bet vairāk nekā 200 romu lasīt un rakstīt prasmi bija apguvuši nevis dzimtajā, bet kādā no Baltijas provincēs izplatītajām valodām (latviešu, vācu, krievu, poļu).¹²

Pēc Pirmā pasaules kara neatkarīgajā Latvijas Republikā romu skaits pieauga gan dabiskās ataudzes, gan iecelošanas rezultātā. 1925. gadā Latvijā bija 2780, bet 1935. gadā jau 3840 romi. Puse no tiem dzīvoja Kurzemē, sevišķi Jelgavas apriņķī. Vienlaikus pieauga romu apmešanās uz pastāvīgu dzīvesvietu pilsētās. Lai varētu turpināt zirgu turēšanas un tirgošanas tradīciju, romi galvenokārt apmetās pilsētu nomalēs. Zirgu turēšana nodrošināja viņus arī ar ormaņa darbu. Tāpat romi strādāja par kalējiem, atslēdzniekiem vai izgatavoja kokgrebumus un pinumus. Starpkaru periodā sākās romu iesaiste Latvijas sabiedriskajās norisēs.¹³ Ierasto dzīves normalitāti pārtrauca Otrais pasaules karš un tam sekojošie padomju un nacistu okupācijas režīmi. 1941. un 1942. gadā tika iznīcināti vairāk nekā 2000 romu, t.i., vairāk par pusi no romu kopienas.

Padomju laikā romi bija starp tām etniskajām kopienām, kurās bija vērojams dabiskais pieaugums. Pagājušā gadsimta 80. gadu beigās Latvijā dzīvoja vairāk nekā 7000 romu; jau 2000. gadā to skaits pārsniedza 8000. Pēdējos gados Latvijā ir sākusies romu skaita samazināšanās, kas skaidrojama ar viņu došanos uz ārvalstīm ekonomisku iemeslu dēļ.¹⁴ Neskatoties uz sociālekonomiskajām problēmām, romiem Latvijā ir vairākas nevalstiskās organizācijas, tāpat valstī tiek realizēta romu integrācijas politika.¹⁵

Romu genocīds Latvijā ir pētīts fragmentāri. Iemesls tam ir dokumentāro avotu trūkums, to nepilnības un, iespējams, arī tēmas marginālisms. Lai arī nereti tiek uzsvērts, ka Latvijā uzmanība jāpievērš arī citiem genocīdiem, visām teroram pakļautajām etniskajām un sociālajām grupām, tam, ka “konsekventi jānoraida jebkura ciešanu “hierarhijas” izveidošana – vienu ciešanas bija “labākas”, “dziļākas” par citu ciešanām”,¹⁶ tomēr pētniecības aktivitāte citu genocīdu izpētē var radīt aizdomas par šādas hierarhijas neapzinātu esamību. Pētniecību apgrūtina arī tas, ka nacistiskā okupācijas režīma pavēles un rīkojumi ir saglabājušies fragmentāri, kas neļauj pilnībā rekonstruēt romu genocīda organizāciju un realizāciju. Pētniekiem pieejamie dokumenti ir galvenokārt Republikas Ārkārtējās komisijas materiāli, kurus vāca padomju varas iestādes 1944.–1945. gadā ar mērķi apzināt nacistu noziegumus, kā arī padomju drošības iestāžu uzsāktās krimināllietas pret Latvijas iedzīvotājiem, kas bija piedalījušies romu genocīdā. Tomēr šajās lietās netiek pievērsta uzmanība nozieguma organizācijai un būtībai – galvenais bija pierādīt notiesātā vainu sadarbībā ar nacistu okupācijas režīmu un piedalīšanos “padomju pilsoņu” iznīcināšanā. Rezultātā romu genocīda izpēte Latvijā nacistiskās Vācijas okupācijas gados ir apgrūtināta. Padomju laikā attieksme pret romu genocīdu bija līdzīga kā pret ebreju holokaustu – to pieminēja, bet neiztīrāja plašāk. Pieminēšanas mērķis visbiežāk bija nacistu okupācijas režīma un vietējo kolaboracionistu noziegumu uzsvēršana, nevis pašas iznīcināšanas izpēte un izpratne. Fundamentālajā LPSR historiogrāfijas oficiozā “Latviešu tautas cīņa Lielajā Tēvijas karā” romu iznīcināšana pieminēta vienā nelielā rindkopā.¹⁷ Romu iznīcināšanu Latvijā historiogrāfijā ir skatījuši Latvijas vēsturnieki Mārgers Vestermanis un Aigars Urtāns.¹⁸ Latvijas romu iznīcināšanu Eiropas romu tragēdijas kontekstā skatījis arī Masačūsetsas Universitātes profesors Ginters Levī (*Guenter Lewy*).¹⁹

Pirmās iezīmes, kas liecināja par romu likteņa apdraudētību Latvijā, bija vērojamas jau t.s. “pogromu fāzē” 1941. gada vasarā, kad nacisti, izmantojot vietējos iedzīvotājus, veidoja grupas, kuras varētu izmantot “spontānās atriebības” akcijās pret ebrejiem un

komunistiem. Pirmās romu iznīcināšanas notika Baltinavas pagastā, kur tika nogalinātas 10 romu ģimenes, kopā 43 personas.²⁰

Pirmā plašākā eksekūcija notika Liepājā, kam par iemeslu, iespējams, bija vācu rīkojums, kas aizliedza uzturēties piekrastes rajonos. 1941. gada 5. decembrī latviešu policija Liepājā satvēra 103 pilsētā dzīvojošos romus (24 vīriešus, 31 sievieti un 48 bērņus) un simts no tiem nodeva vācu kārtības policijai, ko komandēja SS un policijas vadītājs Fricis Dītrihs (*Fritz Dietrich*). Kā liecina F. Dītriha ziņojums, romi tika aizvesti uz Saldu un nošauti.²¹ Kā atzīmē M. Vestermanis, īstenībā šie romi tika aizvesti un nošauti Kuldīgas apriņķa Cieceres pagasta Namīķu mežā.²²

Pāris dienu vēlāk, lai jau *post factum* pamatotu Liepājas ebreju eksekūciju, kārtības policijas vadītājs SS ģenerālis Georgs Jēdike (*Georg Jedicke*) atsaucās uz 1941. gada 4. decembrī Ostlandes reihskomisāra Hinriha Lozes (*Hinrich Lohse*) izdoto dekrētu, kas noteica nacistu politiku pret romiem, nosakot, ka klaiņojošie romi rada dubultu risku, jo: 1) tie pārnēsā lipīgās slimības, īpaši tīfu; 2) tie ir neuzticami elementi, kas neklausā vācu rīkojumiem un nedara lietderīgu darbu. Atzīmējot arī to, ka pastāv reāls risks, ka romi spiego ienaidnieka labā, kaitējot Vācijai, H. Loze lika pret tiem izturēties kā pret ebrejiem.²³ Fakts, ka dekrēts bija adresēts Veselības un tautas labklājības departamentam, nevis policijai, netika ņemts vērā. H. Lozes dekrētā runa bija par “laukos klaiņojošajiem čigāniem” (*im Landeumherirrende Zigeuner*), neko neminot par vietsēžiem.

1942. gada 27. janvārī tika saņemti drošības policijas vadītāja norādījumi, kas noteica, ka no aresta un mantas konfiskācijas ir atbrīvoti tikai tie romi, kuri ir vietsēži, kuriem ir regulārs darbs un kuri nerada draudus sabiedrībai ne politiskajos, ne kriminālajos aspektos. Vārdu sakritība šajā ziņojumā ir visai līdzīga 1941. gada 21. novembra Armiju grupas *Nord* aizmugures pavēlnieka rīkojumam, kas ļauj izdarīt pieņēmumu, ka lēmums atbrīvot no aresta romus-vietsēžus nāca no Berlīnes. Precizējošās instrukcijas 1942. gada 27. janvārī un 3. aprīlī vēlreiz apliecināja, ka rīkojumi par arestiem attiecās tikai uz klaiņojošajiem (*vagabundierende*) romiem.²⁴

Romu plānveida iznīcināšana sākās Latvijas austrumos 1942. gada sākumā. Rēzeknes pilsētas un tās apkārtnes romi tika nogalināti 1942. gada 4.–5. janvārī, Ludzas pilsētas 130 romus aizveda un nogalināja Zvirgzdenes pagasta Gabaru mežā 6. janvārī. 1942. gada 24. aprīlī *einzacgrupa* ziņoja par 1272 cilvēku eksekūcijām, no kurām 71 bija romu. Apmēram 50 romi, galvenokārt sievietes un bērni, tika ievietoti Valmieras cietumā un nošauti tuvējā mežā.²⁵ Šī paša gada maijā notika arī romu iznīcināšana Jelgavā, Tukumā, Bauskā u.c.²⁶ Liepājas SS un policijas vadītāja 1942. gada 18. maija ziņojumā teikts, ka pārskata periodā (maija pirmās nedēļas) eksekūti 173 klaiņojoši romi Liepājas un Kuldīgas apriņķī. Tā paša virsnieka dienasgrāmatā 21. maijā atzīmēta 16 Aizputes “klaiņojošo” romu eksekūcija.²⁷ Vai tika iznīcināti tikai klaiņojošie romi vai represijas skāra arī vietsēžus, šobrīd ir grūti pateikt.

Vēsturnieka Aigara Urtāna pētījums par romu iznīcināšanu Bauskā parāda, ka bieži romu likteni izlēma tieši vietējās pašvaldības un latviešu policijas vienību akla pakļaušanās pavēlēm un to cītīga izpildīšana.²⁸ Citos gadījumos mēs sastopamies arī ar šo pavēļu nepildīšanu. Piemēram, Talsu apriņķī, kur iepriekš klejojoša romu grupa tika nodarbināta vietējā kokzāģētavā, šie cilvēki netika aiztikti arī pēc vācu atkārtotiem atgādinājumiem.²⁹ Tāpat Saldū 1942. gada martā 11 romi ģenerālkomisāram Rīgā nosūtīja lūgumrakstu, norādot, ka viņiem pieder mājas, viņu bērni iet skolā, bet viņi paši zaudējuši iespēju pelnīt iztiku konfiscēto zirgu dēļ. Lūgumraksta iesniedzēji norādīja, ka vēlas darīt jebkādu darbu, kas būtu pieejams Saldū vai tuvākā apkārtnē.³⁰

Darbaroku trūkums okupētajā Latvijā, okupācijas režīma administratīvā anarhija neļāva romu iznīcināšanai notikt pilnībā. Tomēr 1942. gada pirmās puses akcijas prasīja vairāk nekā 2000 Latvijas romu dzīvību. Turklāt, lai arī 1942. gada otrajā pusē romu eksekūcijas beidzās, tās varēja atsākties jebkurā brīdī. Vēl 1943. gada nogalē Okupēto austrumu apgabalu ministrijas rīkojums Ostlandes ģenerālkomisāriem noteica, ka klaiņojošie un politiski vai krimināli sabiedrības drošību apdraudošie romi ir pielīdzināmi ebrejiem un ievietojami koncentrācijas nometnēs.³¹

GENOCĪDA KOMUNIKATĪVĀ ATMIŅA

Vienlaikus gan jāmin, ka notikumu aculiecinieku skaits strauji samazinās. Ja piekrītam vācu pētnieka Jana Asmana (*Jan Assmann*) viedoklim, tad, izzūdot aculieciniekiem, izzūd arī komunikatīvā atmiņa. Viņaprāt, šai atmiņai ir vai nu jāizzūd, vai jātransformējas kultūras atmiņā.³² Proti, individuālās atmiņas pastāv ne tikai mutvārdos, tās materializējas vēstuļu, dienasgrāmatu, arī plašāku memuāru vai pat romānu formā, kļūstot pieejamas arī citiem.³³ Tomēr, ja piekrītam, ka viens no atmiņas transformācijas priekšnoteikumiem ir stāstu pārņemšana grāmatās (tostarp vēstures grāmatās), kļūst aktuāls jautājums, kā rīkoties, ja kopienas pieredzē un atmiņā nav skaidras vēsturiskās apziņas un/vai rakstītās vēstures.³⁴ Nacionālās mutvārdu vēstures pētnieki Latvijā kā vienu no alternatīvām romu genocīda piemiņas izpētē piedāvā ieklausīties un analizēt pašu romu atmiņas, proti, par izpētes avotiem izmantot dzīvesstāstus.

Kā jau minēts, dzīvesstāstiem romu etnosa vēstures un sociālās atmiņas izpētē ir nozīmīga loma, jo viņu kultūra un tās pārnesē tradicionāli tikusi balstīta tieši mutvārdos.³⁵ Šī iemesla dēļ jebkurš mēģinājums rekonstruēt tautas vēsturi ir ne tikai apgrūtināts, bet arī dažādi interpretējams. Interpretāciju ietekmē arī izvēlētais izpētes objekts – dzīvesstāsti. Proti, dzīvesstāsti ir ne tikai unikāli, vienlaikus sarežģīti vēstures, kultūras un personības tīklojumi, bet arī noteiktā sociālā situācijā veidoti priekšnesumi, kurus ietekmē intervijas situatīvais konteksts, stāstītāja un intervētāja personība, stāstīt un klausītprasme, kā arī individuālā jaunrade. Līdz ar to dzīvesstāsta radīšana aplūkojama vienlaikus gan kā sociāls notikums noteiktā laikā un telpā, gan kā viena no kultūras pieredzes formām ar noteiktu nozīmi un funkcijām. Tai pašā laikā jāatzīmē, ka ikviena izpildījumā radītā nozīme intertekstuāli saistīta arī ar tām, kas radītas vai radušās agrākās izpildījuma situācijās.³⁶

Dzīvesstāsta kā izpētes avota kritiku ietekmējuši arī citi atziņumi: pirmkārt, atzīmējama atmiņas specifika un tās selektīvais raksturs, ko ietekmē laika distance starp notikumiem, t.s. atmiņas

hronoloģijas vājums, izmaiņas sabiedrības vērtībās un normās, notikumu atminēšanās biežums, tiem piešķirtā nozīme dzīvesgājumā u.c. Otrkārt, atzīmējams, ka visas pagātnes atmiņas tiek stāstītas no tagadnes pozīcijām, tā padarot tās jēgpilnas.³⁷ Stāstījumu pētnieki ieblīst pret tādu skatījumu uz dzīvesstāstiem, kas tos uzlūko kā precīzus vai sagrozītus dzīves un realitātes atspulgus. Nav svarīgi, “vai stāstītais patiešām noticis, pētnieku interesē tas, kāpēc cilvēki to stāsta, kā viņi to stāsta un ko šie stāsti pasaka par savu laikmetu”.³⁸ Līdz ar to stāstījumi drīzāk tiek uzlūkoti kā sociālās realitātes konstrukcijas, kuru radīšanā liela nozīme piešķirama kā apziņai, atmiņai un pieredzei, tā saziņai, valodai un kultūras modeļiem.³⁹ Kopumā, stāstot par dzīves laikā pieredzēto, klātesoša ir gan konkrētās grupas vēsturiskā un sociālā atmiņa, gan arī attiecības ar citām etniskajām kopienām, pasaules skatījums un priekšstati par vērtībām.

Neraugoties uz dzīvesstāstu kā izpētes avotu kritiku, to stāstīšana un uzklaušīšana var kļūst par impulsu kultūras izpratnei, ļaujot ieraudzīt atšķirīgo un kopīgo, arī citādo. Stāstot savu dzīvesgājumu, autors iezīmē ne tikai faktiskos notikumus, bet sniedz arī plašāku kultūras, sociālo un personisko kontekstu. Arī stāsta uzbūve – izvēlētā kompozīcija, forma, valodas un citi saskarsmes līdzekļi nes informāciju par kultūru un sabiedrību, kurā dzīvo konkrētais stāstītājs. Piemēram, 2013. gada vasarā, uzklaušot romu tautības stāstītājus Kuldīgā, par to nereti liecināja arī personiskā “es” vai kolektīvā “mēs” skatpunkta izvēle. “Mēs” forma lietota, lai parādītu kā atšķirīgo, tā kopīgo ar latviešiem, savukārt “es” forma dažkārt izmantota, ja stāstītājs vēlējās uzsvērt savu atšķirību no citiem romiem.

Rakstā, galveno uzmanību pievēršot atmiņām par genocīdu Otrajā pasaules karā – tiklab personiski pieredzētajam, kā nostāstiem ģimenē, analizētas 20 biogrāfiskās intervijas ar romiem Latvijā – intervētas 12 sievietes un 8 vīrieši vecumposmā no 33 līdz 76 gadiem Kuldīgā, Kandavā, Talsos, Ventspilī, Jelgavā un Saulkrastos. Intervējamie tika atrasti, izmantojot kā vietējo institūciju palīdzību (piemēram, Kuldīgas novada muzeja darbinieku ieteikumi), tā personiskos kontaktus (paziņu, kaimiņu un

radnieku ieteikumi). Galvenie faktori intervējamo atlasē: etniskā piederība un vēlme piedalīties pētījumā. Atsevišķas intervijas ar romiem dokumentētas 90. gados, tomēr vairumā notikušas 2013. gada vasarā. Jāpiebilst vien tas, ka dzīvesstāsta intervijas princips paredz, ka intervētājs ierosina stāstījumu, uztur biogrāfisko perspektīvu naratīva konstruēšanā, taču stāstītājs ir pilnīgi brīvs stāstījuma tēmu un to izkārtojuma izvēlē. Šāda pieeja izmantota, jo kāda tematiskā loka iekļaušana vai, tieši pretēji, noklusēšana dzīvesstāstā ir nozīmīgs teicēja identitātes indikators. Proti, stāstot par sevi un piedzīvoto, stāstītājs intervijas brīdī konstruē ne tikai stāstu, bet arī savu identitāti, aprakstot sevi tā, kā noteiktajā intervijas brīdī sevi redz, vērtē un vēlas, lai klausītājs viņu *ieraudzītu*. Tāpēc atšķirībā no notikumu pētoša vēsturnieka mutvārdu vēsturnieks caur palielināmo stiklu aplūko nevis vēsturiskā notikuma un atstāstītā notikuma sakritības, bet gan vaicā: “Kā tiek vērtēts notikums vai situācija, par kuru tiek stāstīts, un kāpēc tieši šie notikumi vai situācijas ir svarīgas no izstāstītās *savas* vēstures (identitātes) viedokļa.”⁴⁰

Analizējot biogrāfiskās intervijas un vērtējot, kā romi atminas un/vai vēsta par Otrā pasaules kara notikumiem, iespējams runāt par trim veidiem: vēstījums balstīts personiskā pieredzē (5 intervijas), trešās personas, visbiežāk dzimtas pieredzē (7 intervijas), vai arī Otrā pasaules kara tematika izmantota tikai kā iegansts intervijas uzsākšanai, taču turpmākā intervijas gaitā šī tēma netiek skarta (5 intervijas). Piemēram, Dainis,⁴¹ dzimis 1980. gadā Kandavā, eksperts romu jautājumos Latvijas politikā, intervijā pauž oficiālo romu, tostarp arī Latvijas valdības viedokli – jautājums par romu holokaustu ir aktuāls un par to ir jārūnā. Intervijā, lai arī neatklāj ne personisko, ne dzimtas pieredzi, izmanto “mēs” formu, sakot, ka *mūsu vidū ir daudz cietušo*. Tāpat piemin arī jautājumu par kompensācijām holokaustā cietušajiem. Līdzīgi arī intervijā ar Jelgavas pilsētas romu biedrības vadītāju Haraldu⁴² romu holokausts ir temats, kura dēļ viņš intervijai piekrīt un sola līdzdalību šī jautājuma izpētē. Tomēr vēlāk intervijā uz jautājumiem par pieredzēto un/vai zināmo pauž tikai oficiālo viedokli, proti, jautājums romiem ir ļoti svarīgs, bet pats par to runāt izvairās.

Viena no romu sievietēm,⁴³ kura piekrita intervijai, saprotot, ka intervētāji interesējas par romu holokaustu, ir Inese.⁴⁴ Uz interviju viņa ierodas sagatavojusies – paņemot līdzīgu mamma savulaik rakstītu iesniegumu, lai pieteiktos t.s. kompensācijām. Tomēr arī viņa intervijā daudz labprātāk pievēršas romu identitātes un iztikšanas jautājumiem, nevis Otrā pasaules kara pieredzei. Iespējams, Ineses gadījumā mēs varam runāt par to, ka viņai ir acīmredzamas grūtības verbalizēt šo savas tautas pieredzes daļu. Par to liecina ne tikai izmantotās teikuma konstrukcijas, bet arī vēršanās pie intervētājas pēc apstiprinājuma: *Viņus tā kā šāva, ja, tā bij, ja? Nu, tā tad acīmredzot viņus šāva. [...] Nu, es tā sapratu arī, ka viņš mums stāstīja. Es tā nepateikšu uzreiz, kā ir, bet nav palicis atmiņā, bet man tā liekas, ka viņš kādreiz stāstīja, arī kurus tur nošāva [...] To viņš kādreiz tā kā mums tikai to pastāstīja, viņš tā, tā. Nebij jau patīkami tas viņam arī tur atcerēties. [...] Bet tas, kad, redz, pacēlās tas viss augšā, tad mamma visu to lietu pastāstīja, un tad es vienkārši to visu uzrakstīju. Tā bij.* Arī Ineses draudzene Zelma⁴⁵ ir atsaucīga un labprāt piekrīt intervijai. Tomēr viņas, līdzīgi kā citu romu, atmiņas par Otrā pasaules kara pieredzi ir visai aptuvenas, tostarp arī par to, ka mātei un tēvam bija jārok sev bedres, bet *ienāca krievi un palika dzīvi. Pašā pēdējā brīdī.* Kopumā intervijā viņa traģisko pārstāsta ātri, nekavējoties pie tā, jo dzīvošana – svarīgāka.

Uz jautājumiem par romu holokaustu vai Otrā pasaules kara pieredzi plašāk nelabprāt atbild arī kuldīdzniece Ausma,⁴⁶ aizbildinoties, ka viņa ir pārāk jauna.

Vai oma kaut ko stāstīja par kara laiku un pēckara laiku?

Kaut ko jau vienmēr stāstīja, bet domā, ka tagad es vairs zinu. Viņai tur māsu, viņa man stāstīja, nošāva ar bērniem.

Šeit, Kuldīgā?

Nē, nē, es nezinu kur. Viņa nemaz nezināja.

Te, Kuldīgā, daudz čigānu cieta kara laikā?

Es nezinu.

Vai par to tā nerunāja nemaz?

Te nav vairs nevieni. Nevieni vairs nav. Vecie neviens vairs nav.

Un mēs jau esam nevis bērni, bet mazbērni. Kā mēs varam zināt!

Es tādā kara laikā nebiju. Mana paša mamma ar, viņa teica, pavisam maziņa bija. Kaut kāda 9 gadīga, kad bija tas kara laiks. [...] Mūsu tēti stāstīja kādreiz, nu zin, savā starpā runāja, tad mēs, tādi bērni, sasēdās un paklausījās tās vecās runas. Domā, var visu atcerēties... Ka viņi pa nakti gāja pa ceļu un dienā viņiem bija pa mežu jāmūk. Nedrīkstēja rādīties. Grūti viņiem ir gājis noteikti.

Lai arī intervijas laikā vairākkārt tiek uzsvērts, ka stāstītāja neko nezina par šo romu tautas pieredzi, atzīmējams fakts, ka vecāki tomēr mājās par šo tēmu ir runājuši. Tādējādi netieši tiek apliecināta britu antropologa Maikla Stjuarta (*Michael Stewart*) atziņa: lai gan daudzi Austrumeiropas valstu romi dzīvo bez tādas vēsturiskās izpratnes un piemiņas kultūras kā citi šo valstu iedzīvotāji, romi tomēr neaizmirst nozīmīgus savas vēstures aspektus.⁴⁷ Proti, genocīds Latvijas romu atmiņā visbiežāk iekļauts, atminoties vecāku un/vai vecvecāku stāstīto. Visbiežāk atmiņā palicis tikai pats nošaušanas fakts, retāk – izvērstāks stāstījums vai pat struktūrā un formā pabeigts nostāsts. Piemēram, Veronika,⁴⁸ dzimusi 1959. gadā Sabilē, Otrā pasaules kara notikumus nav pieredzējusi, taču, stāstot par grūtībām, kādas pieredzēja ģimene pēckara periodā, piemin, ka mammai visi radi bija apšauti. Mamma esot stāstījusi, *ka aizveda tēvu un māti, aizgāj' uz pilsētu un vairāk neatgriezās.* (Asaras.) Vēlāk intervijā šī tēma vairs netiek skarta. Arī kuldīdznieces Brigitas Z.⁴⁹ atmiņas par Otro pasaules karu veido tēva stāstītais par Kuldīgas romu likteni kara laikā. Brigita intervijas laikā izstāsta, ka vairāk par vēsturiskajiem notikumiem ģimenē interesējies viņas brālis Fredis.⁵⁰

Brigita brālis dzīvo ārpus pilsētas un nodarbojas ar lauksaimniecību. Intervijai labprāt piekrīt. Stāstot savu dzīvesstāstu, pieskaras arī etniskās identitātes jautājumam, taču nevis raksturojot un/vai aprakstot, kāds ir vai ko nozīmē būt romam Latvijā, bet gan izmantojot salīdzinājumu, kas netieši vedina domāt par romu likteni un atmiņām par Otro pasaules karu. Proti, sarunā tiek norādīts, ka romi atšķirībā no ebrejiem, lai arī pieredzējuši līdzīgas briesmas, nekad nav slēpušies vai mēģinājuši slēpt savu izcelsmi: *Jā, kādreiz nāk čigāns, pa kilometru tu varēji redzēt. Tagad mēs paši čigāns čigānu ... nu ... vairāk pēc sajušanas. Kā tagad pie-*

ņemts, ka tas čigāns neuzsver savu čigānietību. Tagad mēs paliek tādi kā ebreji – ebreji bija daļēji izstumti, un čigāni tādi bija. Čigāni nekad neatteicās no savas tautības – viņi afišē, ka ir čigānieši. Ebreji jau vienmēr centās – tur, kur viņi dzīvo, viņš paņem vietējo uzvārdu, pārtaisa – viņš slēpjas, ka viņš nav tas ebrejs. Tiešā veidā pie jautājuma par romu likteni Fredis atgriežas tikai intervijas noslēgumā, kad intervētājs jautā par tēva atmiņām. Lai arī viņš stāsta, ka tēvs par pieredzēto Otrā pasaules kara laikā varētu sarakstīt grāmatu, paša repertuārā saglabājies tikai nostāsts par sievas vectēva brīnumaino izglābšanos.

Viņai [sievai] vectēvs bija aizdzīts uz to nošaušanu. Citi domāja, ka būs kāds darbs papildus, bet viņai vectēvs saka – ko, vai tad jūs nejūt, kur jūs ved, – mūs šaus nost. Brālēns tad vēl paprasījās nodziedāt vēl pēdējo dziesmu, un tad var šaut; un tad saka: “Labi, čangali, dziedī! Dziedi, pēdējo dziesmu vēl vari nodziedāt.” Pazīstami tie, kas šaus viņus. Un tad pārbrauc mājās Bērziņš, bija uz Rīgu, dabūja atļauju. Iznāca tā, ka ne kā ebrejus tos čigānu šāva, bet atkarībā no pašvaldības. Un tad tas Bērziņš iestājās, lai viņus nešauj, – brauc ar to mocīt’ un saka: “Atlikt, atlikt šaušanu!” Tā mans brālēns izglābās.

Šo pašu nostāstu, kad intervijas noslēgumā tiek jautāts, vai ir ko dzirdējis par romu šaušanu, stāsta arī cits kuldīdznieks – Ziedonis.⁵¹

Dabīgi, ka šāva, man tēvu gandrīz nošāva Sabilē. Tur jau visi bija sadzīti tādā bērzu birzī, izraka lielu, lielu bedri. Pašiem bijis jārok tā bedre. Un tik vien palika kā divas trīs lāpstas – vajadzēja gulties tajā bedrē iekšā. Uzreiz ar zirgu jā tas Bērziņš [...] un blāuj: “Atlikt! Atlikt!” Bļāva pa visu to mežu. Un atlika to šaušanu, un viņus nenosāva. Bija atcelta tā šaušana.

Jūsu tēvs tur bija?

Jā! A būtu viens moments, vēl nepaspējis, būtu visi bedrē iekšā.

Sabiles pilsētas galvas Mārtiņa Bērziņa rīcība, šķiet, ir labāk zināmais piemērs, kā vietējā vara tomēr varēja ietekmēt romu likteni 1942. gadā, kas saglabājies ne tikai romu kolektīvajā atmiņā folklorai pietuvinātu nostāstu formā, bet arī publiskajā telpā. Tā

2008. gadā romu biedrības “Nevo Drom” vadītājs Anatolijs Bere-zovskis intervijā stāsta: “Talsu policijas priekšnieks bija labos draugos ar čigānu kopienas vadītāju, un tāpēc Talsos čigānus nešāva, bet lika spaidu darbos kūdras purvos, akmeņlauztuvēs un tamlīdzīgi. [...] Sabilē – čigāni jau bija aizsūtīti, lai paši izrok sev bedri (tā bedre vēl šodien stāv tukša), un vajadzēja tik pilsētas mēra Mārtaņa Bērziņa parakstu. Bet viņš neparakstījās, sakot: “Ja jūs šausiet viņus, tad ņemiet arī mani. Čigāni mūsu pilsētai neko sliktu nav darījuši, un viņi ir kristieši.” Tā vairāk nekā 300 Sabiles čigāni tika paglābti no nošaušanas.”⁵² M. Bērziņam 1989. gadā Sabiles romi atklāja kapa pieminekli ar vārdiem “Sabiles čigānu pasargātājs no nāves”. Tāpat ir nostāsti par to, kā vietējie romi padomju varas gados ir sargājuši savu glābēju no padomju represijām un deportācijas.⁵³

Atgriežoties pie intervijā stāstītā, līdzīgi kā Fredis, arī Ziedonis holokausta iespējamību sasaista ar identitātes nojēgumu: *Vienkārsi bija tāds likums, ka čigāni un žīdi bija jālikvidē! Bet tā, ka viņi slapstītos, tā tas nebija. Viņi, čigāni, tāda dumja tauta, viņi jau nemācēja; bija krievi, viņi dzīvoja pie krieviem, bija vācieši – dzīvoja pie vāciešiem. Piederēja paši sev.*

Jāmin, ka stratēģija vēstījumu par Otrā pasaules kara pieredzi netieši atvasināt no/uz jautājumu par romu identitāti (tostarp pašizpratni) spilgti parādās arī jaunāka gadagājuma, piemēram, 1975. gadā dzimušā Zigurda⁵⁴ stāstā. Viņa dzīvesstāstā vecvecāku pieredze holokausta laikā iekļauta intervijas sākumā, bet šķietami asociatīvā veidā. Proti, ar stāstu par genocīdu tiek atbildēts uz intervētājas jautājumu, ko zina par saviem vecvecākiem. Stāstītājs zina teikt, ka vecmāte esot likusi kārtis, savukārt vectēvs vācu laikā gājis palīdzēt pie kuļmašīnas. Turpinājumā tiek piebilsts, ka vācu laikā vecmātei visi radi gājuši bojā, kas vēlāk, pēc dažām atkāpēm par radniekiem kopumā, tiek pamatots ar struktūrā un formā izveidotu naratīvu. Stāstījumu veido sižets par vecmātes ģimenes izglābšanos, jo noticējuši vietējās pašvaldības pārstāvja brīdinājumam, ka šonakt tiks iznīcināti visi romi un visiem, kas vēlas palikt dzīvi, jādodas prom. Diemžēl brīdinājums nodots ar vecmātes, tobrīd pusaudzes palīdzību, un meža darbos sabrauku-

šie radnieki nav ticējuši, tikai pasmējušies. Bēgt devusies tikai vecmātes ģimene, un viņi ir arī vienīgie, kas palikuši dzīvi. Visi pārējie gājuši bojā. Stāsts par vecmātes ģimenes izglābšanos ģimenē tiek stāstīts regulāri, un vēlāk kalpo arī par pamatojumu “labo padomju laiku” pieredzei, kad pret romiem netika vērstas represijas. Proti, Zigurda vārdiem runājot, *mūsu tauta var pateikties krievam, ka viņš mūs tā nešķiroja*, – ebreji tikuši iznīcināti, jo *bijuši bagāti, savukārt čigāni, jo bijuši slinki*.

Jāatzīmē, ka motīvs par vienīgajiem, kas izglābās no nošaušanas, sastopams arī citu romu repertuārā. Piemēram, Ruta,⁵⁵ veidojot plašāku naratīvu par iecerēto romu tautas iznīcināšanu vācu okupācijas laikā, iekļāvusi arī mātes stāstu par to, kā 1942. gadā viņas māte atšķirībā no vecvecākiem un citiem radniekiem izglābās no šaušanas. Turklāt izglābšanās nereti bija iespējama, pateicoties ne tikai t.s. laimīgam gadījumam, bet arī kaimiņu, tostarp latviešu brīdinājumam. Kā atminas Brigita Č.:⁵⁶ *Mammai bija blakus aizsargs – tāds Bumburs, māja “Bumburi”. Un tad viņš ienāca iekšā, viņš teica: “Katiņ, šodien šaus čigānus, mūc!” Tas bija labs draugs viņiem, blakus dzīvoja. [...] Tad viņi paņēra tos bērnus un muka*.

Nostāsti, kas noklausīti no vecākiem un vecvecākiem, salīdzinot ar vēstījumiem pirmās personas formā, retāk atklāj emocionālo pārdzīvojumu, jo, vēstot par cita pieredzēto, stāstītājs nereti, pirmkārt, it kā distancējas no notikušā, otrkārt, kā tas bija, piemēram, Veronikas vai Ineses gadījumā, apšaubā stāstā ietvertā notikuma objektivitāti. Ja atmiņas par Otrā pasaules kara pieredzi veido vēstījums pirmajā personā, tiek akcentēts to autobiogrāfiskums un personas līdzdalība notikumos, par kuriem tiek stāstīts. Proti, stāstītājs stāsta nevis par kāda cita, bet paša piedzīvotiem notikumiem, tādējādi stāstītājs un stāsta galvenais varonis ir viena un tā pati persona. Stāstītāja identificēšanās ar stāsta varoni uzlūkojama arī par galveno faktoru, kas apliecina arī stāstā ietvertā notikuma patiesumu.⁵⁷

Intervija ar Krievijā dzimušo Jāni⁵⁸ vairākos seansos ierakstīta 1994. gadā. Viņa piedzīvotais iekļaujas plašākā 20. gs. laika posmā. Jānis dzimis 1918. gadā Krievijā, no Latvijas Pirmā pasaules kara laikā izceļojušu bēgļu ģimenē. Sākoties Otrajam

pasaules karam, nokļuvis gūstā pie vāciešiem, vēlāk pieredzējis strauju karjeru Sarkanajā armijā. Jānis ir labs stāstītājs, tāpēc klausītājs par notikušo uzzina niansēm un detaļām bagātā stāstījumā, atklājot, ka viņa likteni lielā mērā ietekmējušas lielākas vai mazākas nejaušības, sakritības, arī godaprāts. Piemēram, absurds šķiet jaunā vīrieša lēmums, uzzinot, ka viņš tiekot meklēts, pašam pieteikties vācu policijā, tādējādi uz vairākiem gadiem nokļūstot dažādās soda un darba nometnēs. Taču vēlāk izrādās, ka tieši šī “godprātīgā”⁵⁹ rīcība kļuvusi par viņa iespēju izvairīties no romu holokausta 1941.–1942. gadā. Notikumiem un laimīgām nejaušībām bagāts ir arī stāsts par to, kā Jānis palīdzējis no apcietinājuma izbēgt brālim, kā bēguļojot abi nokļūst starp divām frontēm un pēc tam nonāk Sarkanajā armijā.

Atšķirīgi savu stāstu strukturē Kārlis,⁶⁰ viens no Latvijā pazīstamākajiem romu kopienas un kultūras pārstāvjiem. Viņš savu dzīvesstāstu iesāk ar dzimtas vēsturi, iekļaujot to plašākā romu kopienas vēsturē, sociālajā struktūrā un kultūrā. Dzimis 1939. gadā Vangāžos 10 bērnu ģimenē, kas, sākoties romu iznīcināšanai, aizbēgusi uz Rīgu. Rīgā “nopirkts” cits uzvārds un turpmāk skaitījušies latvieši. Ģimenē, lai netiktu pakļauti represijām, darbā gājuši tikai “baltie” romi, stratēģija, kas reiz jau ģimeni bija izglābusi.

Es atceros: tad, kad nāca iekšā krievi, un mēs tur pagrabā slēpāmies. Tad pēdējo reizi vēl nāca iekšā. Kāds bija nostučījis, ka tur dzīvo čigāni, un uzsūtīja virsū tos šucmaņus. Tanī jūkli, kad nāca virsū krievi, viņi būtu nolaiduši mūs no kājas arī. Ienāca pagrabā ar automātiem tur: “Zigeunisch?” Un māte bija balta, ar zilām acīm, tos melnos noslēpa: “Alles Letisch! Alles Letisch!” Un tad viņi aizgāja prom. Mana māsa, jaunāka par manīm, tā pavisam blondā, ar lielām acīm – to nolika priekšā, un māte arī balta bija.

Tāpat kā izdzīvošanas stratēģija tiek minēta romu mākslinieciskā daba, izdoma, tai skaitā atjautība atrast izeju dažādās dzīves situācijās. Kārlis stāsta, kā vecākie brāļi allaž izvairījušies no iesaukumiem vienā vai otrā armijā, jo nav bijuši, viņa vārdiem runājot, “vientaišņi” (ne ar vienu patiesības mēru), bet viltīgi un izmanīgi.

Lai arī viņš savā stāstā iekļāvis visai plašas atkāpes par romu vēsturi un tradīcijām, īstenā romu pasaulē klausītājus ievēd trīs sievietes – Zuzanna,⁶¹ Olga⁶² un Valija.⁶³ Tieši viņas, stāsta centrā novietojot ikdienas dzīvi un problēmas, atklāj romiem raksturīgo, pieņemto, īpatno, vienlaikus vēstot arī par notikumiem, kas savu vietu atraduši vien romu kolektīvajā atmiņā, proti, stāstot par 1942. gadā notikušo romu genocīdu, kad tika iznīcināta gandrīz puse no tā laika Latvijas romiem.

Zuzanna, dzimusi 1946. gadā Rīgā, augusi ģimenē, kuras atmiņā Otrā pasaules kara notikumi ir ne tikai labi saglabājušies, bet arī iegūlušī dzimtas vēsturē un repertuārā. Intervijas sākumā, atbildot uz intervētājas jautājumu, kā ģimenei klājies, viņa strikti iezīmē Otrā pasaules kara postu un ietekmi uz ģimenes sieviešu likteni.

Varu pateikt, ka ļoti bagāti oma dzīvoja. Mamma visu laiku atcerējās, bet tad, kad uznāca tas mežonīgais karš virsū, tad paņēma opapu un vēl divus brāļus mammai vācieši. Nu un līdz šai dienai nav zināmi, kur... Protams, ka viņi ir nošauti. Nu, kā jau čigānus šāva. [...] Cik man ome ir pārdzīvojusi, ja! Viņa gandrīz sajuka prātā. Un tas, kad mamma gāja uz darbu, tad man ... mēs tā paugām, tad viņa teica, lai mēs vaktē omi. Tāpēc ka paņēma opapu vācieši, un tad ome gāja tanī kūtī, kur zirgu stallis bija, un divreiz kārās. Bet man jaunākā tante ir izglābusi. Viņa gulēja viņai aiz muguras un vaktēja viņu. Nu kā jau pēc kara, kad paauguši, tad jau gāja mums vieglāk. Bet ar omas tad bija problēma. [...] Man bija 18 gadu, kad ome nomira.

Pēc tam, kad ģimenes vīrieši tika aizvesti, ome, mamma ar trim meitām, tostarp jaunāko no visām – Zuzannu, devušās turpat pie Rīgas paslēpties mežā, kur bijusi ierīkota īpaša apmetne romiem. Zuzannas stāstā kā viena no atmiņu vietām saglabājies Biķernieku mežs, kur tika nošauti un apglabāti ļoti daudzi ebreji. Biķernieku mežs kā piemiņas vieta galvenokārt saglabājies Zuzannas mammas atmiņās. Viņa mēgusi teikt, *kad tur aiziet, pat tas mežs no cilvēkiem ligojas, tā zeme, tā zeme, kur tie dzīvie cilvēki bija iemesti.*

Savukārt Olga, dzimusi 1928. gadā, ir viena no tiem nedaudzajiem romiem, kam izdevās izbēgt no Rēzeknes pilsētas, kurā

1942. gada 4. un 5. janvārī nošāva praktiski visus pilsētā un apriņķī dzīvojošos romu tautības pārstāvjus. Bēgļu gaitas Olgu un viņas ģimeni aizveda uz Ventspili, taču drīz vien viņiem no tuienes bija jādodas prom, jo vācu laikā romi nedrīkstēja ne dzīvot pilsētā, ne runāt savā valodā, ne atrasties uz ielas pēc plkst. 22.00.

Kara laikā jums bija arī kaut kur jāmūk prom?

Tas bij vācu laika periods. Pilsētā nedrīkstēja vispār čigānu tautības dzīvot. Tad uz laukiem lauku darbus strādāja.

Jums vienkārši atnāca cilvēks un teica, ka jums jābrauc prom?

Nevis cilvēks, bet ar policiju. Uzdod datumu, kad jāpazūd no pilsētas, un tas ir viss.

Un, ja nepazūd?

Ja nepazūd, tad, zin, kas ir – klaukš, un cauri.

Vai jūs pazīstat kādu, kuru nošāva?

Kas viņus vairs atceras? Daudz pazīst, bet mēs jau vairs neatceramies. Man tanti nošāva aiz Kuldīg'. Atnāca, savāca. [...] Visur šāva, dažas vietas tik bij, kur nenošāva.

Cik tālu jums bija jāmūk no Ventspils?

No pilsētas. Te, Ventspili, pa visu rajonu ar nedrīkstēja dzīvot. Arī rajonā ne. Te nedrīkstēja uzturēties.

Kur tad jūs aizbraucāt?

Mēs bij uz Kuldīgu, uz Sabili. Nekur nebij tāda pastāvoša dzīve.

Cik ilgi jums sanāca tā klejošana?

Kad mainījās valdība, visu vācu periodu, vācu laikā. Vācu laikā nebij pat brīv čigāniski runāt. Ja bij pulkstenis pāri pa desmitiem vakarā, nedrīkstēja iet, tad jau tevi apcietināja.

Olgas stāstījumu par pieredzēto veido vien īsas, aprautas un drīzāk faktoloģiskas atbildes, tikpat kā neatklājot personiskās izjūtas, kuras savukārt atklāj Valija, kura notikušo pieredzējusi bērna acīm. Pirmo saskari ar romu genocīdu Valija piedzīvo, kad dīvainos apstākļos (kādā ballē Mežaparkā) tiek nošauts viņas tēvs. Tālāk seko grūti uztverams stāstījums, no kura noprotams, ka ģimenei sākotnēji izdevies aizbēgt no Kuldīgas, kur tika nošauts ļoti daudz romu, tomēr vēlāk mamma ar visiem bērniem saņemta un aizvesta uz Stendi. Tur, Stendes stacijā, sievietes atdalītas no

bērniem un līdz ar vīriešiem sūtītas *kaut kur ārā* – kur, to stāstītāja nezināja. Savukārt vagonos atstātie romu bērni spīdzināti, arī Valija, kurai tobrīd bija tikai seši gadi. Viņa stāsta:

Man tikai tā tik bij: nošaut nenošāva, bet paņēma, piesēja pie koka... pie koka piesēja klāt un tad ar tādām rungām sita. Es jau nevarēju izturēt, es nokritu, noģibu. Viņi paņem, uzlej ūdeni virsū. Aukstu ūdeni smel no akām un lej virsū – atdzīvina. Un tā tālāk, līdz kamēr nobeidz. Bet es palik dzīvs.

Tur vēl kādi bija, vai jūs vienu pašu?

Nu, tur tādi lielāki bērni, kas tur bija... tur bija daudz tādu bērnu.

Un kāds tur arī nomira?

Bija jau daudzi. Un lieli cilvēki arī bij nošauti.

Viņas atmiņā palikuši arī tā laika stāsti par to, kā romiem lika pašiem rakt bedres pirms nošaušanas, kā sievietēm pirms tam nodzīti mati, kā uz bērniem taupītas lodes: *Bērnus paķer no kājas un lika pret priedēm. Un tur nav jātērē lodes*. Pateicoties vietējo iedzīvotāju drosmei, daļai romu izdodas izbēgt un paslēpties mežā. Viņa stāsta, ka Stendes apkārtnē toreiz slēpušies ļoti daudzi romi – gan no Ventspils un Talsiem, gan no Kuldīgas un Saldus. Esot *uzcēlušī tādas teltenes un tad dzīvoja. No skujām sataisīja tādas lācenes*. Dzīvojuši *badā, pussprāguši*, bet visi kopā. Pēc kāda laika tuvumā esošās noliktavās izcēlies ugunsgrēks un sācies pamatīgs juceklis, tā rezultātā radusies iespēja doties atpakaļ uz Kuldīgu: *Mana mamma ar paķēra vienu zirg, un rati tur bij, un tad sakravāja mūs tur visus iekšā. Pajūgu dabūja. Un tad mēs mukām atkal tālāk. Tad mēs atmukām atpakaļ uz Kuldīgu*.

Kopumā, analizējot NMV krājumā esošās intervijas ar romiem, vērojami vairāki viņiem nozīmīgi tematiskie loki: labprāt tiek stāstīts par ģimeni, dzimtu un bērnībā pavadīto laiku. Vīriešiem raksturīgāki stāsti par skolas un studiju gaitām, sievietes turpretim vairāk pievēršas tieši ikdienas dzīvei un rūpēm par bērniem. Visiem kopīgi temati attiecināmi uz romu genocīdu, romiem it kā labvēlīgajiem padomju laikiem un sociālajām problēmām vecumdienās. Naratīvu pētniece Katrīna Rīsmāne (*Catherine K. Riessman*) norāda, ka teicēju kopīgo tematisko loku

identificēšana ir nostiprinājusies stāstījumu pētniecības tradīcija, kuras vēsture saistāma ar kvalitatīvajiem pētījumiem. Vienlaikus viņa tematisko loku iezīmēšanu paplašina, pievēršot uzmanību arī intervijas situācijas kontekstam un stāstu strukturālajai analīzei. Proti, K. Rīsmāne humanitārajās un sociālajās zinātnēs piedāvā naratīvu analīzes pieeju, kas paredz analizēt stāstījuma saturu, struktūru un teicēja un intervētāja attiecības sintezējošā skatījumā.⁶⁴ Šāds skatījums paredz aplūkot dzīvesstāstu kā intervētāja un intervējamā kopdarbības rezultātu, kurā izšķiroša nozīme rodama gan intervijas notikumā jeb stāstīšanas situācijā, starppersonu komunikācijā jeb intervētāja un teicēja sadarbībā, gan arī teicēja prasmēs vērst pieredzēto stāstījumā. Šādā aspektā secināms, ka visi uzrunātie romi labprāt piekrituši dzīvesstāsta intervijai, taču to fragmentārais raksturs liecina, ka romi savu dzīvi stāstā sakārto pirmo reizi. Stāstos lielāka uzmanība pievērsta ne tik daudz notikumiem un personiskajai pieredzei, cik attiecībām starp ģimenes un kopienas locekļiem, atklājot romiem raksturīgo kopā būšanu. Kā raksturīgu šiem stāstiem var minēt arī paņēmienu vēstīt par Otrā pasaules kara notikumiem ciešā kopsakarā ar romu pašizpratnes jautājumu, visbiežāk izmantojot salīdzinājuma ar ebrejiem konstrukciju. Tikai trīs gadījumos holokausta tēma netiek pieminēta vispār,⁶⁵ kas skaidrojams gan ar intervējamo dzīvesgājumu, gan ar intervijas norisi kopumā, kad stāstītāji īsi iepazīstināja ar biogrāfiskiem faktiem, taču plašāku stāstījumu par dzīves gaitā pieredzēto neveidoja.

PIEMIŅA UN ATMIŅAS POLITIKA

Padomju varas gados atmiņa par romu iznīcināšanu netika izcelta, līdzīgi kā ebreju holokausta gadījumā – tā tika iekļauta kopējā padomju pilsoņu ciešanu naratīvā. Ja ebreju iznīcināšana tika reprezentēta kultūrā,⁶⁶ tad fragmentāri tas notiek arī ar romu iznīcināšanas pieminēšanu. 1970. gadā uzņemtajā Rīgas kinostudijas mākslas filmā “Klāvs – Mārtaņa dēls” romu iznīcināšana tiek pieminēta caur aktiera Tāļivalža Macijevska attēlotā roma Makša tēlu.⁶⁷ Tomēr, līdzīgi kā padomju historiogrāfijā, arī Pa-

domju Savienības kultūras produkcijā netika uzsvērts romu iznīcināšanas genocīdiskais raksturs un mērķtiecība nacistu okupācijas gados.⁶⁸

Kā rāda romu dzīvesstāsti, atmiņas par romu genocīdu un Otrā pasaules kara notikumiem ir visai trauslas un stāstījumiem skopas (salīdzinot, piemēram, ar latviešu deportāciju stāstiem), kas visnotaļ sakrīt ar visai neizteiksmīgo romu atmiņas politiku Latvijā kopumā. Piemēram, ideja par piemiņas vietas izveidi iznīcinātajiem romiem joprojām nav realizēta gan romu biedrību lielās aktivitātes, savstarpējo konfliktu, gan arī politiskā lobija trūkuma dēļ.

Pirmās ierosmes veidot piemiņas vietu, kā minējām, bija vērojamas jau 1989. gadā, dibinot Latvijas Romu nacionālo kultūras biedrību. Pēc neatkarības atgūšanas romu cerības bija saistītas ar iespējamo kompensāciju saņemšanu par notikušo genocīdu. 2001. gadā notikušajā Latvijas romu 1. kongresā tika pieņemta deklarācija, kurā Saeimai un valdībai tika izteikts lūgums piešķirt līdzekļus kara gados nošauto romu pieminēkļa izveidei.⁶⁹ Savukārt 2006. gadā Latvijas I Romu konferencē tika pieņemta “Rezolūcija par romu (čigānu) genocīdu Latvijas teritorijā II Pasaules kara laikā”. Rezolūcija izsludināja “4. decembri par Latvijas romu upuru piemiņas dienu, pamatojoties uz faktu, ka 1941. gada 4. decembrī Trešā Reiha varas iestādes pirmo reizi vēsturē izdeva oficiālu rīkojumu, kas vēlāk izraisīja represijas un masveida iznīcināšanu”. Tāpat rezolūcija paredzēja vērsties Saeimā un Ministru kabinetā ar lūgumu 4. decembri iekļaut Latvijā oficiāli atzīmējamo piemiņas (sēru) dienu sarakstā kā “Latvijas romu (čigānu) II Pasaules kara represiju upuru piemiņas dienu”⁷⁰

Tā vietā, lai turpinātu šīs idejas nostiprināšanu un atzišanu, 2014. gada 8. aprīlī Rīgā Latvijas romu kopienas līderi devās simboliskā gājienā līdz pilsētai cauri plūstošajai Daugavai, kur notika simbolisks ziedu palaišanas akts.⁷¹ Ar šo piemiņas pasākumu romu līderi vēlējās pievērst sabiedrības uzmanību romu iznīcināšanai nacistu okupācijas gados, kā arī norādīt, ka Latvijā joprojām nav piemiņas vietas, kur būtu iespējams pieminēt genocīdā bojā gājušos. “Godāsim Daugavu, jo tieši viņa šodien ir uz-

ņēmusies būt par altāri vēsturei,” – tā savu runu noslēdza romu aktīvistis Dainis Krauklis pēc gada – 2015. gada 8. aprīlī.⁷² Šoreiz piemiņas pasākumā piedalījās daži desmiti romu un Latvijas pašvaldību pārstāvji, kas pirms tam bija piedalījušies diskusijā par Latvijas romu kultūras mantojumu, vēstures atmiņām un identitātes jautājumiem.⁷³ Ar nožēlu jāatzīst, ka šajos pasākumos nepiedalās Latvijas politiķi. Paralēli 2015. gada martā – aprīlī Latvijas Universitātes Akadēmiskajā bibliotēkā tika demonstrēta izstāde “Romu – čigānu holokausts Latvijā, 1941–1945”.⁷⁴

Ja atmiņas saglabāšana un mediēšana ir balstāma pašas kopienas iniciatīvā, tad romu gadījumā tā itin bieži atduras pret romu biedrību nespēju vienoties vai cerībām, ka valsts būs spējīga šo procesu īstenot viņu vietā. Romu biedrības “Nevo Drom” vadītājs Anatolijs Berezovskis, izsakoties par romu genocīda izpēti un iemūžināšanu, atzīst: “Ir tikai muļļāšanās un apkārt runāšana, taču iemesls tam viens – Latvijas valsts negrib atzīt pret romiem vērsto genocīdu. Latvija var atvainoties ebreju tautai, jo tai ir nauda un vareni sabiedrotie, bet kāpēc atvainoties čigāniem.”⁷⁵

Ebreju holokausta piemiņa ir piemērs, ko šodienas Latvijas romi uzskata par tādu kā etalonu. No vienas puses, romu stāstos jūtama savdabīga smeldze par to, ka ebreju genocīds ir atzīts, bet romu – nē. Tajā pašā laikā vērojama tendence veidot piemiņu par savu “romu holokaustu”, par paraugu ņemot tos izteiksmes veidus un piemiņas formas, kas raksturīgas ebreju stāstiem par notikušo. Tā, piemēram, biedrības “Romu Kultūras centrs” realizētajā projektā paredzētā aktivitāte “Mudaripe (Romu holokausts): atcerēties, godāt un pieminēt” atdarina ebreju holokausta piemiņas prakses. Proti, aktivitātes ietvaros: “Plānots organizēt praktiski izglītojošās diskusijas ciklu plašai sabiedrībai par romu holokaustu Eiropā un Latvijā, kā arī sabiedrības ekspertu forums par romu holokausta problemātiku.”⁷⁶ Tāpat projekta ietvaros tiek solīts “apzināt romu holokausta liecības un dzīves stāstus un uz tā pamata veidot informatīvo materiālu par Latvijas romu likteni Otrajā pasaules karā. [...] aktualizēt jautājumu par Latvijas sabiedrības varoņiem, kuri Otrajā pasaules karā izglāba romus no iznīcināšanas. Paredzēts publiski pateikties šiem cilvēkiem vai

viņu ģimenēm par viņu aktīvo darbību romu holokausta nepieļaušanā.” Aktivitātes noslēgumā paredzēts rīkot arī zinātnisku konferenci “Romu holokausts: pagātnes liecības un traģēdijas sekas” par romu holokausta notikumiem Eiropā un Latvijā, kā arī par to sekām.⁷⁷ Šobrīd rezultāti tikuši prezentēti ar minēto izstādi Latvijas Universitātes Akadēmiskajā bibliotēkā, savukārt projekta aktivitāšu skopais apraksts liecina vai nu par jaunu avotu par romu genocīdu nacistu okupētajā Latvijā atrašanu, vai arī jau zināmo avotu nekritisku izmantošanu.⁷⁸

Raugoties uz romu genocīda atmiņas konstrukcijas mēģinājumiem, jāsecina, ka komunikatīvajā līmenī atmiņa pastāv, tomēr tā kļūst aizvien vājāka un neartikulētāka, īpaši vāja – pāreja kultūras atmiņas līmenī. Aizejot aculiecinieku paaudzei, nenotiek to stāstu un vēsturiskās pieredzes nodošana nākamajām paaudzēm, par ko liecina visai bezpersoniskā attieksme pret problēmu jaunākās paaudzes romos. Jautājumus par piemiņas dienas noteikšanu un par pieminekļa bojā gājušajiem romiem uzstādīšanu ietekmē pašu romu kopienas sadrumstalotība, kā arī noturīgu kultūras atmiņas naratīvu trūkums. Bažas rada jautājums, vai, netieši balstoties un veidojot atmiņas politiku, sekojot ebreju holokausta paraugam, netiks zaudēta romu kopienas atmiņas unikalitāte.⁷⁹

Iespējams, balstīšanās mutvārdu vēstures paradigmā un dzīvesstāstu piemēros ir viens no veidiem, kā šo unikalitāti saglabāt, protams, ja vien tā jau nav pazaudēta. Tomēr šeit būtu jāuzdod jautājums: cik ētiski būtu citas etniskas vai sociālas grupas pārstāvjiem iejaukties romu vēsturiskās apziņas veidošanā? Domājam, ka romu kopienai pašai būtu jātiek skaidrībā ar savas pagātnes orientieru nosprašanu, bet no citām etniskajām, sociālajām grupām varētu vēlēties lielāku solidaritāti romu traģēdijas apzināšanā. Latvijas politiskajai un intelektuālajai elitei varētu ieteikt veicināt un atbalstīt gan romu iznīcināšanas izpēti, gan romu genocīda piemiņas dienas oficiālu atzīšanu, gan memoriāla izveidi bojā gājušajiem. Tas veicinātu ne tikai abpusēju romu integrāciju Latvijas sabiedrībā, bet ļautu arī abām nācijām saskatīt savus aizmirstos varoņus – romu glābējus.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Vieda Skultans (2003). The Importance of Researching Oral History in Latvia. In: *History, Culture and Society. International conference thesis*. Rīga: University of Latvia, pp. 11–12.
- ² “Latviešu operācija” PSRS 1937.–1938. gadā, kad tika arestēti un represēti apmēram 25 000 cilvēki, no kuriem 74,6% (16 573) tika piespriests nāves sods. Sk.: Jānis Riekstiņš (2009). *Represijas pret latviešiem PSRS. 1937–1938*. Rīga: Latvijas Valsts arhīvs, 40.–63. lpp.
- ³ Mārtiņš Kaprāns, Olga Procevska, Laura Uzule, Andris Saulītis (2012). *Padomju deportāciju pieminēšana Latvijā. Atmiņu politika un publiskā telpa*. Rīga: Mansards, 33.–47. lpp.
- ⁴ Mārtiņš Kaprāns, Vita Zelče (2011). Nacionālā identitāte, vēsture un sociālā atmiņa. No: Brigita Zepa, Evija Kļave (red.). *Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2010/2011. Nacionālā identitāte, mobilitāte un rīcībspēja*. Rīga: LU SPPI, 37.–49., šeit 37.–39. lpp.
- ⁵ Olaf Mertelsmann (2012). Das “kleinere Übel”? Das Generalkommissariat Estland im estnischen Vergangenheitsdiskurs. In: Sebastian Lehmann, Robert Bohn, Uwe Danker (Hrsg.). *Reichskommissariat Ostland: Tatort und Erinnerungsobjekt*. Paderborn: Ferdinand Schöningh, S. 349–368.
- ⁶ LR likums par svētku atceres un atzīmējamām dienām. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=72608> (skatīts 08.07.2015.).
- ⁷ Latvijā šodien ir apzināts ap 230 ebreju iznīcināšanas vietas, no kurām piemiņas zīmes uzstādītas vairāk nekā 150 vietās. Sk.: Meijers Melers (2014). *Latvijas ebreju kopienas vēsture un holokausta piemiņas vietas*. Rīga: LU FSI.
- ⁸ Juris Rozenvalds (2009). Padomju mantojums un integrācijas politikas attīstība kopš neatkarības atjaunošanas. No: Nils Muižnieks (red.). *Cik integrēta ir Latvijas sabiedrība? Sasniegumu, neveiksmju un izaicinājumu audits*. Rīga: Latvijas Universitāte, 33.–59. lpp.; Nils Muižnieks (2011). History, Memory and Latvian Foreign Policy. In: Nils Muižnieks (ed.). *The Geopolitics of History in Latvian–Russian Relations*. Rīga: Academic Press of Latvian University, pp. 7–18, here pp. 10–15.
- ⁹ Jānis Trops. Ieraksts čigānu vēsturē. *Cīņa*, 22.04.1989., 4. lpp.
- ¹⁰ Daļēji šī pētījuma rezultāti, tostarp rakstā izmantotās dzīvesstāstu intervijas un to analīze, publicēti: Ieva Garda-Rozenberga (2014). Biogrāfiskās intervijas ar Latvijas čigāniem. No: *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē*. Liepāja: LiePU, 331.–339. lpp.
- ¹¹ Sk.: Donald W. Beachler (2011). *The Genocide Debate: Politicians, Academics, and Victims*. New York: Palgrave Macmillan, pp. 59–88; Ian Hanckok (2009). Responses to Porrajmos: The Romani Holocaust. In: Alan S. Rosenbaum (ed.). *Is the Holocaust Unique?: Perspectives on Comparative Genocide*. Boulder: Westview Press, pp. 75–101.

- ¹² Valdis Bērziņš (red.) (2000). *20. gadsimta Latvijas vēsture. I. Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai 1900–1918*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 161.–163. lpp.
- ¹³ Valdis Bērziņš (red.) (2003). *20. gadsimta Latvijas vēsture. II. Neatkarīga valsts 1918–1940*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 369. lpp.
- ¹⁴ LR Kultūras ministrijas Sabiedrības integrācijas departamenta direktores Solvitas Vēveres ziņojums par Latvijas romu politikas pasākumu īstenošanu 2014. gadā. Rīga: LR Kultūras ministrija, 2. lpp. Pieejams: <http://www.km.gov.lv/lv/ministrija/romi.html> (skatīts 06.07.2015.).
- ¹⁵ Sk.: LR Kultūras ministrija. Romi. Pieejams: <http://www.km.gov.lv/lv/ministrija/romi.html> (skatīts 06.07.2015.).
- ¹⁶ Aivars Stranga (2006). Holokausta vēstures pētniecība un piemiņa Latvijā. No: Dzintars Ērglis (sast.). *Holokausts Latvijā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 13.–32. lpp., šeit 23.–24. lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 18. sēj.).
- ¹⁷ Vilis Samsons (atb. red.) (1966). *Latviešu tautas cīņa Lielajā Tēvijas karā (1941–1945)*. Rīga: Zinātne, 212. lpp. Daži dokumenti, kas liecina par romu iznīcināšanu, ievietoti arī dokumentu krājumā “Mēs apsūdzam”. Sk.: Ansis Kadeģis (atbild. red.). *Mēs apsūdzam: dokumenti un materiāli par hitlerisko okupantu un latviešu buržuāzisko nacionālistu ļaundarībām LPSR: 1941–1945*. Rīga: Liesma.
- ¹⁸ Marģers Vestermanis (1993). Čigānu genocīds vācu okupētajā Latvijā (1941–1945). *Latvijas Vēsture*, 4 (11), 37.–40. lpp.; Aigars Urtāns (2003). Bauskas pilsētas un apriņķa čigānu iznīcināšana 1942. gada vasarā. No: Dzintars Ērglis (sast.). *Holokausta izpētes jautājumi Latvijā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 351.–358. lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 8. sēj.).
- ¹⁹ Guenter Lewy (2000). *The Nazi Persecution of the Gypsies*. Oxford: Oxford University Press.
- ²⁰ Vestermanis. Čigānu genocīds vācu okupētajā Latvijā (1941–1945), 38. lpp.; Lewy. *The Nazi Persecution of the Gypsies*, p. 123.
- ²¹ Lewy. *The Nazi Persecution of the Gypsies*, p. 123.
- ²² Vestermanis. Čigānu genocīds vācu okupētajā Latvijā (1941–1945), 38. lpp.
- ²³ *Latvijas Nacionālais arhīvs – Latvijas Valsts vēstures arhīvs* (turpmāk: LNA-LVVA), P-69-1-2, 298. lp.
- ²⁴ Sk. arī 1942. gada 11. marta Liepājas SS un policijas ziņojumu SS un policijas pavēlniekam Rīgā. LNA-LVVA, P-83-1-119, 1. lp.; Lewy. *The Nazi Persecution of the Gypsies*, p. 123.
- ²⁵ Turpat.
- ²⁶ Vestermanis. Čigānu genocīds vācu okupētajā Latvijā (1941–1945), 38.–39. lpp.; Lewy. *The Nazi Persecution of the Gypsies*, p. 123; Urtāns. Bauskas pilsētas un apriņķa čigānu iznīcināšana 1942. gada vasarā, 351.–358. lpp.
- ²⁷ LNA-LVVA, P-83-1-22, 124. lp.
- ²⁸ Urtāns. Bauskas pilsētas un apriņķa čigānu iznīcināšana 1942. gada vasarā, 355. lpp.

- ²⁹ Par vietējo pašvaldību lomu 1995. un 1996. gadā starp Latvijas vēsturniekiem risinājās plašāka polemika. Sk.: Andrievs Ezergailis (1995). Par vēsturnieku, ne policistu grēkiem. *Latvijas Vēsture*, 1, 85.–89. lpp.; Jānis Neilands (1995). Cienījamais Prof. A. Ezergaiļa kungs! *Latvijas Vēsture*, 4, 56.–57. lpp.; Andrievs Ezergailis (1996). Čigānu šaušana Latvijā. *Latvijas Vēsture*, 1, 93. lpp.
- ³⁰ Lewy. *The Nazi Persecution of the Gypsies*, pp. 123–124.
- ³¹ Turpat, 126.–127. lpp.
- ³² Jan Assmann (2007). *Das kulturelle Gedächtnis: Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*. München: Beck, S. 55–56.
- ³³ Aleida Assmann (2010). Re-framing memory. Between individual and collective forms of constructing the past. In: K. Tilmans, F. van Vree, J. Winter (eds.). *Performing the Past. Memory, History, and Identity in Modern Europe*. Amsterdam: Amsterdam University Press, pp. 35–50, here pp. 46–47.
- ³⁴ Roni Stauber, Raphael Vago (2007). The Politics of Memory Jews and Roma Commemorate Their Persecution. In: R. Stauber, R. Vago (eds.). *The Roma: A Minority in Europe: Historical, Political and Social Perspectives*. Budapesht: CEU Press, pp. 117–134, here p. 122.
- ³⁵ Kirsten Martins-Heuss (1989). Reflections on the Collective Identity of German Roma and Sinti (Gypsies) after National Socialism. *Holocaust and Genocide Studies*, 4, pp. 193–211, here p. 193.
- ³⁶ Lisa Gilman (2009). Genre, Agency, and Meaning in the Analysis of Complex Performances: The Case of a Malawian Political Rally. *Journal of American Folklore*, 122 (485), pp. 335–362; Richard Bauman (2004). *A World of Others' Words: Cross-Cultural Perspectives on Intertextuality*. Malden-Oxford: Blackwell Publishing, p. 4; Richard Bauman, Charles Briggs (1990). Poetics and Performance as Critical Perspectives on Language and Social Life. *Annual Review Anthropology*, 19, pp. 59–88, here p. 73.
- ³⁷ Maija Krūmiņa (2012). Mutvārdu vēstures avotu perspektīva vēstures izpētē. No: Ieva Garda-Rozenberga (sast.). *Dzīvesstāsts un pašapziņa. Mutvārdu vēsture Latvijā*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 21.–31. lpp., šeit 27. lpp.
- ³⁸ Guntis Pakalns (2001). Folklorā un dzīvesstāstu pētniecība. No: Māra Zirnīte (sast.). *Spogulis*. Rīga: Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts, Latvijas mutvārdu vēstures pētnieku asociācija “Dzīvesstāsts”, 229.–234. lpp., šeit 233. lpp.
- ³⁹ Baiba Bela-Krūmiņa (2004). *Dzīvesstāsti kā sociāli vēstījumi*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte.
- ⁴⁰ Tiu Jāgo (2007). Pagātnes un laika interpretācijas pētīšana no pārmantojamās vēstures viedokļa. No: Māra Zirnīte (sast.). *Dzīvesstāsti: vēsture, kultūra, sabiedrība*. Rīga: Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts, Latvijas mutvārdu vēstures pētnieku asociācija “Dzīvesstāsts”, 112.–129. lpp., šeit 114. lpp.

- ⁴¹ *Nacionālās mutvārdu vēstures krājums* (turpmāk: *NMV*) – 3860, Dainis, dzimis 1980. gadā Kandavā (intervējusi Maija Krūmiņa 2013. gadā Kandavā).
- ⁴² *NMV-4090*, Haralds, dzimis Tukumā (intervējusi Ieva Garda-Rozenberga un Maruta Pranka 2014. gadā Jelgavā).
- ⁴³ Rakstā interviju fragmenti publicēti saskaņā ar rakstisku vienošanos, kas noslēgta starp dzīvesstāstu autoriem un Nacionālās mutvārdu vēstures arhīva pētniekiem. Rakstā minēts stāstītāja vārds, ja vien autors nav vēlējis palikt anonīms.
- ⁴⁴ *NMV-3874*, Inese, dzimusi 1956. gadā Talsos (intervējusi Ieva Garda-Rozenberga 2013. gadā Talsos).
- ⁴⁵ *NMV-4078*, Zelma, dzimusi 1956. gadā Talsos (intervējusi Māra Zirnite 2013. gadā Talsos).
- ⁴⁶ *NMV-4070*, Ausma, dzimusi 1958. gadā Kuldīgā (intervējusi Vieda Skultāne un Ieva Garda-Rozenberga 2013. gadā Kuldīgā).
- ⁴⁷ Michael Stewart (2004). Remembering Without Commemoration: The Mnemonics and Politics of Holocaust Memories Among European Roma. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 10 (3), pp. 561–582.
- ⁴⁸ *NMV-4072*, Veronika, dzimusi 1959. gadā Sabilē (intervējusi Dace Bormanē 2013. gadā Kuldīgā).
- ⁴⁹ *NMV-4073*, Brigita, dzimusi 1959. gadā Kuldīgā (intervējusi Ieva Garda-Rozenberga 2013. gadā Kuldīgā).
- ⁵⁰ *NMV-4069*, Fredis, dzimis 1957. gadā Kuldīgā (intervējis Edmunds Šūpulis 2013. gadā Kuldīgā).
- ⁵¹ *NMV-4071*, Ziedonis, dzimis 1952. gadā Kuldīgā (intervējis Kaspars Zellis un Edmunds Šūpulis 2013. gadā Kuldīgā).
- ⁵² Vents Dubrovskis. Mums nevajag atvainošanās! Tikai faktu atzišanu. *Neatkarīgās Tukuma Ziņas*, 11.09.2008., 6. lpp.
- ⁵³ Otto Ozols. Latvietis, kuram čigāni pieminekli veltījuši (04.07.2012.). Pieejams: http://www.tvnet.lv/zinas/viedokli/427870-latvietis_kuram_cigani_pieminekli_veltijusi (skatīts 10.05.2015.).
- ⁵⁴ *NMV-3868*, Zigurds, dzimis 1975. gadā Kandavā (intervējusi Maija Krūmiņa 2013. gadā Kandavā).
- ⁵⁵ *NMV-3856*, Ruta, dzimusi 1952. gadā Kandavā (intervējusi Maija Krūmiņa 2013. gadā Kandavā).
- ⁵⁶ *NMV-3857*, Brigita, dzimusi 1947. gadā Kandavā (intervējusi Maija Krūmiņa 2013. gadā Kandavā).
- ⁵⁷ Sandra K. Dolby (2008). *Literary Folkloristics and the Personal Narrative*. Bloomington, IN: Trickster Press, p. 24.
- ⁵⁸ *NMV-234*, Jānis, dzimis 1918. gadā Krievijā (intervējusi Māra Zirnite 1994. gadā Ventspilī).
- ⁵⁹ Līdzīgu gadījumu stāsta arī Kārlis, kad armijā pieteicies viņa māsasvīrs un drīz vien gājis bojā. Romus, kam nepiemita viltīgums un izdoma un kas paši pieteikušies dienestā, viņš dēvē par “vientaišņiem”.

- ⁶⁰ NMV-2108, Kārlis, dzimis 1939. gadā Vangažos (intervējusi Rasa Strautmane 2000. gadā Saulkrastos).
- ⁶¹ NMV-2623, Zuzanna, dzimusi 1946. gadā Rīgā (intervējusi Māra Zirņīte 2006. gadā Ventspilī).
- ⁶² NMV-1661, Olga, dzimusi 1928. gadā Rēzeknē (intervējusi Lita Vēkaise, Ilze Akerberga un Ieva Tihovska 2002. gadā Ventspilī).
- ⁶³ NMV-1662, Valija, dzimusi 1936. gadā Vārmes pagastā (intervējusi Lita Vēkaise un Ieva Tihovska 2002. gadā Ventspilī).
- ⁶⁴ K. Rismane izmantojusi britu valodnieka, sistēmiski funkcionālās valodniecības dibinātāja Maikla Halideja (*Michael A. K. Halliday*) formulētās valodas funkcijas: 1) ideatīvā funkcija, kas atklāj runātā saturu, 2) starppersonu funkcija, kas atspoguļo attiecības starp runātājiem, un 3) tekstuālā funkcija, kas attiecināma uz stāstījuma struktūru – teksta daļu savstarpējo saistību sintaktiskā un semantiskā līmenī. Sk.: Catherine Kohler Riessman (1993). *Narrative Analysis*. Newbury Park, CA: SAGE Publications, Inc.; Catherine Kohler Riessman (2008). *Narrative Methods for the Human Sciences*. Los Angeles: SAGE Publications, Inc.; Michael Halliday (2003). *On Language and Linguistics*. Ed. by Jonathan Webster. London & New York: Continuum.
- ⁶⁵ NMV-1731, Ilona, dzimusi 1967. gadā Talsos (intervējusi Dagmāra Beitnere 2002. gadā Ventspilī); NMV-3858, Kārlis D., dzimis 1960. gadā Kandavā (intervējusi Maija Krūmiņa 2013. gadā Kandavā); NMV-3859, Aiva, dzimusi 1970. gadā Rūjienā (intervējusi Maija Krūmiņa 2013. gadā Kandavā).
- ⁶⁶ Sk.: Didzis Bērziņš (2012). Holokausta reprezentācija latviešu literatūrā: Viļa Lāča romāna “Vētra” piemērs. No: Edgars Lāms (sast.). *Aktuālās problēmas literatūras zinātnē: Rakstu krājums*, 17. Liepāja: LiePA, 31.–41. lpp.; Didzis Bērziņš (2013). Holokausta reprezentācija Latvijas PSR literatūrā: Dagnijas Zigmontes, Ēvalda Vilka, Ojāra Vācieša, Zentas Ērgles darbu piemēri. No: Edgars Lāms (atb. red.). *Aktuālās problēmas literatūras zinātnē: rakstu krājums*, 18. Liepāja: LiePA, 47.–57. lpp.
- ⁶⁷ Klāvs – Mārtaņa dēls (Rīgas kinostudija, 1970, režisors Oļģerts Dunkers).
- ⁶⁸ Kā ilustrācija tam der krievu rakstnieka Anatolija Kaļiņina (*Anatolii Kalinin*, 1916–2008) romāns “Čigāns” (1960) un tā vairākas ekranizācijas padomju kino. Stāstā par vācu tanku uzbrukumā iznīcināto taboru lasītājam vai skatītājam bija jāsaprot tikai nacistu necilvēcība, nevis tas, ka romi tiktu iznīcināti kāda īpaša nolūka dēļ.
- ⁶⁹ BNS. Latvijas čigānu I kongress. *Laiks*, 16.06.2001., 9. lpp.
- ⁷⁰ Latvijas I Romu (čigānu) konferences rezolūcija “Par romu (čigānu) genocīdu Latvijas teritorijā II Pasaules kara laikā”. No: Guntis Zariņš (red.). *Latvijas romu gadagrāmata 2007.–2008*. Kandava: Biedrība “Rāma”, 224. lpp.
- ⁷¹ Vairāk sk.: LETA. Rīgā pieminēs romu holokausta upurus, palaižot Daugavā ziedus. 04.04.2014. Pieejams: <http://nra.lv/latvija/riga/114688-riga->

- piemines-romu-holokausta-upurus-palaizot-daugava-ziedus.htm (skatīts 08.06.2015.); LETA. Ziedu palaišana Daugavā starptautiskajā romu dienā. Pieejams: <http://www.leta.lv/photo/album/88C2F98C-8944-488B-80E2-E1C12D154B7B> (skatīts 08.06.2015.).
- ⁷² Dainis Krauklis. Runa pie Daugavas Starptautiskajā romu dienā, Rīga, 08.04.2015. *NMV* arhīvs.
- ⁷³ Romu kultūras diena “Latvijas romi – starp pagātni un nākotni”. Pieejams: http://www.km.gov.lv/jaunumi/?news_id=6358 (skatīts 15.06.2015.).
- ⁷⁴ Viktors Urvačovs. Izstādes “Romu – čigānu holokausts 1941–1945” atklāšana. 24.03.2015. Pieejams: <http://www.lu.lv/zinas/t/32727/> (skatīts 10.07.2015.).
- ⁷⁵ Dubrovskis. Mums nevajag atvainošanās!, 6. lpp.
- ⁷⁶ EEA Grants “Iepazīsti Latvijas romus – sagrauj stereotipus”. Pieejams: http://www.sif.lv/index.php?option=com_content&view=article&id=8926&Itemid=30&lang=lv&task=display&tmpl=component (skatīts 15.09.2014.).
- ⁷⁷ Turpat.
- ⁷⁸ Sk.: Romu Kultūras centrs. Projekta “Iepazīsti Latvijas romus – sagrauj stereotipus un iesaisties savstarpējā dialogā” norises informācija. Pieejams: <http://sansara.weebly.com/projekta-norise-lv.html> (skatīts 11.07.2015.).
- ⁷⁹ Ir autori, kuri vērsas pret, ja romu genocīda aprakstos tiek lietots ebreju naratīvs, kas tādējādi neļauj pilnīgi izprast romu genocīda aspektus. Sk.: Gilard Margalit (2000). The uniqueness of the Nazi persecution of the Gypsies. *Romani Studies*, 10 (2), pp. 185–210, here p. 190.

IN REMEMBRANCE OF GENOCIDE: ANNIHILATION OF THE ROMANIES DURING NAZI OCCUPATION IN THE COLLECTIVE MEMORY OF LATVIAN ROMANIES

Ieva Garda-Rozenberga

Dr. philol., leading researcher at the Institute of Philosophy and Sociology, University of Latvia.

Scientific interests: oral history, personal narratives, migration.

E-mail: ieva.garda@gmail.com

Kaspars Zellis

Dr. hist., researcher at the Institute of Philosophy and Sociology, University of Latvia.

Scientific interests: social history of Latvia, social memory, propaganda.

E-mail: kaspars.zellis@gmail.com

During World War II half of the Romanies' community in Latvia was annihilated. Research of the Romanies' genocide has been fragmentary and its remembrance weakly expressed. The objective of the article is to ascertain the place of this genocide in the collective memory of Latvia and to analyse its representation in the communicative memory of the Romanies' community members through life stories.

Key words: Romanies, genocide, collective memory, life story.

Summary

During World War II several kinds of terror were realized in the territory of Latvia. First of all, communist terror against the enemies of class and the new regime in 1940–1941, later on – Nazi terror against the Jews, Romanies, patients of mental hospitals, Soviet prisoners of war; and at the conclusion of the war communist terror which returned in 1944–1945. How significant is the place of this terror in the post-Soviet collective memory of Latvia? After the regaining of independence, in the beginning of the 1990s, the concept of the communist terror against the Latvians was established and it became the leading motive in public discussions, as well as one of the most important strongholds of the political history of Latvia. Although the memories of Holocaust returned in the public space together with the memories of the deported and other victims of the Soviet regime, however the revision of the understanding of ethnocentric past began only at the end of the 1990s, when the road chosen by Latvia towards integration into the European and Transatlantic structures called for acknowledgment of Holocaust.

In the past two decades different practice of memory has been observed among Russian-speaking inhabitants of Latvia who have developed a parallel culture of memory, often consisting of revised adaptation of the former Soviet myths to the contemporary political needs of Russia. The main conflicts of memories in the public space occur because of different understanding of history expressed by Russian-speaking people and Latvians. As a result of this, social memory of other ethnic minorities in Latvia unintentionally happens to be subjected to the views of one or another side, or it becomes marginalized altogether and vanishes.

The Romanies' memory of their tragic past has been marginalized for a long time as well, and the reason was both the peculiarity of the

community itself (i.e., its small size) and the oral character of memories. Several researchers have stressed that life stories have a very important role in research of the history and social memory of the Gypsies, because their culture and its handing down to future generations traditionally has been based on oral stories. The given research whose aim is to ascertain the Romanies' communicative memory of genocide, is based on 20 biographical interviews. Analysis shows that memories of genocide, regardless of the shortage of public representations, are present in the Romanies' life stories, although the motive of genocide is weakly expressed and the narrative of Jewish Holocaust is often used.

The Romanies' policy of memory in Latvia is similar. The idea of a place of remembrance devoted to the annihilated Romanies has not been realized as yet, both due to low activity of the Romanies' societies and to lack of political lobby. Only on 8 April 2014 the leaders of the Romanies' community walked in a procession through the streets of Riga to the River Daugava where a symbolic act of throwing flowers in the river took place. The aim of the Romanies' leaders was to turn the attention of society to the annihilation of the Romanies during the years of Nazi occupation and to point out that until now there had been no memorial place in Latvia where it would be possible to commemorate the victims of genocide.

Keeping and handing down memory should be based on the initiative of the community itself, but in the case of the Romanies this desire conflicts with the inability of their societies to come to an agreement or with the hope that the State would be capable to deal with this issue for them.

The political and intellectual elite of Latvia should be advised to promote and to support research into the annihilation of the Romanies, to officially acknowledge a remembrance day of the Romanies' genocide and to set up a memorial to the perished Romanies. These measures not only will promote the integration of the Romanies into the space of the collective memory of Latvia, but will also allow both nations to notice their forgotten heroes – rescuers of the Romanies.

MAPPING MEANINGS IN THE POST-SOVIET LANDSCAPE OF BORNE SULINOWO

Landscape is a natural scene mediated by culture. It is both a represented and presented space, both a signifier and a signified, both a frame and what a frame contains, both a real place and its simulacrum, both a package and the commodity inside the package.¹

Dagnosław Demski

Ph.D., associate professor at the Institute of Archaeology and Ethnology, Polish Academy of Sciences.

Scientific interests: visual representations of the otherness, post-Soviet and post-Cold War heritage in Central and Eastern Europe.

E-mail: d.demski2@gmail.com

Dominika Czarnecka

Ph.D., independent researcher,

Scientific interests: monuments as emotional agents, managing emotions in fitness environment, post-Soviet and post-Cold War heritage in Central and Eastern Europe.

E-mail: d.czarnecka@hotmail.com

In this paper we focus on distinct categories such as space, place and cultural landscape. As a site of emblematic representation, the landscape reflects the power relations by 'anchoring' the competing narratives in the physical space and reproducing cultural norms and establishing the values of dominant groups. We analyse these issues with regard to Borne Sulinowo, a post-Soviet military base in Poland, and start with describing the complicated history of the area. Then we move towards meanings reflected in cultural landscape of the 'young' town (1993–2015), focusing particularly on urban layout, architecture, statues, toponymy. Our study reveals the hidden layers of information about the local community and the town.

Key words: cultural landscape, place, post-Soviet military base, transformation, urban space.

INTRODUCTION

According to the assumptions of phenomenological analysis of space conducted by Edward Casey, places become alive through bodies. The mutual relations between places and bodies are reflected in the ability of places to gather 'things' which ought to be understood not only as animate and inanimate entities but also as experiences, histories, or even languages and thoughts. Casey thought that the power belongs to the place itself, and that this is a power of gathering.²

The category of place remains closely related to the category of space, and both of them are connected with the concept of cultural landscape. According to Casey, space precedes place.³ The emergence of place understood as something emerging out of a blank environment requires the transformation of physical terrain and the process of making of 'existential space'. Thanks to that, space becomes transformed into place, by which a story gets attached to an object.⁴ "[...] in the gathering of a place reflects the layout of the local landscape, its continuous contour, even as the outlines and inlines of the things held in that place are respected. The result is not confusion of container with contained but a literal configuration in which the form of the place joins up with the shapes of the things in it. Being in a place is being in a configurative complex of things".⁵

The concept of cultural landscape is based on space defined from the point of view of man as a creator of values, whereas "the experience of landscape is too important and too interesting to be confined to particular time, place and class".⁶ Separated, singled out, marked landscape stops to be one of many in the 'indifferent' space, and becomes an interpreted entity, a space of values which prevail in the built environment. As a site of emblematic representation, the landscape is 'filled' by elements which on the one hand co-create, support and represent the group's identity and on the other hand reflect the power relations by 'anchoring' the mutually competing narratives in the physical space. "All landscapes are symbolic [...] reproducing cultural norms and establishing the values

of dominant groups across all of a society”⁷. The analysis of highly textured nature of landscape often reveals the hidden layers of information on the subject of local communities. The interpretation of these data may change depending on the political, economic and social forces which use them, on transformations performed within moral systems or systems of value. Cultural landscape is not, then, something constant, unchangeable, given once and for all. It is rather characterized by ambiguity, tension, transition, hybridity.

Developing the above issues in relation to Borne Sulinowo, we are analysing what ‘things’ this place gathers, as it is impossible to discover a pure place, only the changing qualifications of particular places. Due to that reason “places are qualified by their own contents, and qualified as well by the various ways of these contents which are articulated (denoted, described, discussed, narrated and so forth) in a given culture”⁸. At the same time we focus on a wider discussion of only some from among those ‘things’, i.e. urban layout, architecture, statues, toponymy.

We are mapping out meanings in the landscape of a former Soviet military base. We attempt to demonstrate why Borne Sulinowo as a particular place is special and how in the cultural landscape the process of making a new place is revealed. The specificity of this area with its past, comprising changes in national status, total replacement of population and functions of the town, allows to capture what and how gets transformed in the layer of cultural landscape and meanings which it is ascribed with.

BORNE SULINOWO ‘FROM THE PAST’

The above remarks are related to questions about what we remember, what we miss, what we tell about Borne both from the point of view of its inhabitants and its visitors. The reminiscences from Borne Sulinowo leave a mark in the form of the images of nature, of associations and emotions related to the town’s former military character and its atmosphere of mysteriousness.

In the press materials from the early 1990s, when civilian settlement was beginning and new inhabitants started to ‘dis-

cover' Borne and its vicinity, unofficial names of the town were springing up, often reflecting characteristic features of space or the elements which were registered in the memory and imagination of the visitors. As a result, such expressions as 'a former Soviet enclave', 'Borne – open town', 'a forest town', 'mysterious Borne' coexisted. Everybody admired the clean air, the silence, the value of the natural environment. Two years after the town was officially opened for the civilians, a newspaper published the reminiscences of its inhabitants: "It was a strange town, completely different from what it is now. Empty, alien and menacing! This dread and strangeness was enhanced by street names, written in the Cyrillic alphabet, foreign to us all. In front of one of the more imposing buildings there was a statue, a symbol of totalitarianism: a Russian papasha (automatic pistol) in a hand outstretched to shoot".⁹ Publication of such recollections in the local press served to stress the importance of the early inhabitants' efforts in laying the foundations for the new town. It stressed the changes which took place in Borne over the period of those two years and the process of gradual taming of an 'alien' space. After 20 years more passed, the recollections regarding the initial period of the town's civilian functioning seem similar under many respects, although in the interviews they alternate with the accounts regarding the earlier periods (the visits of Polish youths in the garrison, the trade with the Soviet soldiers). What differs here is the evaluations of the first years of the Polish settlement which are intermingled with these memories. They stress, on the one hand, the achievements; those elements which it was possible to save and preserve, and on the other hand those that were irrevocably destroyed, neglected, wasted: "The Russkis (Russians) left the moors so beautiful, they just really won't ever be as beautiful as they used to be then"; "We have irrevocably lost something which we could have showed off here. Something which would rouse interest. And we have less and less of that here"¹⁰ (Fig. 1). The current opinions of the town's inhabitants are marked with a sense of belonging to a place, a wider recognition of its potential, certainty of its 'Polishness'. On the other hand, the first

settlers are beginning to pass away and together with them, their accounts disappear. They are gradually being replaced by the written accounts, memorabilia and photographs.

It could be asked, however, how it happened that the territories, which after 1945 theoretically found themselves within the borders of Poland, were practically inaccessible for the Poles. In order to answer this question it is necessary to present a short historical note on the settlement and its surroundings. Borne Sulinowo is a unique place from many perspectives, it unifies Polish, Soviet and German elements and reflects the influences of both the civilian present and the military past (Fig. 2). The Polish town (located in the north-western part of the country) was ceremonially opened for the civilian inhabitants on 5 June 1993 (it was officially taken over by the Polish authorities in October 1992). Together with the final withdrawal of the soldiers of the Northern Group of the Russian Army (previously Soviet)¹¹, the history of Borne Sulinowo in a sense began 'anew'. 'In a sense', because the settlement had already existed in the 16th century as a small German village named Linde. In the 1930s, after Hitler came to power, the local inhabitants were relocated, Linde with the surrounding villages was wiped off the maps, and the whole vast area covering over eighteen thousand hectares was transformed into one of the most modern military training grounds of the Third Reich. Officially, the base was opened in 1938. During World War II a POW camp was also created there – Oflag II D. In 1945, the garrison, left without resistance by the German forces, was taken over by the Red Army. Soviet soldiers (by the end of that period – Russian soldiers) stayed there for over forty years. It was an extraterritorial area which meant that despite officially being included into the Polish territory as a result of World War II, it was practically excluded from under the control and jurisdiction of the Polish authorities. During the Soviet period (similarly as under the German rule) the town did not exist on the maps. Polish tourist guidebooks did not reveal the existence of access roads and the local train line, they informed that the area near Pile lake is inaccessible, unattractive, surrounded by

forests.¹² At least until the 1980s this was one of the most closely guarded Soviet military training grounds in Poland. In effect, when in the early 1990s Russian forces finally withdrew from ‘the country on the Vistula’, the knowledge on the garrison’s technical, ecological and architectonical condition was fragmentary at best. From among many possible solutions, the Polish authorities decided to transform Borne Sulinowo into a civilian town. People from all over Poland started to settle there, “believing that it was their >>place on Earth<<”.¹³ In many aspects, the early 1990s in this town resembled the process of settlement of Poles on ‘Recovered Territories’¹⁴ in the 1940s. A new, artificially created and devoid of centuries of natural growth community was slowly coming into existence. Almost immediately its members encountered an ‘alien’ cultural landscape. They gradually began to reinterpret and transform it, marking their own place because “[..] no one lives in the world in general”.¹⁵

We are treating the cultural landscape of Borne Sulinowo as a source of knowledge on the subject of the local community. As we have already indicated, for the purposes of the analysis we distinguish its four characteristic aspects.

SPATIAL ARRANGEMENT AS AN IDEOLOGICAL PROJECT

Spatial arrangement of towns brings into mind the diversity of squares, streets and green spaces which are mutually situated in a geometrical pattern or which are intertwined to create labyrinths with no visible beginning or end, forming a kind of matrix filled with meanings. Town plans reshape ‘wild’ nature into a space which is organized, marked and has a specific structure. Thus, urban layouts are not a matter of chance. They come into existence in accordance with a predetermined plan and, as a rule, they are later reshaped along that plan. Spatial arrangements are *de facto* multilayer ‘cultural texts’ which reflect the aims, values and ambitions of multiple generations. They represent the given relations of power, ideology, identity, the power of human

imagination and intellect. Thus, they bear an enormous symbolic potential. They create a skeleton of a kind within which an urban landscape is constructed and the space is 'tamed'.

Urban arrangement is recognized through immediate experience, through being in a given place and, indirectly, through the written texts, if maps can be treated as such, and especially through town plans, the visible images of 'the world'. In both cases the type of cognition and the quality of the gained knowledge differ, although every one of them provides detailed information on the subject of the place and its former and present inhabitants.

From this point of view Borne Sulinowo is a unique town (Fig. 3). It is pointless to seek it on the maps of Poland and Europe from the 1930s until the 1990s. The town, or more precisely the garrison existed in the physical space but from the point of view of cartography (and in the consciousness of the majority of ordinary citizens) the place was nonexistent. There was a space which was 'exclusively' filled by forests and lakes. On the maps published before Hitler came to power the little village of Linde had been marked but its urban shape did not resemble the arrangement of the contemporary town. The village was organized along one street – Lipowa (Linden Tree Street) which survived until the present day. Its localization, near Pile lake, surrounded by the forests, in a sense reminds of the civilian inhabitants of the old German settlement and their life, focused on arable farming and fishery. After the emergence of the Third Reich, civilian inhabitants were relocated and a garrison town with a military training ground was designed down to the smallest detail (including its localization in this place, to the exclusion of all others), which satisfied Hitler's goals and ambitions. The training functions of the garrison and extension of the fortifications in the vicinity, i.e. the Pomeranian Wall reflected the assumptions of the imperial politics. To look at its plan, the town appears to form an irregular hexagon arranged around three main streets which intersect to create the shape of a triangle, with two exit roads at the edges of the town and with a railway line. No central

Fig. 1. Unrestored buildings. 2015. Photo by Dominika Czarnecka

square or market square was designed. Instead, short and narrow streets were built to suit the needs and circumstances of military life. Following the example of the old strongholds, the town was separated from other settlements both due to natural barriers and through surrounding it by a wall with entrance gates, barriers and watchtowers. After the area was taken over by the Red Army, only the symbols and signs were changed but the layout of the town remained (the Soviets extended only the proving ground). This time, too, the arrangement suited the interests of the Soviet command, based on the assumptions of the imperial politics of the Kremlin. When the town's authority was taken over by the Polish administration, the character of the settlement changed from military to civilian. In effect, after several dozen years the town emerged once more on the maps of Poland and Europe, the wall surrounding the settlement was almost entirely demolished,

access roads were opened and signposts were placed. A symbolic opening of Borne took place, including it into the local supra-local networks of communication, tourism, economy, etc. Despite initial plans to construct a market square and locate certain institutions in the town centre¹⁶, finally it was decided to preserve the original urban arrangement as an element distinguishing Borne from among other towns. The town authorities recognized it as a 'value' worth preserving. Certainly, the decision was also dictated by the economic considerations. As a result of the total replacement of population within this space, there is still an ongoing attempt to fully adapt the military urban arrangement which was found there to the needs and values of a civilian community.

ARCHITECTURE AS A REFLECTION OF LOCAL 'LIVED RELATIONSHIPS'

Walking around Borne, we have a sense of presence of the past. The preserved buildings impress with their historicity and solidity. When we look at the crumbling ruins of unusual structures or when we read a sign informing that in this place another building used to stand, we discover a need to regain or reconstruct these structures. Town landscape reflects the past. First of all, architecture forms the subject of studies performed from the material perspective. On the other hand, the built environment may serve to reconstruct the social space and social reality of a given period. Buildings gain new status when the contemporary inhabitants assign to them a new meaning. Buildings and material objects can be treated literally but it is also possible to notice the structures of thoughts, notions or everyday practices which they stand for. A significant element of architecture is the potential iconic visibility of real estate.

Construction of settlements or structures most often is a consequence of the initiative of local authorities or inhabitants. This was also the case of the village of Linde. In the old rural settlements the architecture was demonstrating the level of adaptation to nature. Military garrisons reflect the goals and

Fig. 2. Multi-layered landscape reflected in the architecture of a shop.
2015. Photo by *Dagnosław Demski*

ambitions of the ruling groups, although they may equally well form an expression of fears and real threats which are faced by a given community. Construction of the German garrison of Gross Born had supra-local dimension. Due to the functions fulfilled by the garrison, it provided temporary living place for the soldiers and their families, bound together by few mutual interests related to the military status. This was reflected in the function and form of architectural structures.

Currently, the settlement is based on the former garrison structure, taken over from the Germans and developed by the Soviets. However, the relationships and interests binding its civil inhabitants have changed. The architecture reveals the former military character of Borne. In connection with other elements, it creates architectural space of memory. The knowledge about people who created it and who 'lived' in it is 'written into' this place.

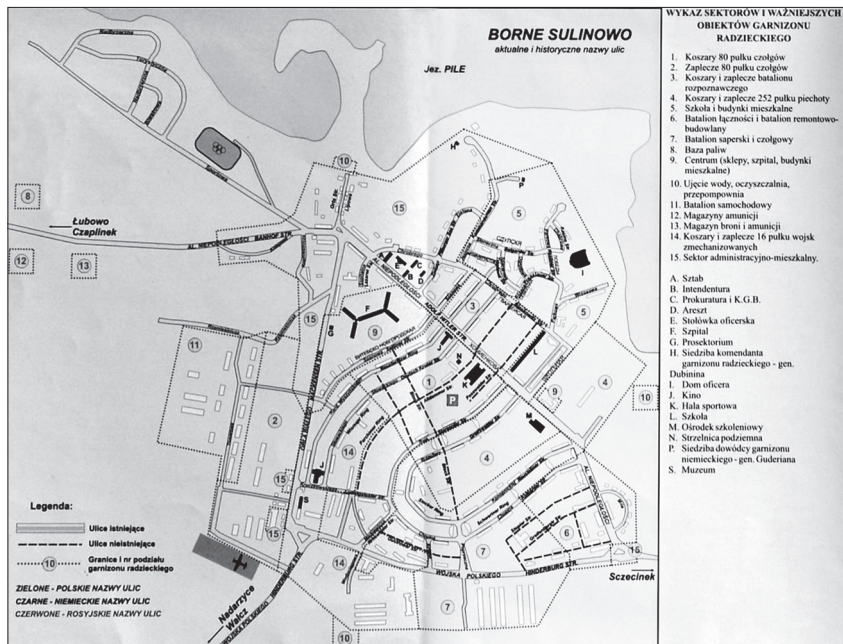

Fig. 3. City map of Borne Suliniowo. In: *Borne Suliniowo. Historia i terażniejszość*. Mapa. 2006

At present, the original garrison structure of Borne and its old buildings form one of the tourist attractions.¹⁷ Some military elements are gradually being replaced by civilian structures, although the focus on the development of tourism results in the town's military history (including the material traces of the past) being not only remembered but also emphasized. Numerous old buildings were adapted and renovated for new purposes. When describing the architecture of Borne, local tourist guides explain that all the buildings with sloping roofs were constructed by the Germans, while these with flat roofs were built by the Soviets. Unfortunately, part of the buildings fell into ruin, others completely disappeared from the landscape. The Officers' Club is already in a state of such destruction that it faces demolition, although in the early 1990s it still dazzled with splendour.

Can post-military buildings be classified as a special type of structures (like churches and castles), which receive special treatment due to functional and iconographic needs?¹⁸ It is doubtful. Currently, the old military iconosphere is to a significant extent employed for tourism needs. The landscape of Borne increasingly gains the character of a holiday resort. The arrival of civilian inhabitants contributed in a large measure to depoliticizing the space, while architecture, as one of the type of 'things' gathered by this place, became entangled in different configurations of functions and meanings.

THE ICONS OF WHAT KIND OF IDENTITY ARE STATUES?

Cultural landscape plays “[..] a crucial role in legitimating particular political and social orders and in contributing to narratives of group identity”.¹⁹ In the majority of centres one of the elements which co-create it are statues commemorating chosen people and historical events. They intentionally ideologize the surrounding space, forming part of a larger project. What is more, they focus the audience’s attention on the chosen places. Public statues as highly symbolic signifiers reflect power relations and reproduce the narrative of the dominating memory community on the subject of the past. Thus, it is not surprising that, similarly as symbols, monuments have an ability not only to unite but also to divide people. As a rule, statues help create the image of community, but they also determine the way in which members of the community explain themselves to the others. As carriers of certain values and ideas, these objects form a reflection of a given vision of the past, or more precisely, the politics of memory which is directed at the future. Preserving the memory, reconstructing it and, finally, reproducing it, no matter whether it is related to former heroism or martyrdom, forms a concrete potential also in relations with other groups or nations. If so, then it should not be surprising that every change of the political system, and, all the more so, taking over of the space by a new group, most often

results in taking down the monuments erected by the predecessors and creating one's 'own'. Because groups which hold power treat statues as 'tools' for the realization of their goals, including creation of support for certain ideas, monuments most often become focal points around which resistance and opposition can be channeled.

However, Borne Sulinowo as a 'young' town, with a unique settlement structure, does not seem to correspond to the above presented pattern in every respect. It appears necessary to ask what memory is perpetuated by the new inhabitants of Borne Sulinowo via its statues. These inhabitants came from various regions and their memory and experiences had been shaped in different places. The past of the settlement was not their past. Moreover, on the basis of the conducted interviews it appears that the sense of local identity is still in the phase of 'construction'.

In the early 1990s Poland was afflicted by 'a wave of iconoclasm'. In effect, new landscape was often called 'the land of empty pedestals'. Against this background, Borne Sulinowo formed a special case. It is because earlier on the settlement was inhabited by the Soviet/Russian soldiers, making it impossible for the Poles to undertake actions of this kind. After the armed forces were withdrawn, new inhabitants had practically nothing to demolish, as the Russians removed 'their' monuments (with one exception), leaving only their bases. Over the 22 years of the town's civilian existence the Poles erected only a couple of monuments. However, all of the monuments which were located in the town space, were placed in the vicinity of the central street, Niepodległości (Independence) Street.²⁰ The 'rock commemorating the ceremonial opening of the town' has powerful legitimizing potential, co-creating the foundations of the community's creation myth. Two other objects: 'the monument to victims of totalitarianism' (Fig. 4) and 'the rock commemorating the foresters imprisoned and murdered during World War II' have strong symbolic potential, alluding to the past suffering, and thus, to what evokes remorse in the relationships with others. The last monument in the centre of Borne is the tank-statue of the Polish Army. What is interesting,

Fig. 4. The monument to victims of Nazi and Soviet totalitarianism. 2015.
Photo by *Dagnosław Demski*

it was placed on the pedestal where during the Soviet stay a Soviet tank was located. In this case, the statue refers to the military past of the settlement but it also functions as a meaningful symbol of the Poles' 'return' to this area. Also, an interesting turn of events accompanied the fate of the sole Russian statue left in the centre of the town. The statue in the form of an outstretched hand holding a papasha crowned the tomb of a Red Army soldier, Ivan Poddubny. Perhaps its gravestone character caused the Poles not to destroy it but to remove it to the nearby cemetery, located outside the town, where it can be seen until the present day. Admittedly, the monument was renovated and it forms a testimony to the complicated past of Borne, but its removal from the town centre to the cemetery signified, in practice, a certain demotion of its status and neutralization of its symbolic character.

It is not precisely known how many statues were located in the area of the former military base when the German soldiers

were stationed there. Neither is it known what these statues looked like. One thing is certain: they were all destroyed after the Red Army entered. The old photographs from the 1930s present huge statues of Wehrmacht soldiers which topped the garrison's entrance gates. The Soviets knocked these statues down (in the 1990s the Poles completed the destruction by pulling down the entrance gates and the majority of the wall surrounding the town) but years later a few fragments of the German statues were accidentally found and moved to the Museum Chamber opened in 2009. It is possible that the Russians were afraid that the scenario of their own authorship might be repeated, which is why they decided to remove statues from their pedestals and to take them away.

Monuments, as physical objects, underline the significance and elevate the status of the chosen fragments of space, at the same time giving them a new meaning. Naturally, this process is bidirectional, because space also influences the manner in which messages transmitted by a monument are read. Thanks to monuments space is not only ideologized but also hierarchized anew. Removal of the old and erection of the new statues in different localities causes the space to become 'organized' according to different rules; other places become singled out as meaningful.

Monuments confirm in space the symbolic rule of a community and point out to the narratives about the past which the community produces. Yet, what kind of past do the Polish inhabitants of Borne present, as a community which itself still goes through the phase of creation? It seems that the inhabitants still do not possess their 'own' past which they could commemorate in the form of monuments. This initiative, in its basic meaning, has not materialized so far and at present it is realized on the level of events and practices instead (Fig. 5). An insignificant number of already erected commemorations reflect, rather, an attempt to search for roots in the history of Poland so as to find elements with which all inhabitants could identify regardless of the region they come from. Chosen elements of this national history are in-

corporated into the history of the settlement and its vicinity. It could be stated that 'young' Borne on the one hand 'seeks' and on the other hand still 'awaits' the events and figures which, 'rooted' in the new place and new community, will be worthy elevating onto the pedestals.

(RE-)NAMING PLACES

In contrast to creation of urban arrangement or architecture, giving names to places and streets has purely symbolic character. Such actions comprise one of the main 'tools' for appropriation of public space. The process of name giving does not entail destruction of what was found, but attribution of new meanings, related to professed ideas, values, or at least conventions of 'our' world. As a result, a question arises as to the factors which determined the process of changing names in the early 1990s in a 'young' civilian town.

In spaces transformed into places, animated by the thoughts and feelings of persons who attend to them, places express only what their animators enable them to say.²¹ When the process of settlement of a place lasts for generations, the symbolism visible in, for example, place names reflects the continuity and stability of social and cultural relations.

In the case of a place which was in its totality left by its previous users and incorporated after 1945 into a new country, the process through which space becomes alive does not draw on the resources of a long collective experience. The decisions to change and assign new names have political character, related to the symbolic take-over of the rule on a given area by national authorities, giving it a more arbitrary nature. A question arises as to what this process looked like on a local level in Borne Sulinowo in the early 1990s, when thanks to political changes in Poland the ideology of socialism disappeared and highly centralized government was replaced on many levels by self-governmental institutions, representing local communities and drawing on a wider repertoire of political or ideological possibilities.

The current toponymy was assigned in the early 1990s. The earlier street names in the Russian language corresponded to the place names of a typical town in the USSR. They were mostly unconnected to the characteristic features of the environment, geographical orientation or functions related to a given part of the town space. Presently, the toponymy corresponds to the names which are common in other Polish towns. Independence Street (previously Chomienkowa, in German period Adolf Hitler Strasse) is the main artery, where the majority of offices are located. Such names as 'Niepodległości' (Independence), 'Orła Białego' (White Eagle), 'Wojska Polskiego' (Polish Army) refer to the ideas of liberation and independence, frequently evoked after the fall of Communism in Poland.²² Other names are related to the figures notable for the Polish nation's culture. Smaller side streets most often draw their names from spatial context and scenery characteristics.

All communities produce their own spaces. If in the small, deep-rooted settlements worldwide places are meaningful because they mark the contexts of one's past experience, then in a place which was newly taken over the names do not refer directly to its inhabitants or their experience; rather, they reflect the general conventions of assigning names in the given country. A sense of belonging has not yet been anchored in the past of the previous generations.

The choice and assignation of names in the public space is related to political activities and, therefore, often ideological activities as well. In the case of Borne Sulinowo the toponymy does not refer to commemorating the local past, but rather it illustrates all-Poland trends. It does not mean that their majority do not contain ideological weight, but due to the 'short duration' of the town and its community, in Borne the choice of new names was made on a top-down, comprehensive and 'safe' basis. The chosen names were commonly accepted by the Poles after 1989 and thus they arose no ideological arguments.

VALUES AND MEANINGS EMBODIED IN THE CHANGING LANDSCAPE OF BORNE

The example of Borne Sulinowo with its complicated history confirms that “*people will always need place* because having and identifying with place are integral to what and who we are as human beings”.²³ Space after transformation into place serves the realization of new goals. Places “[..] provide the scene for action and thought, feeling and expression”.²⁴ On the example of Borne, in whose not so distant past there were many political, administrative, economic and social changes, the mechanisms which operate while space is transformed into place, place is given meanings and these meanings are mapped onto the cultural landscape, become all the more clearly visible.

Taming space and transforming it into place is related to constituting a spacetime.²⁵ This process is facilitated by a variety of activities within which meetings and exchange between entities takes place. Ultimately, every place has the eventful potency of place²⁶ which is expressed through, e.g. monuments, architecture, urban arrangement, toponymy. All these aspects are related to the concept of dwelling: “[..] more precisely dwelling is said to consist in the multiple >>lived relationships<<”.²⁷ ‘Lived relationships’ may be recognized through the material traces imprinted in a given space. When the given layers of traces are superimposed on one another, there appears a possibility to observe the ongoing changes in the material and iconic layer of a place, and as a result, to see the change of meaning embodied in the material layer. Henri Lefebvre noticed that place is produced via ‘lived relationships’.²⁸ Those ‘lived relationships’ are also the basic source of transferring space into place. Thus this process must have proceeded differently in a small agricultural-fishing village of Linde, where the small number of inhabitants knew one another, jointly making decisions and using buildings or country roads leading towards the lake for individual and collective purposes, and it was different in the times when the German or Soviet garrison functioned. Military and training goals and temporary, ‘shallow’

relationships connecting the soldiers who came and left every several years led to a transformation of the cultural landscape. This was reflected not only in the material layer (transformation of natural habitat, new layout, development of the centre), but also in the specific localization of the base (both German and Soviet) and its users in the context of local and supra-local structures and relationships.

Writing about towns, Ulf Hannerz mentioned their two types: the first one elevates the old culture to a new level and systematizes it, giving it a reflexive dimension; the second creates original ways of thinking which rule over the previous cultures and civilizations or remain in conflict with them.²⁹ Borne Sulinowo ought to be included into the second category of towns.

If we consider the fact that “for any sense of place, the pivotal question is not where it comes from, or even how it gets formed, but what, so to speak, it is made with [our own emphasis]³⁰, then Borne Sulinowo and its history divided into four periods appears as a particularly interesting example.

An area in the understanding of geographical-physical space always remains the same. What changes, however, are the people, the use they make of available resources, the realized goals, values and methods of operations which they bring in and practice. As a result, people steer the process of transforming space into place differently and, what follows, they change the cultural landscape. “[..] a given place takes on the qualities of its occupants, reflecting these qualities in its own constitution and description and expressing them in its occurrence as an event: places not only are, they happen”.³¹ New inhabitants bring out from space its potential which is focused through place. However, because the next groups rely on the ‘foundations’ of nature which co-creates space and on artifacts left by their predecessors, tension, transition and hybridity become visible in the cultural landscape. Finally, the specificity of place depends both on elements which fill up space and on widely understood potential of its inhabitants. In the process of constructing their own place, of ‘bringing it out of’ space, every group contributes to creating different configurations

Fig. 5. May Day march as a 'new tradition' in the form of a happening. 2015. Photo by *Dagnosław Demski*

of 'things', incessantly gathered by place. Against this background, Borne Sulinowo forms a unique example because it 'happens' for the fourth time. The whole process can be observed in *statu nascenti*. Each of the four aspects of the cultural landscape of Borne which we analysed demonstrates the inhabitants' continuous lack of roots in the place, or, at best, 'shallowness' of these roots. One of the examples of this is the lack of a church understood as architectonic work in an urban space. Because during the garrison period there was no church in Borne, in the early 1990s this function was taken over by the former cinema building, adapted for new purposes. In Borne the problem is by no means that the place did not emerge out of space. This stage has already been completed. However, it appears that at present place has a seemingly 'framework' character. 'Filling it in' by things and their configuring are still going on, because this process requires time and for the 'young' Borne not enough of this time has as yet passed.

REFERENCES

- ¹ William J. T. Mitchell (ed.) (2002). *Landscape and Power*. Chicago: University of Chicago Press, p. 5.
- ² Edward S. Casey (1996). How to get from space to place in a fairly short stretch of time. Phenomenological prolegomena. In: Steven Feld, Keith H. Basso (eds). *Senses of Place*. Santa Fe: School of American Research Press, pp. 53–90, here p. 24.
- ³ See also: Edward Relph (1976). *Place and Placelessness*. London: Pion; Yi Fu Tuan (1987). *Przestrzeń i miejsce: perspektywa doświadczenia (Space and Place. The Perspective of Experience)*. Warszawa: PIW.
- ⁴ Casey. How to get from space to place, p. 14.
- ⁵ *Ibid.*, p. 25.
- ⁶ Karl Benediktsson, Katrín Anna Lund (eds.) (2010). *Conversations with Landscape*. Farnham-Burlington: Ashgate, p. 5.
- ⁷ Yvonne Whelan (2005). Mapping Meanings in the Cultural Landscape. In: Gregory Ashworth, Brian Graham (eds). *Senses of Place: Senses of Time (Heritage, culture and identity)*. Aldershot-Burlington: Ashgate, pp. 61–71, here p. 61.
- ⁸ Casey. How to get from space to place, p. 28.
- ⁹ *Moreny. Gazeta Krainy Jezior i Lasów*, 1995, No. 10.
- ¹⁰ All interview fragments quoted in the text come from the interviews we conducted with the inhabitants of Borne Sulinowo in February and May 2015. We conducted 15 in-depth interviews and a number of conversations.
- ¹¹ Officially, the process of withdrawal of the Armed Forces of the Russian Federation began with the exit of tactical ballistic missile brigade from Borne Sulinowo on 8 April 1991. The last Russian soldiers left Poland on 18 September 1993.
- ¹² *Moreny. Gazeta Krainy Jezior i Lasów*, 1994, No. 2.
- ¹³ *Ibid.*, 1993, No. 3.
- ¹⁴ ‘Recovered Territories’: a term used to denote north-western parts of Poland which were included as part of the Polish territories following the Potsdam Conference in 1945.
- ¹⁵ Clifford Geertz (1996). Afterword. In: Steven Feld, Keith H. Basso (eds). *Senses of Place*. Santa Fe: School of American Research Press, pp. 259–262, here p. 262.
- ¹⁶ In January 1994, the local newspaper published a visualization of the future centre. The conception was to be created on the basis of the existing buildings but it was also directed at the development of professional tourist base and services. Its realization was seen as connected with the effort to construct the town’s identity (*Moreny. Gazeta Krainy Jezior i Lasów*, 1994, No. 1.)

- ¹⁷ On the initiative of the town authorities, signs were placed in front of historical buildings or places from which such buildings had 'disappeared' (21 altogether). They form a part of a 'tourist walk' leading through the town. The signs present in several languages a short history of the chosen buildings and their old photographs. Thanks to them, visitors have a chance to notice how the original buildings have changed or, possibly, what they looked like when they still existed and what their spatial arrangement was.
- ¹⁸ And it is precisely with regard to such a type of buildings that John Ruskin wrote about memory as the sixth among 'the seven lamps of architecture'. He meant, however, only these situations when architecture was created for the present and future generations, becoming a carrier of certain values, both those human and those related to the identity of architecture itself (Ruskin, quoted by John D. Rosenberg (ed.) (1963). *The Genius of John Ruskin. Selections from his writings*. London: George Allen&Unwin, p. 131). In Borne, architecture in this meaning was not created.
- ¹⁹ Whelan. Mapping Meanings in the Cultural Landscape, p. 63.
- ²⁰ Several monuments were also erected outside the town, in the forests where the cemeteries had been located.
- ²¹ Keith H. Basso (1996). Wisdom sits in places: Notes on a Western Apache landscape. In: Steven Feld, Keith H. Basso (eds). *Senses of Place*. Santa Fe: School of American Research Press, pp. 13–52, here p. 56.
- ²² Elżbieta Hałas (2004). Polityka symboliczna i pamięć zbiorowa. Zmiany nazw ulic po komunizmie. In: Mirosława Marody (ed.). *Zmiana czy stagnacja. Społeczeństwo polskie po czternastu latach transformacji*. Warszawa: Scholar, pp. 128–152, here pp. 149, 150.
- ²³ David Seamon, Jacob Sowers (2008). Place and Placelessness (1976): Edward Relph. In: Phil Hubbard, Rob Kitichin, Gill Valentine (eds). *Key Text in Human Geography*. Los Angeles; London; New Delhi; Singapore: Sage, pp. 43–51, here p. 50.
- ²⁴ Casey. How to get from space to place, p. 38.
- ²⁵ *Ibid.*, p. 41.
- ²⁶ *Ibid.*, p. 44.
- ²⁷ Basso. Wisdom sits in places, p. 54.
- ²⁸ Henri Lefebvre (1991). *The Production of Space*. Oxford: Blackwell Publishing, p. 34.
- ²⁹ Ulf Hannerz (2006). *Odkrywanie miasta. Antropologia obszarów miejskich (Exploring the city. Inquiries toward an urban anthropology)*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, p. 105.
- ³⁰ Basso. Wisdom sits in places, p. 84.
- ³¹ Casey. How to get from space to place, p. 27.

MEKLĒJOT JĒGU BORNAS SULINOVAS POSTPADOMJU PILSĒTVIDĒ

Dagnoslavs Demskis

Ph.D., Polijas Zinātņu akadēmijas Antropoloģijas un etnoloģijas institūta asociētais profesors.

Zinātniskās intereses: citādības, postpadomju un aukstā kara pēcposma mantojuma vizuālais atspoguļojums Centrālās Eiropas un Austrumeiropas ainavā.

E-pasts: d.demski2@gmail.com

Dominika Čarņecka

Ph.D., neatkarīga pētniece.

Zinātniskās intereses: pieminekļi kā emociju izraisītāji, emociju apvaldīšana sportiskā vidē, postpadomju un aukstā kara pēcposma mantojums Centrāl-eiropā un Austrumeiropā.

E-pasts: d.czarnecka@hotmail.com

Autori aplūko tādas atšķirīgas kategorijas kā telpa, vieta un kultūrainava un pēta, kā telpa pārtop vietā ar savu kultūrainavu. Katrai apdzīvotai vietai šī ainava ir citāda, jo to veido sabiedrībā valdošās grupas ar savu ietekmi un izpratni par kultūrvērtībām. Varām mainoties, iepriekšējo paaudžu mantojums dažkārt mēdz nonākt konfliktā ne tikai ar jaunatnācēju materiālo, bet arī ar garīgo pasauli, ar viņu radītajām lietām un izjūtām. Tādējādi apdzīvotās vietas ar saviem vizuālajiem simboliem atspoguļo varas attiecības ar vidi. Raksturīgs piemērs ir Borna Sulinova, kādreizējā padomju militārā bāze Polijā ar visai sarežģītu vēsturi. Autori analizē “jaunās” pilsētas (1993–2015) kultūrainavā izvietotos agrāko varu simbolus, gan vācu, gan poļu, gan padomju, sevišķu uzmanību pievēršot pilsētas plānojumam, arhitektūrai, pieminekļiem un toponīmiem. Pētījums atklāj līdz šim nezināmus informācijas slāņus, kas saistīti ar pilsētu un tās iedzīvotājiem.

Atslēgas vārdi: kultūrainava, vieta, postpadomju militārā bāze, pārveidošana, pilsētvide.

Kopsavilkums

Autori pievērš uzmanību tādām atšķirīgām kategorijām kā telpa, vieta un kultūrainava. Vietas kategorija ir cieši saistīta ar telpas kategoriju, un tām abām ir sakars ar priekšstatu par kultūrainavu. Kultūrainava tās tapšanas procesā tiek papildīta ar elementiem, kuri palīdz

radīt, atbalsta un simbolizē konkrētu sabiedrības grupu identitāti, kā arī atspoguļo varas attiecības starp šīm grupām. Kultūrainavas struktūranalīze atklāj slēptos informācijas slāņus, kas attiecas uz vietējo kopienu locekļiem. Turklāt vietām piemīt spēja uzkrāt “lietas”, kas nav jāsaprot tikai kā celtnes, pieminekļi vai citi objekti, bet arī kā vēsture, pieredze, dzīvesstāsti, arī valoda un domas.

Šīs problēmas analīzē autori izmanto Bornas Sulinovas, Polijas jaunākās pilsētas, piemēru un datus, kas iegūti laikposmā no 1993. gada līdz 2015. gadam. Viņi pēta iepriekšējo paudžu atstātās pēdas šīs bijušās padomju militārās bāzes kultūrainavā un atklāj, kāpēc Borna Sulinova kā apdzīvota vieta ir īpaša. Līdz Otrajam pasaules karam tas bija neliels zvejnieku ciems Linde, kurā dzīvoja gan poļi, gan vācieši. Pēc Hitlera nākšanas pie varas tajā tika ierīkota vācu militārā bāze, bet, karam beidzoties, tur apmetās Sarkanās armijas vienības. Tādējādi šī pierobežas pilsētiņa ir pārdzīvojusi gan teritoriālās piederības, gan iedzīvotāju sastāva un pilsētas funkciju maiņu, kad tā 1992. gadā tika demilitarizēta.

Pēc šā īsā vēstures apskata autori pievēršas kultūrainavas analīzei četros aspektos: pilsētas plānojuma, arhitektūras, pieminekļu un toponīmu aspektā. Visi šie aspekti ir cieši saistīti ar priekšstatu par dzīvesvietu: “[...] tiek apgalvots, ka dzīvesvietas jēdzienu visprecīzāk izsaka daudzveidīgās “iedzīvotās attiecības”” raksta pētniece Keita Baso. Šīs “iedzīvotās attiecības” iespējams pazīt pēc materiālajām liecībām, kas saglabājušās kādā vietā. Kad šo materiālo liecību slāņi pārklājas, rodas iespēja novērot ilgstošas pārmaiņas šīs vietas materiālajā un garīgajā kultūrvīdē un tādējādi konstatēt, kā mainījusies tajā ietvertā jēga. Šīs “iedzīvotās attiecības” arī ir galvenais cēlonis kādas telpas pārtapšanai vietā.

Areāls ģeogrāfiski fiziskās telpas izpratnē vienmēr paliek nemainīgs. Toties mainās šā areāla iedzīvotāji, veids, kā viņi izmanto pieejamos resursus, mērķi, vērtības un darba metodes, kuras viņi atnes sev līdzi, ierodoties jaunā telpā. Līdz ar to telpas pārveidošanas process tiek vadīts atšķirīgi un kultūrainava katrā vietā iegūst atšķirīgas iezīmes.

Vietas specifika ir atkarīga gan no elementiem, ar kuriem tiek piepildīta telpa, gan no iedzīvotāju potenciāla plašā vārda izpratnē. Šajā vietas veidošanas procesā, tās “izvešanā” no telpas katra sabiedrības grupa dod savu ieguldījumu, radot dažādas “lietu” konfigurācijas

un to uzkrājumus kādā vietā. Uz šā fona Borna Sulinova ir unikāls piemērs, jo tā “rodas” jau ceturto reizi. Visu šo procesu ir iespējams novērot *in statu nascendi*.^{*} Ikviens no Bornas Sulinovas kultūrainavas četriem aspektiem, kurus autori analizē, atklāj iedzīvotāju pastāvīgo sakņu trūkumu ar šo vietu vai arī, labākajā gadījumā, sakņu seklumu. Bornas Sulinovas gadījumā problēma nekādā ziņā nav tā, ka šī vieta nav radusies no telpas. Šis posms tai jau ir noiets. Tomēr šķiet, ka pašlaik šī vieta ir tāds kā karkass, kas vēl tikai gaida, kad tiks aizpildīts ar lietām, saturu un jēgu. Šis process prasa laiku, un “jaunajai” Bornai Sulinovai tā vēl nav pieticis.

Šī analīze balstās ne tikai uz autoru izpēti darbu (dziļi personiskām intervijām, aptaujas dalībnieku novērošanu), bet arī vietējo iedzīvotāju un organizāciju, t.i., Bornas Sulinovas Novadpētniecības muzeja, Poļu-padomju armijas entuziastu biedrības un Kara vēstures entuziastu kluba, izveidoto vai savāktu vizuālo materiālu, tostarp arī fotogrāfiju, kolekciju.

* *In statu nascendi* (latīņu val.) – tapšanas stāvokli.

VĒSTURES AVOTI

BALTIJAS GUBERŅU KAMERĀLPALĀTU ZIŅOJUMI PAR LAUKSTRĀDNIĒKU EKONOMISKO STĀVOKLI VIDZEMES UN KURZEMES GUBERŅĀS 1905. GADĀ

1905. gada revolūcijas laikā Baltijas guberņās viena no aktīvākajām sabiedrības daļām bija laukstrādnieki. Šī slāņa aktivizēšanos lielā mērā sekmēja Latviešu sociāldemokrātiskās strādnieku partijas izveidotais lauku organizāciju tīkls, kas revolūcijas priekšvakarā jau bija pārklājis Vidzemes un Kurzemes guberņu laukus. 1905. gada martā Kurzemes guberņā sākās pirmie laukstrādnieku streiki, kas aptvēra Kuldīgas, Dobeles, Ventspils, Aizputes un Grobiņas apriņķus, pavisam ap 40 pagastu teritorijas un ap 60 muižu un pusmuižu.¹ Streikos tika izvirzīta vesela rinda ekonomisko prasību, kuru izstrādāšanā un apkopošanā neapšaubāmi nozīmīga loma bija šim LSDSP lauku organizācijām.

Streikus ievadīja uz vietām muižās vai kādās citās sabiedriskās vietās rīkotās laukstrādnieku sapulces, kas bieži izvērtās par mītiņiem, kuros uzstājās sociāldemokrātu aģitatori, aicinot neaprobežoties ar šaurām ekonomiskām prasībām un norādot, ka pilnīgi izmainīt laukstrādnieku ekonomisko stāvokli varēs, tikai iznīcinot pastāvošo patvaldniecisko valsts iekārtu. Tā Kurzemes guberņas Žandarmērijas pārvaldes priekšnieka palīgs 1905. gada 6. martā ziņojumā pārvaldes priekšniekam un Iekšlietu ministrijas Policijas departamentam atzīmēja, ka 3. martā noticis zemnieku mītiņš Durbes pagastā Rāvas muižā, kur zemnieki paziņojuši savas prasības – turpmāk paaugstināt laukstrādnieku gada algu muižās par 10 rubļiem un palielināt izsniegto rudzu daudzumu par 4 pūriem. Žandarmērijas ierēdnis rakstīja, ka zemnieku pūlis no atbraukušo aģitatoru puses ir gaidījis vairāk uzmanības savam ekonomiskajam stāvoklim, nevis politiskus lozungus un nākamajā dienā uz mītiņu neviens vairs nav ieradies,²

kas liecina, ka zemnieku attieksme sociāldemokrātisko ideju uz-tverē nav bijusi tik viendabīga, kā to bieži mēdz pasniegt vēstures literatūrā.

Ir ziņas, ka laukstrādnieku pavasara streiku prasības ir tiku-šas daļēji apmierinātas, kaut speciālu pētījumu par to nav. Toties daudzi varas iestāžu dokumenti liecina par milzīgo represiju vilni pret streiku dalībniekiem. Valdības vienīgā atbilde uz daudzajām protesta akcijām gan pilsētās, gan laukos bija pastiprinātas apsardzības stāvokļa ieviešana Vidzemes un Kurzemes guberņās no 1905. gada 15. marta. Savukārt muižu īpašnieki kārtības uzturēšanai savās muižās sāka izmitināt karaspēka daļas, kas visbiežāk situāciju tikai saasināja.

Visplašākais laukstrādnieku streiku vilnis sākās 1905. gada vasarā. Jūnijā atsevišķi laukstrādnieku streiki notika Kalētos, Bunkā, Lubānā, bet jūlijā tie aptvēra jau lielāko daļu Vidzemes un Kurzemes guberņu pagastu. Streikojā ne tikai muižnieku un valsts jeb, kā tās dēvēja, kroņa muižās nodarbinātie laukstrādnieki, bet arī zemnieku saimniecībās strādājošie. Streikus pavadīja dažādi vardarbības akti – tika dedzinātas muižu saimniecības ēkas, sagatavotā lopbarība, postīti krogi un pagastu valdes, telefona un telegrāfa līnijas, dzelzceļš, tika veikti atsevišķi uzbrukumi valdības ierēdņiem, muižniekiem, pagasta administrācijas pārstāvjiem. Tā ziņojumā Baltijas pagaidu ģenerālgubernatoram par notikumiem Dobeles–Jelgavas apriņķu pagastos 1905. gadā ir norādīts, ka 1905. gada 25. jūlijā izdemolētas Vecsvirlaukas, Auru, Garozas, Penkules, Brandenburgas, Tērvetes pagastu valdes, Tērvetes pastorāts, aizdedzināta Tērvetes muiža, 26. jūlijā izdemolētas Zaļenieku, Līvberzes, Platones, Lielsesavas pagastu valdes.³ Neapdomīgi tika iznīcināta pagastu lietvedība. Pētnieks Jānis Bērziņš ir vērtējis, ka no kustības vadītāju – sociāldemokrātu puses šāda darbība ir uzskatāma par tuvredzīgu, ar nepārprotamām anarhijas iezīmēm un rudenī, kad nodibinājās demokrātiskā pašvaldība, tās darbība zināmā mērā bija apgrūtināta lietvedības trūkuma dēļ.⁴

Visplašākā nemieru kustība Vidzemes un Kurzemes guberņu lauku apvidus pārņēma rudenī, kad vecās pagastu valdes jau no

oktobra beigām nomainīja jaunās rīcības komitejas un patvaldības administrācija bija zaudējusi kontroli.

Stāvoklim arvien sarežģījoties, 1905. gada 4. decembrī, izveidojot Baltijas pagaidu ģenerālgubernatūras institūciju, Nikolajs II par pagaidu ģenerālgubernatoru iecēla ģenerālmajoru Vasiliju Solugubu.⁵ Viņš ieradās Rīgā 18. decembrī un nākamajā dienā Rīgas pili sarīkoja pieņemšanu, kur savā runā uzsvēra: “Jo ātrāk vietējie iedzīvotāji sapratīs tās milzīgās priekšrocības, ko viņiem sniedz godīga darba brīva attīstība un kā materiālo, tā arī garīgo bagātību uzkrāšana, jo vieglāk būs nonākt pie visa veida vardarbības un laupīšanas apturēšanas, ko veic tā nelielā daļa, kura, slēpjoties aiz visādiem iemesliem, galvenokārt maldīgi saprastām mācībām par mūsdienu valsts iekārtu uz personīgās un sabiedriskās brīvības pamatiem, ir apvienojušies bandās un atklāti dzīvo uz strādājošās un saprātīgās sabiedrības daļas rēķina.”⁶ Jaunā ģenerālgubernatora runa kopumā liecināja, ka viņam nebija nekāda priekšstata par to, kas īsti gan valstī kopumā, gan tās rietumu provincē Baltijā notiek, jo “godīga darba brīva attīstība” bija šo gubernu iedzīvotāju ļoti tāls un nesasniedzams sapnis.

Publikācijai izvēlētā dokumentu kopa rāda cara administrācijas kaut nelielus centienus patiešām izprast reālo stāvokli un revolūcijas cēloņus, šinī gadījumā izpētīt ļoti plaša lauku iedzīvotāju slāņa – laukstrādnieku reālos dzīves apstākļus. Baltijas pagaidu ģenerālgubernators to uzdeva izpētīt visu trīs gubernu – Vidzemes, Kurzemes un Igaunijas – kamerālpalātām, kas savukārt ar nodokļu inspektoru palīdzību vāca un apkopoja datus. Šis process faktiski notika vissmagākajā soda ekspedīciju laikā, kas, protams, ļoti apgrūtināja nodokļu inspektoru darbu. Nodokļu inspektori ir apkopējuši ziņas par šādām problēmām: laukstrādnieku daudzums Kurzemes un Vidzemes gubernās, to sīkāka gradācija pēc līguma veidiem un ģimenes stāvokļa, darba pienākumi un uzdevumi, darba laika ilgums, ienākumi un izdevumi, apģērbs, mājturība, higiēna, bērnu audzināšana, izglītība. Publicētie dokumenti visai atklāti rāda, ka laukstrādnieku dzīve bija visai bezcerīga, ar smagu darbu, kas vasaras mēnešos ilga pat līdz 16 stundām dienā, un pārtiku, ko mūsdienās varētu dēvēt pat par daļēji

veģetāru, jo gaļas produktus vidēji lietoja vien divas reizes nedēļā, ģimenei bija iespējams tikai izdzīvot un ne vairāk, nevis veidot kādus uzkrājumus, kas nākotnē ļautu uzlabot labklājību. Neskatoties uz to, cara ierēdņi ir vienprātīgi atzīmējuši laukstrādnieku augsto apzinīgumu un izglītības līmeni, izcēlušī tādas īpašības kā pašcieņu, strādīgumu, tieksmi sakārtot vidi ap sevi un pieklājīgi ģērbties. Netiešie secinājumi neapšaubāmi atklāj iemeslus laukstrādnieku aktivitātēm 1905. gada revolūcijā.

Dokumenti atrodas Baltijas ģenerālgubernatora fondā, bet par to tālāko virzību ziņas nav izdevies iegūt. Uz tiem nav redzamas atzīmes, ka tie tiktu sūtīti kādām augstākstāvošām instancēm, kaut gan šādu iespēju nevar izslēgt. Tikpat iespējams, ka tie tika kaut kādā veidā izmantoti, gatavojoties Baltijas sevišķajai apspriedei. Tomēr, lai cik objektīvi un atklāti laukstrādnieku reālā dzīve šajos dokumentos tika parādīta, praktiski nekas netika darīts, lai to mainītu.

Dokumentus tulkojot no krievu valodas, vārds “batrak” ir tulkots kā “laukstrādnieks”, kaut arī šeit varētu lietot latviešu literatūrā labi pazīstamo vārdu “kalps”. Kvadrātie kavās likti paskaidrojošie vārdi, kuru nav oriģināltekstā. Dokumentu oriģinālos esošie paskaidrojumi apzīmēti ar zvaigznīti.

1. dokuments

Baltijas pagaidu ģenerālgubernatora Vasilija Sologuba rīkojums Vidzemes, Kurzemes un Igaunijas kamerālpalātu pārvaldniekiem 1906. gada 10. janvārī

Baltijas pagaidu
ģenerālgubernators
1906. gada 10. janvārī
Nr. 43, Nr. 41, Nr. 42

Nosūtīts Kurzemes kamerālpalātas
pārvaldnieka v.i., Vidzemes
kamerālpalātas pārvaldniekam,
Igaunijas kamerālpalātas
pārvaldniekam

Lūdzu Jūsu Augstlabdzimtību dot rīkojumu ar Jums pakļauto darbinieku palīdzību izpētīt laukstrādnieku ekonomisko stāvokli Kurzemes guberņā un pēc Jums uzticētās kamerālpalātas ziņām,

kas iegūtas uz vietām, šo pētījumu atsūtīt man tādā laikā, kādā īpašie apstākļi, ko pašlaik pārdzīvo Baltija, to atļauj.

Parakstītājs:

Baltijas pagaidu ģenerālgubernators ģenerālleitnants
Sologubs /paraksts/

Apstiprinājis:

Kancelejas pārvaldnieks /paraksts/

LVVA, 6989-1-17, 1. lp.

2. dokuments

Vidzemes guberņas kamerālpalātas pārvaldnieka ziņojums Baltijas pagaidu ģenerālgubernatoram 1906. gada 25. aprīlī par grūtībām, kas radušās ziņojumu sastādīšanas gaitā

Finanšu ministrija
Vidzemes guberņas
kamerālpalātas pārvaldnieks
1906. gada 25. aprīlī
Nr. 3880, Rīgā

Baltijas pagaidu
ģenerālgubernatoram
/Zīmogs/
Baltijas pagaidu
ģenerālgubernators.
Saņemts 1906. gada 26. aprīlī.
Ienākošais Nr. 1781.

Sakarā ar š.g. 6. februāra rīkojumu Nr. 319 man ir tas gods iesniegt Jums ziņojumu par laukstrādnieku ekonomisko stāvokli, kas ir sastādīts, pamatojoties uz tiem datiem, ko snieguši man pakļautie nodokļu inspektori.

Diemžēl manis izteiktie ierosinājumi, kas izklāstīti Jūsu Augstlabdzimībai š.g. 15. februārī iesniegtajā ziņojumā Nr. 241 par iespēju savākt ziņas par šo lietu līdz 1. aprīlim, nav attaisnojušies,⁷ nodokļu inspektoru izbraukumi uz vietām ne visur bijuši iespējami un sakarā ar to, ka bijis tik īss laiks un ievērojami šķēršļi, lai nodokļu inspektori izpildītu tik steidzamu darbu, ko ierosinājusi Finanšu ministrija, nav bijis iespējams savākt materiālu ierosinātā jautājuma detalizētai izpēšanai.

Pārvaldnieks /paraksts/

Nodaļas priekšnieks /paraksts/

LVVA, 6989-1-17, 41. lp.

*3. dokuments***Vidzemes kamerālpalātas ziņojums par laukstrādnieku ekonomisko stāvokli Vidzemes guberņā**

Laukstrādnieku kontingents.

Laukstrādnieku kontingentu Vidzemes guberņā kā muižās, tā zemnieku saimniecībās veido vienīgi vietējo pagastu sabiedrību bezzemnieki. To strādājošo skaits, kas ieradušies no citām guberņām, ir ārkārtīgi nenozīmīgs un tam ir gadījuma raksturs. Kas attiecas uz laukstrādnieku sadalījumu teritoriāli atkarībā no viņu dzimšanas vietām, tad lielākajā daļā apriņķu vērojama tendence, ka saimnieki līgst laukstrādniekus no vietējām pagastu sabiedrībām un tikai gadījumā, kad vietējo nepietiek, tos līgst no kaimiņu pagastiem. Izņēmums ir Rīgas un Vilandes apriņķi, kuros jūtama vietējā darbaspēka nepietiekamība kā sekas tam, ka liela to masa strādā vietējās fabrikās un rūpnīcās, tur darbaroku nepietiekamību kompensē strādnieki, kas nākuši no citiem apriņķiem, galvenokārt no Sāremā salas. Tā no citiem apriņķiem ienākušo laukstrādnieku skaits Rīgas apriņķī veido ap 50%, bet Vilandes – 40%.

Nolīgšanas noteikumi un līguma noslēgšanas forma.

Darba līgums tiek noslēgts vai nu rakstiskā, vai mutiskā formā, pēdējā gadījumā divu liecinieku klātbūtnē. Rakstiskā forma pamatā tiek izmantota starp muižniekiem un muižas laukstrādniekiem, bet otrā – mutiskā starp saimniekiem un viņu laukstrādniekiem. Rakstiskos līgumus parasti paraksta abas līguma slēdzējas puses, un līgums glabājas pie darba devēja, bet strādnieks saņem vai nu līguma kopiju, vai visbiežāk norēķinu grāmatiņu, kurā tiek ierakstīti atalgojuma nosacījumi un atzīmēta saņemtā alga. Līgums pēc satura iedalās trīs daļās: pirmajā pēc darba devēja un laukstrādnieka savstarpējās vienošanās tiek uzskaitīti algas veidi un daudzums, otrajā – darba daudzums un raksturs, kas strādniekam jāpilda darba devēja labā, un trešajā – gadījumi, kad strādnieks par līguma neievērošanu vai pārkāpšanu var tikt sodīts ar naudas sodu. Pie tam nedrīkst neņemt vērā tos apstākļus,

ka pienākumu uzskaitījums, kurus darba devējs uzliek laukstrādniekam, parasti izpaužas vispārīgos nekonkrētos izteicienos, kas pieļauj iespēju no darba devēja puses izvirzīt laukstrādniekam patvaļīgas prasības.

Līguma laiks.

Laukstrādnieku līgums kā muižās, tā arī pie saimniekiem lielāko tiesu ir uz gadu no 23. līdz 23. aprīlim. Izņēmumi šajā ziņā ir tiem laukstrādniekiem, kuri ir pakļauti karaklausībai, vai skolas vecuma pusaudžiem, kuri ir nolīgti lopu un mājputnu ganīšanai. Iesaukšanas vecuma laukstrādnieki iesaukšanas gadā tiek līgti no 23. aprīļa līdz oktobrim, uz to pašu laiku tiek līgti skolas vecuma pusaudži. Kaut gan ir sastopami gadījumi, kad pēdējie tiek līgti arī uz veselu gadu, bet tad darba devējs pats uzņemas atbildību sūtīt tos skolā un maksāt par tiem skolas naudu.

Darba samaksas veidi.

Vidzemes guberņā eksistē trīs darba samaksas veidi: a) atļaujot izmantot zemi; b) skaidrā naudā; c) jauktais – naudā, dažādās precēs un lauksaimniecības produktos.

a) atļaujot izmantot zemi.

Laukstrādnieku atalgošana, atļaujot izmantot zemi, kā tas ir paredzēts Nolikuma par Vidzemes guberņas zemniekiem 151., 152., 352. un 353. pantā, gandrīz netiek praktizēta. Praksē ir izveidojies īpašs laukstrādnieku tips, tā saucamie pusgraudnieki, ar kuru starpniecību tiek apsaimniekotas daudzas muižas un zemnieku saimniecības. Bet, tā kā tāds laukstrādnieku darba samaksas veids visdrīzāk ir traktējams kā naturālā noma, tad arī šī veida novērtējums laukstrādnieku ekonomiskā stāvokļa izpētes programmā neietilpst.

b) skaidrā naudā.

Atalgojuma izmaksa skaidrā naudā, kad laukstrādnieks sevi uztur, netiek praktizēta. Ir sastopami gadījumi, kad tiek līgti neprecēti strādnieki, kurus uztur saimnieki un maksā viņiem no 80 līdz 120 rubļiem gadā no 23. līdz 23. aprīlim, vai arī ar algu no 55 līdz 65 rubļiem par laiku no 23. aprīļa līdz oktobrim tiek līgti

laukstrādnieki, kuri pakļauti karaklausībai. Šeit norādītais atalgojuma veids tiek praktizēts arī attiecībā uz strādniecēm muižās, kuras saņem no 40 līdz 55 rubļiem gadā.

Visbiežāk atalgojums skaidrā naudā tiek piemērots laukstrādniekiem [zemnieku] saimniecībās, kas tiek līgti ar pilnu uzturu un apgādi no saimnieku puses (telpas un uzturs). Tāda atalgojuma lielums svārstās no 80 līdz 100 rubļiem, bet Valkas apriņķī sasniedz 120 rubļus.

c) atalgojuma jauktā forma, t.i., daļa naudā, [daļa] dažādas preces, apģērbs, lauksaimniecības produkti un tiesības izmantot zemi, visvairāk ir izplatīta, līgstot laukstrādniekus, kuriem ir ģimenes. Pie tam jāpiezīmē, ka var izdalīt trīs kategorijas laukstrādnieku, kuriem ir ģimene: 1) kalpo divi ģimenes locekļi; 2) kalpo viens [ģimenes] loceklis; 3) saņem maksu par gabaldarbu. Muižā strādājošie saņem nedaudz lielāku samaksu kā zemnieku saimniecībās. Izmaksājot natūrā, t.i., ar lauksaimniecības produktiem, tiek pielietoti visai dažādi veidi. Tā dažās muižās to darbiniekiem tiek piedāvāti noteikta daudzuma lauksaimniecības produkti par cenu, kas ir zemāka par vidējo tirgū piedāvāto, tā ka starpība, pārvērsta naudā, kļūst par papildus atalgojumu pie noteiktās [darba] algas vai gabaldarba samaksas. Citās muižās lauksaimniecības produkti noteiktā daudzumā tiek izsniegti darbiniekiem bez maksas un to tirgus vērtība kļūst pa darbinieka papildus samaksu. Detalizēti izpētot iepriekš norādītā atalgojuma lielumu, pārvēršot natūrā iegūto naudas izteiksmē un vadoties no vidējām tirgus cenām, var redzēt, ka visās Vidzemes guberņas apriņķu muižās tā ir vairāk vai mazāk vienāda un svārstās I kategorijas laukstrādniekiem ar ģimenēm no 215 līdz 260 rubļiem; II [kategorijas] – no 130 līdz 171 rublim un III [kategorijas] – no 180 līdz 250 rubļiem. Tā Valkas apriņķī laukstrādnieks muižā saņem šādu atalgojumu:

15 pūri rudzu par 2 rubļiem, tirgus cena 3 rubļi – 15 rubļi

10 pūri miežu par 1 rubli 50 kapeikām, tirgus cena 2 rubļi – 5 rubļi

2 pūri zirņu par 2 rubļiem, tirgus cena 3 rubļi – 2 rubļi

1½ pūra 3. šķiras graudu par 1 rubli 50 kapeikām

5 asis malkas par 5 rubļiem

1 pūrvieta pļavas par 3 rubļiem
 Sakņu dārzs par 5 rubļiem
 1 pūrvieta kartupeļiem par 10 rubļiem
 Dzīvoklis par 15 rubļiem
 2 govju uzturs par 20 rubļiem
 Aitu uzturs par 10 rubļiem

Kopā darba samaksas vērtība natūrā 91 rublis 50 kapeikas

Par 200 darba dienām vīriešiem pa 30 kapeikām dienā – 60 rubļi
 Par 150 darba dienām sievietēm pa 20 kapeikām dienā – 30 rubļi
 Par siena un labības novākšanu no 40 pūrvietām – 40 rubļi

Kopā atalgojums naudā 130 rubļi un viss kopā 221 rublis 50 kapeikas gadā.

Valmieras aprīņķī laukstrādnieks ar ģimeni muižā natūrā saņem no 155 līdz 180 rubļiem un skaidrā naudā no 60 līdz 80 rubļiem, kopā no 215 līdz 260 rubļiem gadā.

Cēsu aprīņķī – natūrā ap 130 rubļu un skaidrā naudā no 70 līdz 80 rubļiem, kopā no 200 līdz 210 rubļiem.

Veru aprīņķī – natūrā ap 90 rubļu un skaidrā naudā no 70 līdz 80 rubļiem, kopā no 160 līdz 170 rubļiem gadā.

Pērnavas aprīņķī – natūrā ap 140 rubļu un skaidrā naudā no 50 līdz 60 rubļiem, kopā no 190 līdz 200 rubļiem gadā.

Rīgas aprīņķī – natūrā ap 90 rubļu un naudā no 65 līdz 75 rubļiem, kopā no 155 līdz 165 rubļiem gadā.

Vilandes aprīņķī – natūrā ap 140 rubļu un naudā no 90 līdz 100 rubļiem, kopā no 230 līdz 240 rubļiem gadā.

Kas attiecas uz Sāremā salu, tad kā sekas tam, ka ir maz [lauksaimniecībā izmantojamās] zemes un ir vietējā darbaspēka pārpilnība, muižnieki līgst laukstrādniekus tikai vasaras mēnešiem no aprīļa līdz oktobrim un par šo laiku pieaudzis laukstrādnieks saņem natūrā, t.i., lauksaimniecības produktos, no 50 līdz 55 rubļiem vai naudas izteiksmē no 47 līdz 50 rubļiem. No muižnieku puses vērojama tendence maksāt algu skaidrā naudā, bet no

strādājošo puses – to saņemt produktos, lai sevi nodrošinātu ar iztiku neražas gadījumā, kas salā ir bieža parādība.

[Zemnieku] saimniecību laukstrādnieki salīdzinājumā ar muižā strādājošiem tiek atalgoti nedaudz lielākā mērā, ko var izskaidrot ar laukstrādnieku labāku stāvokli muižās attiecībā uz dzīvokli un uzturu un lielāku garantiju, ka netiks no muižnieka puses pārkāpts līgums.

Sievietes, kas strādā kā pie muižnieka, tā pie saimnieka, saņem gandrīz vienādu atalgojumu – skaidrā naudā no 30 līdz 40 rubļiem, natūrā (linus vērpšanai, apavus un 2–3 aitu uzturēšanu) no 20 līdz 25 rubļiem un uzturu 35–40 rubļu vērtībā, kopā no 85 līdz 105 rubļiem gadā.

Pienākumi, kas uzlikti laukstrādniekiem.

Precīzi noteikt tos pienākumus, kuri uzlikti laukstrādniekiem darba devēja labā, nav iespējams. Darba līgumos [strādājošā] pienākumi tiek formulēti aptuveni tā, ka viņam ir jāizpilda pēc darba devēja ieskatiem visi lauku darbi un darbi saimniecībā tik un tik dienas gadā. Vidējais vīrieša darba dienu skaits svārstās no 280 līdz 300, sieviešu no 150 līdz 200 [dienām gadā]. No darba laika tiek izslēgtas svētdienas.

Darba dienas ilgums.

Būtisku interesi izraisa pētījums par darba dienas garumu. Parasti laukstrādnieka darba dienas garums vasarā ilgst no 13 līdz 14 stundām, ziemā no 6½ līdz 10 stundām. Vasarā darba diena sākas pulksten 3 vai 3½, beidzas 8–9 vakarā, pie tam brokastīm, pusdienām ar diendusu un launagam tiek dotas no 3½ līdz 4 stundām. Valmieras apriņķī pie dažiem muižniekiem un saimniekiem darba dienas ilgums labības novākšanas un lina plūkšanas laikā būtiski palielinās un sasniedz pat līdz 15–16 stundas, turklāt strādniekiem šajā laikā jāsāk strādāt jau 2 no rīta. Ziemā darba diena saīsinās līdz 6½ stundām un ilgst 10 stundas tikai tajās saimniecībās, kur atrodas kādas lauksaimniecības rūpnieciskas iestādes, kas var darboties tikai ziemā, no lauksaimniecības darbiem brīvā laikā.

Strādājošo sadzīve.

a) dzīvojamās telpas. Laukstrādniekiem piešķirtās dzīvojamās telpas kā muižas, tā [zemnieku] saimniecībās nevar atzīt par apmierinošām un atbilstošām higiēnas un sanitāro normu prasībām. Tikai retās saimniecībās laukstrādniekam ar ģimeni dzīvošanai tiek piešķirta atsevišķa telpa, visbiežāk divām ģimenēm tiek dota viena telpa. Ir gadījumi, ka visi strādnieki, kā precētie, tā arī neprecētie, tiek ievietoti vienā kopējā kazarmā (Valmieras apriņķī).

b) uzturs. Strādājošo uzturs, ko nodrošina darba devējs, galvenokārt sastāv no maizes, kartupeļiem, putras, kāpostiem, vasarā no piena un piena produktiem un dažreiz zivīm. Gaļas lietošana ir nebūtiska, jo vasaras laikā tās sagāde ir apgrūtināta, kā arī strādājošos tajā laikā var nodrošināt ar piena produktiem. Gaļas lietošana, turklāt žāvējumu veidā, aprobežojas ar vidēji divām dienām nedēļā. Kas attiecas uz strādājošiem [zemnieku] saimniecībās, tad vairumā gadījumu viņi ēd kopā ar saimniekiem, tāpēc viņu uzturu var uzskatīt par apmierinošāku nekā muižas strādniekiem.

c) apģērbs. Apģērbs, ko nēsā strādājošie, ne pēc savas kvalitātes, ne pēc piegriezuma gandrīz neatšķiras no apģērba, ko nēsā [citi] vietējie zemnieki – vidēji pārtikuši saimnieki. Bez apģērba, ko gatavo no mājās ražota materiāla, tiek iegādāts arī gatavais [apģērbs], kam tiek tērēti no 30 līdz 50 rubļiem. Ar apģērbu daļēji nodrošina saimnieki, un proti: ar darba apģērbu un apaviem tikai [zemnieku] saimniecību uz gadu līgotos laukstrādniekus un arī ne visās vietās.

Darba līgumu izpildīšana.

Darba līgumi tiek samērā reti pārkāpti kā no darba devēju, tā laukstrādnieku puses. Biežāk ir sastopami mutisko vienošanos pārkāpumi starp saimniekiem un strādājošiem. Saimnieki šos līgumus pamatā pārkāpj neražas gadus, kad sakarā ar to, ka, no vienas puses, nav darba un, no otras puses, [laukstrādnieka] uzturēšana ir dārga, viņi cenšas samazināt strādājošo skaitu vai pasliktināt viņu uzturēšanu. No laukstrādnieku puses līgumus pārkāpj visvairāk neprecējušies un tieši [labas] ražas gadus, kad viņi cer vairāk nopelnīt, strādājot gabaldarbus. Precējušies

laukstrādnieki attiecas pret līguma nosacījumu izpildīšanu vairāk korekti un tos lauž tikai ārkārtējos gadījumos. Viņi ir saistīti ar zemi, jo saņem to sakņu dārzam, kartupeļu audzēšanai, daļai pļavu un ganību, viņiem ir grūti pārcelties uz citu vietu un zaudēt esošo stāvokli, kaut arī tas slikti nodrošina ģimenes eksistenci, bet tomēr nodrošina. Gadījumā, kad darba līgumu pārkāpj laukstrādnieks, darba devējs var vērsties vietējā tiesā, bet prasību celšana [tiesas ceļā] mērķi nerasniedz, kaut arī tiesa parasti piespriež aizejošajam laukstrādniekam atlīdzināt zaudējumus darba devēja labā, bet strādājošajam nav tādas mantas, ar kuru varētu atlīdzināt tiesas piespriesto summu. Ja līgumu pārkāpj darba devējs un laukstrādnieks vērsas tiesā, tad tā piespriež viņa labā vai nu visu līgumā minēto summu, vai visbiežāk to summu, kas tiktu izmaksāta par darbu līdz līguma laika beigām.

Atšķirības starp muižas un [zemnieku] saimniecību laukstrādniekiem.

Kaut kādu būtisku atšķirību starp muižas laukstrādnieku stāvokli, no vienas puses, un [zemnieku] saimniecību, no otras puses, nevar atzīmēt. Gan vienu, gan otru stāvoklis sakarā ar to, ka līgums tiek slēgts uz īsu laiku un darba alga ir nenozīmīga, kas izslēdz iespēju veidot kaut kādus uzkrājumus, ir jāatzīst kā nenodrošināts. Viena no [zemnieku] saimniecību laukstrādnieku raksturīgākajām īpašībām ir tā, ka viņi lielāko tiesu ir neprecēti. Šo parādību var izskaidrot ar to, ka 1) saimnieki paši atsakās līgt precētus strādniekus, jo pēdējie vēlas iegūt atsevišķu [dzīvojamo] telpu, viņiem ir sava govys, aitas, mājputni, īsi sakot – sava atsevišķa saimniecība saimnieka saimniecībā; 2) ar saimnieka maksāto algu parasti nepietiek ģimenes uzturēšanai. Tie laukstrādnieki, kuriem ir ģimene, pa lielākai daļai cenšas kļūt par pusgraudniekiem, vai arī nabadzīgākie no viņiem kļūst par muižas laukstrādniekiem – “pēdējā maizē”, kā viņi paši izsakās.

Pārvaldnieks /paraksts/

Nodaļas priekšnieks /paraksts/

LVVA, 6989–1–17, 42. lp.–45. lp. o.p.

Laukstrādnieku ekonomiskā stāvokļa apskats Kurzemes guberņā

Pati lielākā Kurzemes guberņas lauku iedzīvotāju kārtā ir zemnieki bez zemes, kas nodarbojas ar zemkopību kā laukstrādnieki. Kaut gan viņu precīzu skaitu pēc esošajiem statistiskajiem datiem par iedzīvotāju skaitu Kurzemes guberņā noteikt nav iespējams, tomēr to zemnieku, kuriem nav zemes, aptuvenu skaitu var noteikt pēc pirmās Viskrievijas tautas skaitīšanas 1897. gadā materiāliem, ko papildinājusi vietējā Statistikas pārvalde (sk. 19. Kurzemes guberņas statistisko materiālu krājumu par 1905. gadu, 140. un 141. lpp.). Pēc šīm ziņām Kurzemes guberņā ar lauksaimniecību nodarbojas vispār: 89 548 vīrieši un 34 432 sievietes, kopā ar viņiem un viņu aprūpē dzīvo 89 290 vīrieši un 161 184 sievietes. Un tā visā guberņā lauksaimniecībā nodarbinātie iedzīvotāji veido 374 454 abu dzimumu cilvēkus. Izejot no pieņēmuma, ka to vīriešu vidū, kas nodarbojas ar zemkopību, skaitās: privāto muižu īpašnieki (689 cilvēki), kroņa muižu nomnieki (196 cilvēki), zemnieku saimniecību īpašnieki un nomnieki: a) privāto saimniecību (12 327 cilvēki) un b) kroņa īpašuma (13 927 cilvēki), atskaitot no kopējā daudzuma personas, kas nodarbojas ar zemkopību (89 548 cilvēki), zemes īpašniekus un nomniekus (27 139), mēs iegūstam bezzemnieku skaitu – 62 409 vīriešu kārtas personas, kuru vidū ir apmēram 8 tūkstoši cilvēku, kuri ir jaunāki par 20 gadiem. Izslēdzot no viņu skaita bezzemniekus vīriešus, mēs esam ieguvuši 54 409 cilvēkus, kuri ir laukstrādnieki bez zemes. Viņu vidū pagājušajā gadā pārsvarā no Kauņas, bet arī no Vitebskas un Viļņas guberņām, pēc nacionalitātes lietuvieši, baltkrievi un krievi – vecticībnieki Ilūkstes, Jaunjelgavas, Bauskas, Dobeles un nelielā skaitā citos apriņķos bija ne vairāk kā 4409, tā ka nopāļojot pa visu guberņu bezzemnieki laukstrādnieki no vietējo iedzīvotāju vidus skaitās 50 000 vīriešu kārtas pārstāvju vecumā virs 20 gadiem.

Laukstrādnieku kārtā Kurzemes guberņā sāka veidoties vēl pirms dzimtbūšanas atcelšanas.

Tajā laikā kā precētu, tā neprecētu laukstrādnieku stāvoklis bija apmēram tāds kā tagad laukstrādniekiem – landsknehtiem. Viņiem no saimniecību īpašniekiem bija pietiekoši lieli zemes gabali, lai uzturētu savu ģimeni vai sevi pašu. Par [zemes] gabala lietošanu laukstrādniekam vajadzēja atstrādāt kungam par saimnieku zināmu dienu skaitu katru nedēļu. Pēc dzimtbūšanas atcelšanas vēl ilgu laiku laukstrādnieki palika savos gabalos uz tiem pašiem nosacījumiem, bet tikai tagad strādāja saimniekam. Kad šie saimnieki izpirka no valsts vai privātā īpašnieka saimniecības, tad laukstrādnieku stāvoklis izmainījās – šos zemes gabalus saimnieki viņiem atņēma un turpmāk strādniekus līga par atsevišķu gada samaksu skaidrā naudā un uzturu natūrā (deputātu).

Kurzemes guberņas laukstrādnieki, kā ģimenes, tā neprecējušies, tiek iedalīti pēc līguma ilguma: a) [visa] gada; b) sezonas; c) dienas; d) gabaldarba.

Ģimenes un gada laukstrādnieki pēc viņu atalgojuma iedalās deputātos, landsknehtos un pušelniekos.

Tā kā laukstrādnieku ģimenes sadzīve būtiski atšķiras no neprecēto laukstrādnieku un laukstrādnieču sadzīves, tad katras kategorijas dzīves apstākļi ir jāpalūko atsevišķi.

Laukstrādnieki ar ģimeni.

A. Laukstrādnieki ar ģimeni parasti tiek līgti uz gadu. Tikai izņēmuma gadījumos, piemēram, kad sieva ilgstošu laiku nav spējīga strādāt, viņi tiek līgti uz vasaru, daļu algas saņem skaidrā naudā, daļu labībā un citās naturālās precēs tādā daudzumā, ar kuru var uzturēt ģimeni, vai arī kad laukstrādnieks, kurš prot vēl kādu amatu, rēķinās ar to, ka ziemā ar šo prasmi nopelnīs vairāk, nekā kalpojot pie saimnieka. Tādi laukstrādnieki ar ģimeni parasti tiek līgti zemnieku saimniecībās, tie sev un sievai izprasa dzīvokli ar apkuri uz veselu gadu; retos gadījumos uzņēmīgākie laukstrādnieki nolīgst zemnieku saimniecībās vai arī no muižu landsknehtiem dzīvokli, lai strādātu pa dienām vai gabaldarbu. Vasarā viņi parasti nopelna tik daudz, ka nodrošina sev iztiku uz visu ziemu, un tādā veidā sevi uzskata par vairāk vai mazāk neatkarīgiem, tomēr viņu kopējais ekonomiskais stāvoklis nav labāks

kā citiem laukstrādniekiem ar ģimeni, kurus salīgst gandrīz tikai muižu īpašnieki. Zemnieku saimniecībās viņus nolīgst reti, jo tur nav viņiem pietiekoši telpas, kā arī tiek uzskatīts, ka neprecējušies laukstrādnieki strādā čaklāk. Tikai pēdējo gadu laikā zemnieku saimniecības sāk pievērst uzmanību precētiem laukstrādniekiem kā mierīgākiem un līdzsvarotākiem (neprecējies sastrīdēsies un aizies, precētais paliks, jo viņam šajā vietā ir sakņu dārzs, savs kartupeļu lauks). Personīgo līgumu slēgšanas forma ir pārsvarā mutiska, tikai retos gadījumos noteikumi tiek pierakstīti īpašā aprēķinu grāmatiņā, kura laukstrādniekam tiek iedota un kurā tiek atzīmētas visas lietas, kas tiek iedotas.*

Parasti laukstrādnieki paši izvairās no rakstiskiem nosacījumiem, jo tie viņiem rada līguma laušanas ierobežojumus, citādi tie pret laušanu attiecas viegli un to nereti dara.

Deputāti. Laukstrādnieki ar ģimeni – deputāti saņem sekojošu atalgojumu:

1) privātajās muižās Ventspils apriņķī minimālā alga – no 160 rubļiem un Jaunjelgavas apriņķī maksimālā – līdz 310 rubļiem gadā, tajā skaitā: skaidrā naudā no 28 rubļiem Ventspils apriņķī līdz 68 rubļiem Jaunjelgavas apriņķī, kā arī natūrā: rudzi no 12 līdz 18 mēriem, mieži no 6 līdz 18 mēriem, kvieši dažos apriņķos 1 vai 2 mēri, zirņi no $\frac{1}{2}$ līdz 2 mēriem, 2. šķiras sikie graudi no 2 līdz 6 mēriem, reti auzas pāris mēru, no $\frac{1}{6}$ līdz $\frac{1}{2}$ (120–400 kvadrātasis) pūrvietas kartupeļu stādīšanai, dažreiz tāds pats zemes daudzums liniem, no 100 līdz 200 kvadrātāsīm zemes sakņu dārzam, bez tam piens līdz 700 stopiem vai tiesības turēt vienu vai divas govīs, izganīt no 2 līdz 4 aitām un 1–3 cūkas, malka no $\frac{1}{2}$ līdz 2 asīm un žagari ar zāģu skaidām no $\frac{1}{2}$ līdz 5 asīm apkurei, dzīvojamās telpas un lopbarība, samērā reti klēts labībai

* Sīkzemniekiem vēl ir paradums noteikt algas lielumu ar tā saucamās birkas palīdzību. Šim mērķim tiek pārgriezta gareniski bērza nūja un tās viena puse paliek pie saimnieka, bet otra pie kalpa un katrs kalpa guvums tiek atzīmēts ar iegriezumu abās pusēs (Talsu apriņķis).

un mantām. Vispār precēta laukstrādnieka uzturēšana gada laikā visā guberņā izmaksā no 210 līdz 260 rubļiem jeb vidēji ap 235 rubļi. Vispār šis skaitlis, kas radies no datiem, kas iegūti nodokļu inspekcijā un savākti pārsvarā no muižu īpašniekiem, kur atsevišķiem preču veidiem, ko izsniedz natūrā, ir norādītas cenas, ir nedaudz pārspīlēts. Tā, piemēram, Ventspils apriņķī ir norādītas [šādas] cenas: rudzu mērs 3 rubļi, lai gan vidējā cena ir 2 rubļi 20 kapeikas, bet pēc agronoma fon Blēzes statistiskā pētījuma (73. lpp.) – tikai 2 rubļi 10 kapeikas; miežu mērs 2 rubļi 50 kapeikas, lai gan vidējā cena 2 rubļi, bet pēc Blēzes – 1 rublis 75 kapeikas. [Muižu] īpašnieki novērtējuši govus uzturēšanu ar 40 rubļiem, bet nodokļu inspektors Kuldīgas apriņķī ir izskaitļojis, ka tā ir 16 rubļi 80 kapeikas, pēc Blēzes iznāk tikai 12 rubļi gadā.

Ņemot vērā, ka no šādas cenu paaugstināšanas paaugstinās uzturēšanas izmaksas uz labību par 20–30 rubļiem un uz lopiem par apmēram 50 rubļiem, nākas samazināt visu precētā kalpa uzturēšanas skaitli [naudas izteiksmē] līdz 165 rubļiem. Šai summai būtu jāpievieno alga, ko saņem no darba devēja laukstrādnieka sieva un bērni, vidēji apmēram 35 rubļi, un tad visi vidējie gada ieņēmumi precētam laukstrādniekam veido 200 rubļus, iekļaujot šajā summā dzīvojamo telpu īri, kas novērtēta par 35 rubļiem. Vislielāko algu laukstrādnieki saņem Dobeles apriņķī, tam seko Bauskas un Tukuma, bet viszemākā alga ir Ilūkstes [apriņķī]. Šo parādību var izskaidrot ar zemes auglību pirmajos trijos apriņķos, kā arī ar iedzīvotāju augstu izglītības un kultūras līmeni. Ilūkstes apriņķī, kaut augsne ir salīdzinoši auglīga, taču iedzīvotāji ir maz izglītoti un mazāk kulturāli, kas arī izskaidro zemos ienākumus no lauksaimniecības.

Landsknehti.

Landsknehtus piemin nodokļu inspektori tikai Ventspils un Aizputes apriņķī, bet, starp citu, tādi ir visos apriņķos un veido apmēram 20% no visiem precētajiem laukstrādniekiem Kurzemes guberņā. Atšķirības viņu sadzīvē nosaka tas, ka viņiem algas vietā tiek dots noteikta lieluma zemes gabals ar ēkām viņu lietošanai ar savu kustamu un nekustamu inventāru; viņi saņem visus ie-

nākumus no šī [zemes] gabala, bet par to viņiem jāstrādā zemes īpašnieka labā vai nu katru otro nedēļu, vai arī katru nedēļu no 3 līdz 4 dienām; ja [zemes] gabals nav pietiekami liels, lai pabrotu laukstrādnieka ģimeni, viņam vēl maksā naudā vai ar labību (Ugāles muižā skaidrā naudā 4 rubļi 50 kapeikas un vēl 8 mēri rudzu gadā), kā arī piešķir pļavas un ganības zirgiem un mājlopiem. Pēc nodokļu inspektoru ziņojumiem landsknehtu stāvoklis materiālajā ziņā ir sliktāks nekā deputātiem, bet, no otras puses, landsknehti jūtas patstāvīgāki. Kā piemēru minēsim Dundagas landsknehta nosacījumus: viņš saņem 8 pūrvietas aramzemes, 12 pūrvietas pļavas, 3 mērus rudzu, 3 mērus miežu, ganības mājlopiem, dzīvokli, kūti, 1½ asis malkas, tiesības vākt žagarus, ganības 2 zirgiem, 4 govīm, 6 cūkām un 8 aitām, par to viņš katru otro nedēļu strādā muižniekam. Šī sistēma tiek praktizēta pārsvarā tādās vietās, kur daudz brīvas zemes, vai arī kur meža vidū atrodas muižas aramzeme. Visvairāk landsknehtu ir Ventspils apriņķī, vismazāk Tukuma apriņķī.

2) Kroņa muižās precēto laukstrādnieku ekonomiskais stāvoklis ne ar ko neatšķiras no stāvokļa privātajās muižās. Tas arī ir saprotams, jo kā kroņa, tā privātās muižas atrodas kaimiņos un tāpēc atalgojuma lieluma atšķirības ir visniecīgākās, kas izskaidrojams ar tādām vai citādām vietējām ērtībām vai neērtībām. Tas pats attiecas arī uz tiem nolīgtajiem precētajiem laukstrādniekiem, kuri kalpo zemnieku saimniecībās.

Pusgraudnieki.

Ievērojama daļa Kurzemes guberņas kroņa īpašumu tiek apstrādāta ar laukstrādnieku-pusgraudnieku darbu. Tas ir kaut kas vidējs starp laukstrādnieku un rentnieku. Kroņa īpašuma rentnieks atmēra katram pusgraudniekam laukā vairākas pūrvietas ($\frac{1}{3}$ desetīnas), kas tiek apstrādātas ar pusgraudnieka inventāru. Sēklas materiālu parasti dod rentnieks, kurš to saņem atpakaļ tūlīt pēc labības nokulšanas. Visus darbus uz lauka, kā [ražas] novākšanu, labības kulšanu un citus, pusgraudnieks veic pēc rentnieka norādījuma. Viņš arī gana tā lopus, nogādā, kur vajag,

labību pārdošanai, dod strādniekus visiem muižā nepieciešamajiem darbiem, tātad izpilda visus precēto laukstrādnieku pienākumus un saņem kā algu pusi visas ražas, no kuras atskaita sēklu. Laukstrādnieki labprāt kļūst par pusgraudniekiem cerībā gūt lielākus ieņēmumus nekā parastie algādži. Bet, tā kā viņiem tiek piešķirti nelieli zemes gabali – līdz 30 pūrvietām (10 desetīnas), tad viņu cerības reti piepildās. Citādi ir, kad pusgraudnieks nomā no rentnieka veselu zemnieku saimniecību, t.i., lielu gabalu, nedaudz gados viņš kļūst tik turīgs, ka pēc tam ņem nomā visu saimniecību un vēlāk tādu iegūst īpašumā. Tādā veidā pusgraudnieku institūts zemnieku saimniecībās ir pārejas pakāpe no bezzemnieka laukstrādnieka uz zemnieku zemes īpašnieku.

B. Neprecējušies laukstrādnieki.

Neprecējušies laukstrādnieki, kas līguši uz gadu.

Neprecējušies laukstrādnieki un laukstrādnieces tiek līgi galvenokārt zemnieku saimniecībās uz dažādu laiku, galvenokārt uz veselu ekonomisko gadu. Viņu ekonomiskā sadzīve ir daudz vienkāršāka nekā precētajiem laukstrādniekiem. Viņi saņem no saimnieka noteiktu gada algu, dzīvojamo telpu un uzturu, tikai retos izņēmumos, kas sastopami Ventspils apriņķī, piemēram, Zūru muižā, neprecējies laukstrādnieks saņem 75 rubļus gada algas, 20 rubļus pārtikai, 7 mērus rudzu, 4 mērus miežu, ½ mēru zirņu, 50 mārciņas sāls, 1 vezumu siena un ½ asi malkas, bet dzīvojamo telpu nesaņem, to viņš atrod pie precēta laukstrādnieka, kuram par to un uzturu dod 20 rubļus un visu savu deputātu. Pēc vispārēja paraduma neprecējies laukstrādnieks un neprecējušies laukstrādniece saņem no saimnieka līdztekus algai skaidrā naudā arī dzīvojamo telpu ar apkuri, uzturu, apģērbus un veļu, bez tam laukstrādniecei ir tiesības turēt 2–3 aitas ar jēriem, viņa vēl saņem ziepes un izkulstītus linus.

Neprecēta laukstrādnieka algas apmērs ir atkarīgs no viņa personīgām īpašībām un zināšanām. Vecākais vai priekšstrādnieks, kurš vada lauku darbus, saņem par 20–30 rubļiem vairāk nekā parastais strādnieks, bet par to viņš atbild par strādājošiem uzticēto inventāru. Kopumā neprecēta laukstrādnieka gada alga

ir no 50 līdz 133 rubļiem, atsevišķos gadījumos, kā norāda nodokļu inspektori Tukuma un Jaunjelgavas apriņķos, – no 133 līdz 167 rubļiem, taču šeit, visticamāk, ir iekļauta ne tikai alga, bet arī uzturs, jo šajos apriņķos laukstrādnieku darbs tiek apmaksāts lētāk nekā Dobeles un Bauskas apriņķos. Vidēji visā guberņā laukstrādnieka alga gadā ir 106 rubļi, neskaitot pārtiku un dzīvokli, bet laukstrādnieci – 60 rubļi kā pie muižu īpašniekiem, tā arī kroņa muižās un zemnieku saimniecībās.

Sezonas vai pusgada laukstrādnieki.

Neprecētie laukstrādnieki uz sezonu tiek līgti tāpat kā precētie, parasti no 23. aprīļa līdz 23. oktobrim vai 10. novembrim (Mārtaņa dienai), t.i., uz pašu darbīgāko laika posmu, un saņem $\frac{2}{3}$ no parastās gada algas, un proti: no 30 rubļiem (Ilūkstes apriņķī) līdz 90 rubļiem (Dobeles apriņķī), bet vidēji visā guberņā 75 rubļus skaidrā naudā, neieskaitot pārtiku un dzīvokli. Laukstrādnieces uz sezonu netiek līgtas.

Dienas laukstrādnieki un laukstrādnieces.

Siena vai labības novākšanas laikā daudzās muižās un zemnieku saimniecībās pastāvīgais strādājošo kontingents tiek plašināts ar dienas laukstrādniekiem un laukstrādniecēm. Vīrieši dienā saņem no 40 kapeikām līdz 1 rublim, bet sievietes – no 30 kapeikām līdz 60 kapeikām, ar savu pārtiku.

Gabaldarba laukstrādnieki.

Gabaldarba laukstrādnieki tiek līgti noteiktu darbu izpildīšanai, piemēram, jaunu grāvju izrakšanai, labības novākšanai, kartupeļu rakšanai un tamlīdzīgi. Viņi saņem algu pēc darba izpildīšanas, vai arī tā tiek aprēķināta pēc noteiktas izpildītā darba vienības – par katru izraktā kanāla asi 10 kapeikas, par ass žagaru saciršanu 1 rublis, par 1 pūrvietas siena sagrabšanu 60 kapeikas un tamlīdzīgi, tā ka gabaldarba strādnieka darba alga ir atkarīga no viņa pūlēm un pieredzes. Saimnieki labprāt uztic atsevišķus steidzamus darbus gabaldarba strādniekiem, lai tos ātrāk paveiktu. Sievietes šajos darbos ne vienmēr piedalās: sievietes

pārsvārā novāc kartupeļus no lauka vai arī sien kūlīšos labību, ko nopļāvuši vīrieši.

Laukstrādnieku dzīvojamās telpas.

No nodokļu inspektoru veiktajiem pētījumiem, kuros viņi uz vietām ir aplūkojuši laukstrādnieku dzīvojamās telpas, ir redzams, ka tādas lielākajā daļā muižu, kā privātajās, tā kroņa, nevar tikt atzītas par apmierinošām. Šīs telpas kopumā pārāk šauras, bieži mazāk par 1 kubikasi uz cilvēku, mitras un aukstas, bieži telpās iekļūst lietus ūdens, bieži iekšpusē caur izpuvušām sienām pūš vējš, gaiss ir sasmacis un smags, nehigēnisks. Vietām istabās ziemā tiek turēti teļi un sivēni, kas izskaidrojams vai nu ar laukstrādnieka netīrīgumu, vai to, ka trūkst attiecīgās kūts. Pēc vispārēja paraduma katrā atsevišķā istabā tiek ievietota viena laukstrādnieka ģimene, bet dažreiz arī divas (Zūru muižā Ventspils apriņķī). Mitrums izskaidrojams ar to, ka tajā pašā istabā, kur dzīvo cilvēki, tiek vārīts ēdiens, žāvējas lietū samirkušais laukstrādnieka apģērbs. Bet ir arī labas telpas laukstrādniekiem (Ugāles muiža Ventspils apriņķī). Vairākums nodokļu inspektoru atzīst, ka zemnieku saimniecībās kalpiem atvēlētās telpas ir labākas nekā pie muižniekiem, jo pirmajiem nav tāda darbinieku sablīvētība, kā rezultātā gaiss tajās ir tīrāks, bet Ilūkstes apriņķī ir otrādi, zemnieku [saimniecībās] dzīvojamās telpas ir sliktākas nekā pie muižniekiem.

Laukstrādnieku dzīvokļa iekārtojums, apģērbs, uzturs un higiēna.

Dzīvokļa iekārtojums precētam laukstrādniekam ir vienkāršs, bet apmierina viņa prasības. Visiem laukstrādniekiem ir gulta, galds, paštaisīti krēsli, soli, kumode vai skapis, vērpjamais ratiņš, bieži arī stelles, nepieciešamie trauki, pat spogulis un kabatas pulkstenis, lai noteiktu darba sākumu un beigas. Laukstrādnieka apģērbs ir pieklājīgs: viņam parasti ir trīs pāri [bikšu] ar žaketi no mājās austa pusvilnas vai vilnas materiāla (vadmalas) – divi darbam un trešais svētkiem, galvassega – cepure ar nagu vai platmale; apavi – pastalas ikdienai un zābaki svētkiem. Sieviešu

kostīms arī tiek izgatavots no mājās austa pusvilnas materiāla, un sievietes vispār ģērbjas piemēroti. Uzturs laukstrādniekiem, kā vienprātīgi atzīst nodokļu inspektori, ir veselīgs un viņu eksistencei pietiekams: tas sastāv no rudzu maizes, miežu putrainiem putrai, piena, cūkgaļas un jēra gaļas, vasarās tiek lietota skābputra, t.i., putra, kas sastāv no sarūguša piena un putrainiem un ko lieto aukstu. Precēti laukstrādnieki, tas ir, tie, kuriem ģimenē ir vairāk nekā 4 cilvēki, spiesti maizi pirkt. Tādu pašu pārtiku lieto arī laukstrādnieki [zemnieku] saimniecībās.

Laukstrādnieki medicīnisko palīdzību slimības gadījumos saņem no muižniekiem lielāko tiesu bez maksas, dažreiz maksā pusi no zāļu vērtības. Zemniekam dod par brīvu zirgu, lai aizvestu slimo pie ārsta un saņemtu zāles.

Nedaudzi nodokļu inspektori ir izteikušies, ka muižu īpašnieki piešķir laukstrādniekiem vairāk zemes un malkas un arī maize tur ir labākas kvalitātes nekā zemnieku saimniecībās, citi nodokļu inspektori uzsver, ka dzīvojamās telpas laukstrādniekiem un saimniekiem zemnieku saimniecībās ir plašākas un tīrākas, kā arī uzturs pie saimnieku galda ir labāks nekā muižās.

Laukstrādnieku bērnu izglītība un audzināšana.

Līdz astoņu gadu vecumam bērni paliek pie vecākiem. Devētajā [dzīves] gadā viņi jau gana cūkas un aitas, par to saņemot algu līdz 10 rubļiem par vasaru. Sasniedzot 11 vai 12 gadu vecumu, viņus jau nolīgst par īstiem ganiem un viņi saņem no 20 līdz 30 rubļiem sezonā. Līdztekus sākas skolas apmeklēšana, kas ir obligāta trīs ziemas. Laukstrādnieki labprāt sūta savus bērnus skolā, kas viņiem neizmaksā lēti, kaut arī skola ir bez maksas. Grāmatas un citi mācību līdzekļi maksā no 1½ līdz 4 rubļiem gadā, apģērbs un pārtika līdz 30 rubļiem par ziemu. Dažreiz laukstrādniekiem bērnu izglītošana ir diezgan apgrūtināta, un proti, kad viņiem nākas sūtīt skolā divus vai trīs bērnus, ja kaut vienam no viņiem nav bijis iespējams vasarā nopelnīt, piemēram, viņš bijis aizņemts mājās, pieskatot jaunākos bērnus. Kā uz īpašu lauku skolu neērtību nākas norādīt uz skolnieku pārlieku saspiesību, to, ka pārsvarā skolniekiem nav silts uzturs, un visai bieži

ļoti tālu vietējās pagasta skolas atrašanās vietu. Par ne tik tālas skolas apmeklēšanu, kas atrodas citā pagastā (ne pēc dzīvesvietas un vecāku pieraksta vietas), par mācībām jāmaksā 3 rubļi par ziemu katram skolniekam.

Laukstrādnieka dzīve brīvajā laikā.

Svētdienās, svētku dienās, cara [ģimenes svētku] dienās un vietējā tirgus dienā laukstrādnieks ir brīvs no darba. Šo laiku viņš pavada lielāko tiesu savas ģimenes lokā, atpūšoties, dažreiz lasot Svētos rakstus, avīzes, vai apmeklē baznīcu, apciemo paziņas, iegriežas krogā iedzert. Kā iepriecinošu parādību var atzīmēt Puzenīku muižas (Ventspils apriņķī) īpašnieka rūpes par laukstrādniekiem, kurš izrakstījis viņiem trīs avīzes: vienu dienas avīzi, vienu nedēļas un vienu reliģioza satura, lai laukstrādnieki lietderīgi pavadītu brīvo laiku lasot [laikrakstus].

Laukstrādnieka darba pienākumi.

Ieskatoties laukstrādnieka dzīvē viņa ģimenes vidū, pievēršamies arī viņa dzīvei ārpus ģimenes, viņa pienākumiem pret darba devēju.

Laukstrādniekam, kurš nolīgts uz gadu, vesela gada laikā ir jāizpilda pilnīgi visi lauksaimniecības darbi, izņemot tikai svētdienas, svētku dienas un nedaudzās vietējo ieražu noteiktās brīvās dienas. Darba dienas ir tieši trīssimt. Šajās dienās strādnieki izpilda visus tā sauktos tekošos, parastos darbus, bet darbos, ko nav iespējams atlikt, viņi var būt iesaistīti arī svētku dienās. Šajā ziņā [zemnieku] saimniecībās nolīgtie strādnieki ir sliktākā stāvoklī nekā pie muižnieka. Pie zemniekiem, piemēram, nav īpašu zirgu puīšu un tāpēc strādniekiem pēc kārtas ir jārūpējas par zirgiem arī brīvajā laikā, kas lielākajā daļā muižu vairs nav novērojams.

Darba laika ilgums vai nostrādāto stundu skaits.

Darba laika ilgumu vai nostrādāto stundu skaitu nosaka vietējās paražas: “no saules lēkta līdz rietam”, ar pārtraukumiem no rīta, pusdienas laikā un launaga laikā, atkarībā no darba dienas

ilguma. Izšķir “garās” dienas no pavasara iestāšanās līdz rudenim un “īsās” dienas pārējā laikā – ziemas periodā. Garo dienu skaitīšana ar dažādiem vietējiem izņēmumiem ilgākas atpūtas labā parasti sākas no Jurģu dienas (23. aprīļa). Vasaras laikā pienākas šāda atpūta: no rīta no 7 līdz 8 brokastis, pusdienas laikā no 12 līdz 2 dienā, biežāk no 11 līdz 2 dienā vai no 12 līdz 3 dienā un pēc tam no 5 līdz 6. Iepriekšējie nosacījumi “no saules līdz saulei” lielāko tiesu netiek ievēroti, īpaši tad, ja laukstrādnieki strādā uzcītīgi: darbs sākas stundu vēlāk un beidzas $\frac{1}{2}$ stundu vai stundu agrāk, lai strādniekam būtu iespēja izjūgt zirgus un nolikt darbarīkus, laikus pavakariņot un likties gulēt.

Ziemas periodā darba pārtraukums brokastīs un launagā nepienākas, bet pusdienas laiks paliek spēkā kā vasarā.

Tādā veidā darba dienas ilgumu nākas skaitīt vasaras periodā vidēji no 10 līdz 11 stundām dienā, bet ziemā no 8 līdz 10 stundām.

Neskatoties uz to, ka laukstrādniekiem un laukstrādniecēm līgumu noslēgšanā trūkst formālās puses un tādi tiek noslēgti tikai ļoti reti pagasta tiesās liecinieku klātbūtnē, mutiski norunātie līgumi tiek pildīti visai akurāti kā no darba devēju, tā arī no laukstrādnieku puses, un līdz tiesai lietas nonāk reti. Kopumā pārkāpumi biežāk vērojami no laukstrādnieku nekā no darba devēju puses, bet pēdējie ļoti reti vērsas pēc palīdzības tiesā, zinot, ka pat gadījumā, ja lietu uzvar, no laukstrādnieka nav iespējams neko piedzīt. Laukstrādnieki paši pa lielākai daļai sūdzas tiesās par nepareizu atlaišanu no darba, prasot no darba devēja, kā to nosaka 1817. gada 25. augustā izdotā Nolikuma par Kurzemes zemniekiem 165. pants, kas paredz bez noligtās algas par nepareizu laukstrādnieka atlaišanu maksāt sodu. Izņēmums ir pagājušā gada vispārējie nemieri, ko pavadīja streiki pat viskarstākajā darba laikā. Tikai pēc ziņām no Grobiņas apriņķa, muižnieki bieži tiesājas ar laukstrādniekiem un izliek viņus no dzīvokļiem.

Vispārējs pārskats.

Precētu laukstrādnieku izdevumi ir dažādāki un lielāki nekā neprecētajiem. Piemaksas, ko saņem precēti laukstrādnieki, tiek

tērētas kopumā ģimenes ikdienas vajadzībām. No tā, vai darba devējs telpas laukstrādniekam novērtē par 10 vai 50 rubļiem, apkuri par 12 vai 15 rubļiem, govs un aitu turēšanu par 30 vai 100 rubļiem, jautājums par tīru ieņēmumu viņam neizmainās, kaut arī higiēnas un ērtības ziņā labāk dzīvot siltā un bagātā istabā nekā aukstā un mitrā; laukstrādnieki piensaimniecības produktus nepārdod, tāpat nepārdod malku un žagarus, vilnu, jēra gaļu. Ir svarīgs tikai jautājums par algas lielumu, ko saņem skaidrā naudā, ar labību un zemi kartupeļiem un sakņu dārzeņiem. Pēc nodokļu inspektoru atsauksmēm labības daudzums, ko izsniedz laukstrādniekam, ir pietiekams četriem cilvēkiem, ja ģimenē ir vairāk locekļu, tad maizi pērk. Kartupeļu, izņemot neražas gadus, parasti pietiek arī cūku nobarošanai. Ģimene, kurā ir četri cilvēki, patērē 10 pudu cūkgaļas un jēra gaļas gadā vai arī pa 100 mārciņām uz cilvēku. Dobeles, Bauskas un Tukuma apriņķos, kur laukstrādnieki saņem salīdzinoši lielu atalgojumu, bet kur arī darbs ir salīdzinoši smagāks nekā citos apriņķos, uz 4 cilvēku ģimeni nākas skaitīt no 10 līdz 20 pudu cūkas un jēra gaļas, tā ka tāda ģimene var pārdot vienu nobarotu cūku, par to saņemot vidēji 30 rubļus. Ģimene var eksistēt ciešami, bet par uzkrājumiem ir grūti runāt: ar niecīgo algu tik tikko var samaksāt par tekošiem izdevumiem, nomaksājot sabiedriskos nodokļus, iegādājoties apģērbu un mājai nepieciešamās lietas, izglītojot bērnus, uzturot vecākus u.tml. Laukstrādnieki ar kuplām ģimenēm dzīvo trūcīgi un pārāk agri atdod bērnus par ganiem un puspuišiem. Uzkrājumus var veikt tikai laukstrādnieki ar nelielām ģimenēm vai bezbērnu precējušies laukstrādnieki, kamēr viņiem nav pienākums uzturēt savus vecākus. Jāatzīmē, ka pagasts uztur sakarā ar nespēju strādāt vecuma dēļ tikai tos laukstrādniekus, kuriem nav bērnu vai kuru bērniem pašiem ir daudz bērnu ģimenes un savus vecākus uzturēt faktiski nespēj. Neprecējušies laukstrādnieki, kuriem savi vecāki nav jāuztur, var veikt uzkrājumus un to arī dara, bet tie tiek iztērēti, apprecoties un iekārtojot savu ģimenes dzīvi – iegādājoties mājas iedzīvi, govis, cūkas, aitas, kartupeļus sēklai u.tml. Nevar teikt, ka Kurzemes guberņā laukstrādnieki dzīvo labklājībā, to apstiprina nodokļu inspektoru norādījumi, ka darba devēji ne-

labprāt ceļ prasības tiesā pret laukstrādniekiem sakarā ar pārlicības trūkumu par prasības piedzīšanu. Laukstrādnieku labklājību stipri satricina guberņā izplatītā žūpība. Daudzās muižās atrodas muižu krogi “Hofeskrüge” un pie katras baznīcas savs baznīcas krogs “Kirchenkrug”, tā ka vienmēr rodas izdevīgs gadījums, lai iedzertu.

Laukstrādnieku centieni kļūt vairāk vai mazāk neatkarīgiem ir tik stipri, ka viņi labprāt līgst par landsknehtiem, kuru ekonomiskais stāvoklis ir smagāks nekā parastajiem precētajiem laukstrādniekiem, lai tikai kļūtu nedaudz patstāvīgāki. Kļūt par zemnieku ar zemi, izņemot pašus retākos gadījumus, faktiski ir neiespējami, jo zemnieku saimniecības iegādei vajadzīgi vairāki tūkstoši rubļu kabatā. Līdzīga laukstrādnieku stāvokļa bezizeja un bezcerība un viņu bēdīgais stāvoklis vecumdienās patversmēs,* ņemot vērā viņu ievērojamo izglītības līmeni, nevar neradīt viņos vēlēšanos panākt savas sadzīves uzlabošanos, kaut arī neatļautiem līdzekļiem, kas arī izskaidro augsnes sagatavošanu pagājušā gada agrārājiem nemieriem, kas pārgāja atklātā sacelšanās kustībā pret zemes īpašniekiem un valdību.

Pārvaldnieks /paraksts/

Sekretārs /paraksts/

LVVA, 6989–1–17, 47. lp.–53. lp. o.p.

* Pievienotie Kurzemes guberņas priekšnieka cirkulāri rāda pašu drūmāko ainu no laukstrādnieku dzīves pagasta nespējnieku namā, kur beidz dzīvi arī muižas precētie laukstrādnieki. Tajos pagastos, kur nav nespējnieku nama, viņu uzturēšana tiek publiski izsolīta personām, kas piedāvā zemāko cenu.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Andris Puļķis, Indulis Ronis (1989). *Revolucionārā kustība Latvijas laukos 1905. gadā*. No: *Latvijas strādnieki un zemnieki 1905.–1907. gada revolūcijā*. Rīga: Zinātne, 98. lpp.
- ² *Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs* (turpmāk: LVVA), 4569–1–122, 279. lp.
- ³ LVVA, 6989–2–3a, 11., 12. lp.
- ⁴ *20. gadsimta Latvijas vēsture. I. Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai, 1900–1918* (2000). Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 347.–348. lpp.
- ⁵ Vasilij Sologubs (1848–1917) – dzimis Minskas guberņā muižnieku ģimenē, beidzis Ģenerālštāba Nikolaja akadēmiju. 1878.–1879. gada krievu-turku kara dalībnieks. Pēc tam dienējis Pēterburgas kara apgabalā, vēlāk Galvenajā štābā. No 1905. gada 4. decembra līdz 1906. gada 17. oktobrim bijis Baltijas pagaidu ģenerālgubernators. 1909. gadā no aktīvā dienesta aizgājis, miris Petrogradā.
- ⁶ *Ljflandskie gubernskie vedomosti*, 19.12.1905., Nr. 126.
- ⁷ Vidzemes guberņas kamerālvaldes pārvaldnieks 1906. gada 15. februārī ziņojumā Baltijas pagaidu ģenerālgubernatoram vēstīja, ka ir dots pārāk īss laiks, lai savāktu uz vietām materiālu par laukstrādnieku ekonomisko stāvokli, un lūdza atļauju pagarināt termiņu līdz 1. aprīlim. Sk. LVVA, 6989–1–17, 10. lp.

Dokumentus no krievu valodas tulkojusi,
publicēšanai sagatavojusi un komentējusi
Līga Lapa

Ēriks Jēkabsons

LATVIJAS SŪTNIECĪBAS ZIŅOJUMI
NO MASKAVAS TERORA LAIKĀ
1937.–1939. GADĀ:
PSRS LATVIEŠU ASPEKTS*

1920. gada nogalē, pēc miera līguma noslēgšanas, darbu uzsāka Padomju Krievijas (no 1922. gada decembra – Padomju Sociālistisko Republiku Savienība) diplomātiskā pārstāvniecība Rīgā un Latvijas sūtniecība Maskavā.¹ Abu valstu attiecības palika ļoti sarežģītas, tāpēc arī diplomātu darbs Maskavā bija sarežģīts. Viens no galvenajiem cēloņiem tam bija pret Latvijas valsti vērstā Padomju Savienībā dzīvojošo latviešu komunistu darbība, ko praktiski gandrīz atklāti atbalstīja šīs valsts valdība un citas oficiālās struktūras. Tomēr savu iespēju robežās Latvijas diplomātiskā un konsulārās pārstāvniecības pievērsa zināmu uzmanību PSRS dzīvojošo latviešu situācijai, jo dažādu apstākļu dēļ šajā valstī uz dzīvi bija palikuši apmēram 200 000 latviešu, tikai salīdzinoši neliela daļa no kuriem bija komunisti, bet pārējie – vienkārši zemnieki (t.sk. 19. gadsimta otrajā pusē – 20. gadsimta sākumā izveidotajās latviešu kolonijās), strādnieki un inteliģences pārstāvji. Pēc zināmas represiju mazināšanās 20. gados tās ar jaunu sparū atsākās, piespiedu kārtā 20. gadu beigās un 30. gadu sākumā uzsākot masveida kolektivizācijas kampaņu, kas īpaši jūtami skāra latviešu zemnieku kolonijas. Minētās norises un latviešu tautības iedzīvotāju ciešanas atspoguļoja arī Latvijas diplomātu un konsulu ziņojumi gan no sūtniecības Maskavā, gan Ļeņingradas un Vitebskas, kur darbojās konsulāti.²

30. gadu otrajā pusē totalitāro Padomju Savienību skāra nepieredzēti terora viļņi, kas kulmināciju sasniedza 1937.–

* Publikācija sagatavota Valsts pētījumu programmas “Letonika” LETONIKA ietvaros.

1938. gadā, kad faktiski tika iznīcināta absolūti lielākā daļa ne tikai no latviešu tautības komunistu elites, bet arī desmitiem tūkstošu vienkāršo latviešu tautības iedzīvotāju, kā arī latviešu sabiedriskā un kultūras dzīve kopumā.³ Šajā laikā Latvijas sūtniecību Maskavā vadīja Fricis Kociņš, kuram bija jāpieredz ne tikai 30. gadu otrās puses nomācošā atmosfēra Maskavā, kas raksturota šeit publicētajos ziņojumos, bet – nedaudz vēlāk – jāatrodas arī Latvijas valsts iznīcināšanas epicentrā, pēc tam – pašam ejot bojā represiju mehānismā, ko 1937.–1938. gadā viņš vēl kā diplomāts varēja raksturot, no malas raugoties.

Fricis Vilhelms Kociņš piedzima tieši pirms 120 gadiem – 1895. gada 10. maijā Jelgavā amatnieka ģimenē. Pasaules kara priekšvakarā – 1914. gadā viņš beidza Jelgavas reālskolu un uzsāka studijas Maskavas komercinstitūtā. 1916. gada pavasarī armijā sāka iesaukt arī augstskolu studentus, un starp viņiem bija arī F. Kociņš. Līdzīgi citiem studentiem, viņš uzreiz tika nosūtīts uz virsnieku sagatavošanas kursiem (1. Odesas praporščiku skolu), ko beidza 1916. gada decembrī, uzsākot dienestu vispirms 5. Sibīrijas strēlnieku pulkā, bet no 1917. gada janvāra – 288. kājnieku pulkā. Jau pēc Februāra revolūcijas un izmaiņām valstī – 1917. gada aprīlī praporščiks Kociņš tika pārcelts uz Latviešu strēlnieku rezerves pulku. Pašā boļševiku apvērsuma priekšvakarā – oktobrī paaugstināts par podporučiku. Sekoja dienesta nobeigums brūkošajā armijā līdz 1918. gada februārim (no 1918. gada sākuma pulka štāba adjutanta amatā), kad, sākoties vācu karaspēka uzbrukumam, pulks faktiski beidza pastāvēt, karavīriem paliekot dzimtenē vai dodoties uz Krieviju. F. Kociņš atgriezās Jelgavā. Pēc Latvijas valsts proklamēšanas – novembrī un decembrī viņš neilgu laiku ieņēma amatu jaunizveidotajā valsts policijā, būdams Dobeles apriņķa priekšnieka palīgs, bet pēc tam sekojošajā boļševiku varas periodā līdz 1919. gada martam bija ierēdnis statistikas nodaļā Jelgavā.

1919. gada 4. aprīlī F. Kociņš uzsāka dienestu Latvijas Pagaidu valdības bruņotajos spēkos, bija virsleitnants vispirms 1. Jelgavas rotā, tad 1. atsevišķās latviešu brigādes 1. Neatkarības bataljonā. Par 1919. gada 22. maija kaujā pret Padomju Latvijas armiju pie

Rīgas parādīto varonību vēlāk tika apbalvots ar Lāčplēša Kara ordeni. No 1919. gada vasaras dienēja 5. atsevišķajā bataljonā, ko septembrī iekļāva 8. Daugavpils kājnieku pulkā, bet no 1920. gada janvāra – Latgales divīzijas štābā. 1921. gadā F. Kociņu paaugstināja par kapteini un iecēla par Galvenā štāba Operatīvās daļas 1. nodaļas priekšnieka palīgu. 1925. gadā viņš beidza virsnieku kursus, 1928. gadā – Kara akadēmiskos kursus, 1921.–1926. gadā studēja tautsaimniecību LU. 1929. gadā paaugstināts par pulkvedi-leitnantu un iecelts par Armijas štāba Operatīvās daļas iekšējās informācijas pārzini, 1932. gadā – par kara aģentu (kara atašeju) Lietuvā. 1936. gada novembrī atvaļināts no armijas pēc paša vēlēšanās un decembrī iecelts par Latvijas ārkārtējo sūtni un pilnvaroto ministru PSRS.

Padomju okupācijas laikā 1940. gada 2. septembrī oficiāli atbrīvots no amata un 19. septembrī Rīgā apcietināts, izvests uz cietumu Maskavā. 1941. gada 7. jūlijā piespriests nāvessods, kas izpildīts 28. jūlijā Maskavā, Lubjankas cietumā.⁴

Publicētie F. Kociņa ziņojumi atspoguļo Latvijas sūtniecības, tās diplomātu un darbinieku darba apstākļus aplūkojamajā laikā iekšēju masveidīgu represiju un baiļu pārņemtajā Maskavā, kur tolaik nebija retums arī ārvalstu pilsoņu pazušanas, ārvalstu diplomātu piekaušanas gadījumi utt. Cita starpā tie apliecina apstākli, ka, neraugoties uz oficiāli ievēroto atturēšanās politiku attieksmē pret Padomju Savienībā dzīvojošo latviešu darbību, sūtniecība uzturēja ar tiem neoficiālus sakarus, cita starpā sūtnim pat apmeklējot latviešu teātra “Skatuve” izrādes. Tāpat R. Kociņš darba darīšanās un neoficiāli, piemēram, pieņemšanās, iesaistījās sarunās ar latviešiem – amatpersonām un augstākajiem virsniekiem. Sākoties represijām, sūtņa ziņojumos izjūtama zināma līdzjūtība pret latviešiem, īpaši vienkāršajiem, augstos amatos neesošajiem, kā arī pilnīga bezspēcība un nespēja panākt pat apcietināto Latvijas pilsoņu atbrīvošanu. Sūtņa ziņojumi atspoguļo arī to satraukuma un baiļu atmosfēru, kas jūtama Maskavas latviešu sabiedrībā.⁵

Kopumā ziņojumi ir nozīmīgs vēstures avots gan Latvijas diplomātijas, gan Krievijas latviešu, kā arī Krievijas aplūkojamā laika posma sarežģītajā vēsturē.

**Sūtņa F. Kociņa ziņojums ārlietu ministram V. Munteram⁶
par represijām pret latviešiem un savu sarunu
ar organizācijas “Osoviahim”⁷ vadītāju R. Eidemani⁸
pirms aresta. 1937. g. 10. jūnijā**

Arestu un vajāšanu vilnis, kas veļas pāri Padomijai, liekas būs sasniedzis savu kulminācijas punktu. Pēdējās nedēļas tas sasniedzis armijas rindas. Vēl kādu nedēļu atpakaļ “Tass”⁹ oficiāli ziņoja, ka sarkanarmijas politiskais komisārs un kara komisāra maršala Vorošilova¹⁰ vietnieks Gamarņiks¹¹ nošāvies. Šī izcilā komunistu partijas darbinieka pašnāvība, varbūt pat nošaušana, liecina, ka sarkanarmijas politiskā uzraudzība no partijas viedokļa nav bijusi pietiekošā augstumā. Sarkanarmijas politiskā uzrauga pašnāvība, kas līdz šim baudīja maršala Vorošilova un partijas uzticību, no sākuma likās pilnīgi nesaprotama. Tikai ziņas par maršala Tuhačevska,¹² civilās aviācijas pr-ka Eidemaņa, kara aviācijas komandiera Alkšņa¹³ un citu armijas augstāko virsnieku vajāšanu daudz maz ienesa gaismu šai notikumam virknē. Ar diezgan lielu noteiktību var teikt, ka pēc G.P.U.¹⁴ un komunistu partijas tīrīšanas, ko ievadīja Staļina¹⁵ š.g. 3. marta runa, sākušās tīrīšanas armijā.

Diplomātiskā korpussā noteikti runā, ka š.g. 31. maijā arestēts ārlietu komisariāta II. Rietumdepartamenta direktors žīds Šterns¹⁶ un civilās aviācijas priekšnieks Eidemanis. Oficiālu ziņu trūkst. Zīmīga ir ārlietu komisariāta protokolnodaļas rīcība, kura svītvoja Šternu no ielūdzamo pieņemšanās komisariāta atbildīgo darbinieku saraksta, vienkārši paskaidrojot, ka Šterna neesot.

Vēl maija mēnesī, pieņemšanā Rumānijas sūtniecībā, tikos ar Eidemani, kurš atstāja nopietna un nosvērta cilvēka iespaidu. Sarunā viņš man izteicās, ka mūsu valdība neesot iecietīga pret svešautībniekiem, turpretim Pad. Krievijā tautības jautājums nepastāvo. Atbildēju viņam, ka ne zilo acu dēļ latvietis Alksnis un viņš izbīdījušies atbildīgos amatos Padomijā, bet gan ar enerģiju un savām darba spējām. Liekas, ka arī šīs īpašības nav viņus pasargājušas no nobīdīšanas pie malas. Ja Eidemanis bija sabiedriska

cilvēks, rakstnieks un politiķis, tad Alksnis – pilnīgs askēts, kas ar visām savām darba spējām nodevās militāram darbam.

[...]

Hoover Institution Archives (turpmāk: *HIA*), Latvian Embassy in Stockholm, box 1.

**Sūtņa F. Kociņa ziņojums ārlietu ministram V. Munteram
par latviešu teātra “Skatuve”¹⁷ apmeklējumu.**

1937. g. 30. novembrī

Lielās oktobra revolūcijas piemiņas svinībās valsts Maskavas latviešu teātris “Skatuve” bija sagatavojis V. Kaverina¹⁸ lugu “Frontes trupa”. Darbībai vajadzēja norisināties no vācu armijas okupētā Ukrainā, bet teātra direkcija lugu bija pārstrādājusi un piemērojusi 1918. g. notikumiem Latvijā. Pēc ilgāka laika spriža tas bija pirmais lielākais jaunums vietējā latviešu teātra dzīvē, kādēļ arī 27. novembrī ar sūtniecības darbiniekiem apmeklēja teātri, lai noskatītos lugu, kurai “Komunāru Ciņa”¹⁹ bija veltījusi daudz atzinīgu vārdu.

Latviešu teātrim “Skatuve” ierādītas nelielas telpas; skatuve maza, bet moderni iekārtota. Uzgaidāmās telpās raksturīgie sarkanie plakāti ar vēlēšanu lozungiem, Staļina un Ļeņina ģimietnes, skati no Pad. Savienības dzīves. Uzraksti – krievu valodā. Starp teātra dalībnieku ģimietnēm redzami krievu teātra darbinieks O. Glazunovs (latvietis O. Glāznieks)²⁰ un pazīstamā māksliniece Leiko.²¹ Pēdējā, kā zināms, pārgājusi Pad. Savienības pavalstniecībā un dzīvo Maskavā. Veltīgi meklēju bij. latvju lielnieku vecās gvardes Stučkas,²² Daniševska,²³ Lencmaņa²⁴ un citu ģimietnes. Izņemot kādas lugas dekorācijas zīmējumu, kurā redzams “tips” ar Lāčplēša lentu²⁵ un kāda darbojoša persona ar latvju kareivja nozīmi, nekādus mūsu valsti vai atbildīgo darbinieku aizskarošus zīmējumus neredzēju.

Nelielā zāle bija pilna ar skatītājiem, galvenā kārtā latviešiem. Redzams viens otrs virsnieks, daudz vecu māmuļu. Izrādes laikā dzirdams, kā sievas tulko saviem krievu tautības vīriem un otrādi lugas saturu. Publika tērpusies vienkārši, bet tīri. Vērojot aktieru

darbību, varēja redzēt, ka tie rūpīgi sagatavojušies un daži pat izceļas ar savu labo spēli. Lugā, atskaitot vienu otru neliterārisku vārdu un vairākus desmit teikumus par komunismu, modernām lugām piemītošā lielniecisma slavināšana un propaganda izpaukta. Nebija piemirsti “latviešu pilsonības pārstāvji” Krastkalns²⁶ un Fr. Veinbergs,²⁷ kas veduši sarunas ar princi Leopoldu²⁸ par izlīgšanu ar vāciem.

Starplaikā šķirstot sakopotās atsauksmes lapas, bija atrodami latviešiem diezgan zīmīgi ieraksti: “Tā kā latvieši ir Pad. Savienības minoritāte, būtu vēlams papildināt repertuāru ar krievu autoru darbiem”, ““Pūt vējiņi”²⁹ saturs neatbilst tagadējam laikmetam, kādēļ būtu noņemams no skatuves”, u.t.t.

Vērojot vietējo latviešu dzīvi, jāsaka, ka latviešu komunistu ziedu laiks Pad. Savienībā jau pagājis. Daži no veciem lielniekiem – miruši, daudzi arestēti, bet tie, kas ieņem vēl izcilas vietas, atraujas no latviešu sabiedrības un pat kautrējas runāt latviski. Ne vienam vien mūsu delegācijas loceklim savā laikā nācies dzirdēt no vietējo latviešu mutes: “Mūs neviens nedzird, runāsim latviešu valodā.” Likvidēta latviešu grāmatu izdevniecība “Prometejs”.³⁰ Aizmirsti arī veco sarkano strēlnieku nopelni pilsoņu karā. Veltot plašus rakstus pilsoņu kara laikmetam 20 g. oktobra revolūcijas piemiņas svētkos, presē, ieskaitot arī vietējo latviešu, ne vārda par latviešu strēlnieku pulku cīņām. Pēdējā pat norija rūgto pilienu, kuru tai sniedza “Jaunākās Ziņas”,³¹ rakstot, ka latvju komunisti, kas pārdevuši savu dzimteni, esot izrādījušies par nodevējiem arī savā otrā tēvijā. “Komunāru Cīņa” sniedza saviem lasītājiem tikai rakstā minētās pozitīvās atsauksmes par Pad. Savienību. [...]

HIA, Latvian Embassy in Stockholm, box 1.

**Sūtņa F. Kociņa ziņojums ārlietu ministram V. Munteram.
1937. g. 20. decembrī**

[...]

Augstākās padomes vēlēšanas ... No līdz šim publicētiem sarakstiem redzams, ka izvēlēti visi centrālās valdības un politiskā biroja locekļi. Ārzemju laikrakstu precīzās ziņas, ka pēdējā brīdī

apmainīti 41 kandidāti, šķiet, vēl ir pāragrašas, jo nav publicēti ap 100 Augstākajā padomē ievēlēto vārdi. No otras puses, nav nekādu šaubu, ka tādas pārmaiņas ir notikušas. Pagaidām nākas konstatēt, ka smagus zaudējumus cietuši taisni latvieši. No 14 uzstādītiem kandidātiem – latviešiem prese atzīmē, ka izvēlēti tikai 4 – Eihe,³² Prāmnieks,³³ Pumpurs³⁴ un Liepiņš.³⁵ Ir drošas ziņas, ka pirms vēlēšanām noņemtas Boķa,³⁶ V. Mežlauka³⁷ un Alkšņa kandidatūras. Ziņas par V. un J. Mežlauku³⁸ un Alkšņa arestiem vēl nav apstiprinājušās. Vismaz š.g. 23. novembrī – Lietuvas armijas svētkos – Alksnis bija ieradies pieņemšanā pie militārā pārstāvja pulkv. Skučas.³⁹ Turpretim par slavenā čekista un komunistu partijas kontroles komisijas priekšsēža Petersa⁴⁰ arestēšanu jau ir noteiktākas ziņas. [...]

HIA, Latvian Embassy in Stockholm, box 1.

**Sūtņa F. Kociņa ziņojums ārlietu ministram V. Munteram.
1937. g. 20. decembrī⁴¹**

Šodien visvarenaiss VČK-GPU-NKVD⁴² svin divdesmitgadu jubileju. Prese pilna cildinošiem rakstiem, veltījumiem no komunistu partijas, vislabākiem novēlējumiem tautas ienaidnieku izdeldēšanā, cīņā pret spiegiem, kaitētājiem, diversantiem, trockistiem⁴³ un t.t. [...] Radio nes no Lielā teātra zāles atbildīgo čekistu darbinieku runas, kurās, šķiet, ir izsmelti visi kā literatūrā pazīstamie, tā “necenzētie” izteicieni, vērsti pret iekšējiem un ārējiem ienaidniekiem, pret Vācijas, Polijas un Itālijas fašistiem. Ilgi aplausi atskan skaļrunī, kad runātāji pieved vēl svaigos cildenos piemērus, kur 14 gadus vecs dēls nodevis savu tēvu, brālis brāli. Taisni šodien, NKVD jubilejas dienā, “na strah vragam”⁴⁴ prese publicē kara tribunāla spriedumu no š.g. 16. decembra par nāves soda izpildīšanu pie 8 notiesātiem par spiegošanu kādas ārvalsts labā. [...]

Vēlēšanas beigušās, jauno parlamentu sanāksme nolikta uz nākošā gada 12. janvāri, likās, ka tīrīšanas viļņi norims. Bet nav piepildījušās pat lielāko optimistu cerības, jo naktī no 12. uz 13. decembri pār Maskavu atkal vēlies jauns arestu vilnis. Sekojot

notikumiem un čekistu runām NKVD, tautas soģa roka vēl nenogurstošāki pildīs savu pienākumu pret Padomju Savienības ienaidniekiem.

Diplomātiskā korpusā valda vienprātība, ka 1937. gads ir viens no izcila terora gadiem. Ir norādījumi, ka šī smagā iekšpolitiskā krīze, kas izsaukta no Staļina nelokāmās gribas atbrīvoties no komunisma teorētiķiem, kuri stāv asā pretrunā viņa reālai politikai, no tieksmēm apvienot visu tautu varbūtējai cīņai par Padomju Savienības patstāvību, no briestošiem ārpolitiskiem sarežģījumiem, ienesīs lūzumu kā Padomju Savienības iekšpolitiskā dzīvē, tā starptautiskās attiecībās. Iekšēji nostiprinājusies, Padomju Savienība atrausies no Eiropas, atmetīs līdz turpmākam cerību uz vispasaules revolūciju un ziedos visus vitālos spēkus valsts aizsardzībai un iedzīvotāju labklājības pacelšanai, ja tikai ārpolitiskie apstākļi šiem mērķiem būs labvēlīgi. Civilizētai pasaulei tomēr šie aziātiskie paņēmiņi, ar kuriem Kremļa valdnieki cenšas pānākt iekšējo stiprumu, tautas viengabalainību un naidīgu noskaņojumu pret ikvienu ārzemnieku, ir pārāk sveši un nesaprotami.

HIA, Latvian Embassy in Stockholm, box 1.

Sūtņa F. Kociņa ziņojums ārlietu ministram V. Munteram par represijām pret latviešiem PSRS 1937. gadā.

1938. g. 7. janvārī

Ja 1937. gads Padomju Savienībā bija daudziem pilsoņiem smags pārbaudījuma gads, tad latviešiem tas bijis pat liktenīgs. Viņiem sistās rētas ir pārāk smagas.

Pēc sūtniecības rīcībā esošām ziņām Padomju Savienībā dzīvo pāri par 200 000 latviešu, kas izkaisīti pa visu plašo Krieviju. Bez pārspilējuma var teikt, ka nav nevienas pilsētas, kur nedzīvotu kādas latviešu ģimenes. Tur “Stučkas klubā”⁴⁵ pulcējas bij. latviešu sarkanie strēlnieki, lai kavētos neseno cīņu atmiņās; tur jaunākās paaudzes rakstnieki izcīnīja ar nošauto ģenerāli Eidemani ne vienu vien literārisku cīņu; tur pulcējās no Latvijas izraidītie komunistu barveži un zākāja “Baltlatviju”; tur dzima asie raksti “Komunāru Cīņai” un sarkano strēlnieku vēsturēm.⁴⁶ Tais pat tel-

pās, valsts latviešu teātrī “Skatuve”, ieradās vecās latvju māmiņas, lai klausītos “Pūt vējiņi”. Ar plašu lieliniecisķu vilcienu noslaucītas no zemes virsas latviešu organizācijas, slēgta latviešu saimnieciskā organizācija “Produkts”,⁴⁷ slēgti laikraksts “Komunāru Cīņa”, teātris “Skatuve”, “Stučķas klubs” un grāmatu izdevniecība “Prometejs”. Sevišķi pēdējā spēlēja ievērojamu lomu latviešu garīgā dzīvē, apgādādama grāmatas latvju kolonijām un skolām.

Ka krievu tauta latviešus nemīlēja, baidījās un neieredzēja par viņu cietsirdību un nežēlību pilsoņu karā – nebija liels noslēpums. Tomēr valdības acīs vēl līdz pag. gadam latvietis bija uzticības un pienākuma apziņas piemērs. Vēl pag. gadā latvieši Mežlauki, Rudzutaka,⁴⁸ Alksnis, Eidemanis, Peterss, Lācis,⁴⁹ Eihe un citi līdz ar Kremļa valdniekiem noteica Padomju Savienības tautu likteņus. Tagad viņu rindas palikušas stipri retas. Nav vairs drūmā un slimā bij. Tautas Komisāru [padomes] priekšsēdētāja Rudzutaka, kas pēc pēdējām ziņām cietumā jau nošauts kā apvainots trockismā; ģenerālis Eidemanis dalīja savu likteni ar maršālu Tuhačevski. Abi Mežlauki un Alksnis vairs neierodas savās dieņesta vietās, šķiet, tie vairs neatrodas brīvībā. Noteikti zināms, ka V. Mežlauka un Alksņa kandidatūras īsi pirms Augstākās padomes vēlēšanām tika noņemtas. Arī nežēlīgā Petersa liktenis ir izšķirts, ir ziņas, ka tas arestēts. Lācis miris. No 14 latviešu kandidātiem uz Augstāko padomi 8 kandidatūras noņemtas. Arestēts Ļeņingradas vienīgais latviešu mācītājs Migla.⁵⁰ Pag. gada augusta mēnesī vienā naktī Maskavā tika arestēti ap 80 veci latvju komunisti.

Drūms bija kādas no vairāk kā 100 klm. attālās X pilsētas atbraukušās Padomju Savienības pilsones stāsts: vīrs latvietis, no Jelgavas, arestēts, pati slima, bērni trūķumā. Vīrs sarakstījies ar savu brāli Jelgavā, pie kratīšanas atrastas nenozīmīga satura vēstules. Esot pārkāpis partijas rīkojumu nesarakstīties ar ārzemniekiem. Pilsētā arestēti visi svešautībnieki – poļi, latvieši, vāci. “Mans vīrs bija īsts proletārietis, stahanovietis, godīgi strādāja savu darbu. Kādēļ viņam un viņa bērņiem vienīgi par to, ka tas dzimis latvietis, tagad jācieš?” – jautāja pilsone.

Nebūtu pareizi apgalvot, ka no zemākiem darbiniekiem ciestu vienīgi latvieši. Spriežot pēc ienākošām ziņām, līdzīgā stāvoklī

atrodas arī poļi, vāci, čehi, lietuvji, itāļi un citi svešautībnieki. Viņu vajāšana ir vispārējā naida kultivēšanas sekas pret ikvienu ārzemnieku. [...]

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk: LVVA), 2574–2–7289, 212.–213. lp.

**PSRS pilsoņa A. Veinberga raksts sūtnim Maskavā
F. Kociņam par vajāšanām. 1938. g. martā⁵¹**

Latvijas sūtnim Maskavā, Veinberga Andreja, dzīv. gor.⁵² Novuj tagil Sverdlovskaja oblastj,⁵³ Peredovaja Nr. 44, Dzimtene Latvijā, Augškurzemē, Saukas pagastā.

Lūgums.

No 1905. gada es iesāku dzīvot Vakara Sibīrijas apgabalos iekš zemnieku kopmoderniecībām⁵⁴ par sviesta un siera meisteri. 1929. g., kad sāka pēc valsts likuma gruntēties vispārīgie kolektīvi,⁵⁵ kopmoderniecība samazinājās un šādā ziņā tādas vietas gāja mazumā, tad es ar savu dzīvi padevos uz centru. Pienāces apstāties uz dzīvi Urālos iekš N. Tagil,⁵⁶ kur nodarbojos līdz pat šim laikam iekš valsts iestādes par buhalteru.⁵⁷ Dzīvojam visu laiku uz “pasēm”.

No valsts līdzekļiem izšķērdējumi no manas puses nav notikuši it nekādi un arī nenotiks. Valsts nosacījumi tiek izpildīti no manas puses stingri. Dzīvojam izmītētā vaļas kortelī⁵⁸ ar sievu. Šā gada 6. mercī,⁵⁹ no rīta plkst. 3-os, ienāca mūsu kortelī 2 milicioneri, pasludināja pārkratīt mūsu korteli. Galīgi atrada divi pastkartītes no jaunības laikiem, kas bija rakstītas jau 30 gadus atpakaļ un glabājās sievietai no jaunības laikiem par piemiņu, ka viņa, vēl kā jaunkundze būdama, dzīvoja Rīgā, – un tur arī viņai viņas tika adresētas. Teksts viņu bija laimes vēlējumi uz vārda dienu, dzimumdienu un t.t. – latviešu valodā.

Vairāk neko neatrada, kas būtu bijis no mūsu puses pretlikumīgs, jo mēs nekādu saistību ar ārzemēm arī nekad nevedam un nav arī ar ko vest, piederīgie ir visi apmiruši. Un ar tām kartītēm kopīgi saņēma manu sievu Olgu Jermanovnu un arestēja. Kartī-

tes paņēma materiāla vietā, ka lai vieglāki varētu viņu notiesāt. Un tā tas tiek pavisam nevainīgā ceļā izdarīts. Pažēlojos 13. mercī priekšstāvim Centrālizpildkomitejā tov.⁶⁰ Kaļiņinam⁶¹ par to, kas notikās, atbildes vēl nav. Kur paskaidroju šādā kārtībā, ka vietējā valdība te rīkojas tā, ka latviešu tautas cilvēki te Urālos nedrīkst pēc kādiem nosacījumiem dzīvot. Un vēl klāt, ja to atrod derīgu priekš valsts laba, lai tad nosaka, uz kuriem mums doties kā latviešiem. Mēs aizbrauksim tur brīvprātīgā ceļā un nevis pa cietumiem valkāties. Mana Olga jau apcietināta būs drīz 2 mēnešus un nezina par ko. Arī nepielaiž prasīt to, ko viņai piesūtīt no drēbēm.

It laipni un pazemīgi tiek lūgts, vai nevarētu pasniegt caur "Kremlī" priekš mums tautisku palīdzību. Jo it labi, kā redzams, tad man atlikušam vēl brīvībā vientuļam un jau vecam 65 gadi arī tas pats tiks piedzīvots nevainīgā ceļā. Palieku gaidīdams uz Jūsu atbildi – A. Veinbergs. Pielieku pasta nodokļus.

LVVA, 2574–2–7289, 33. lp.

**Sūtņa F. Kociņa ziņojums ārlietu ministram V. Munteram
par sūtniecības pastiprinātu apsardzību un darbinieku
izsekošanu. 1938. g. 31. martā un 10. aprīlī**

[31.III:] Būdams Rīgā, Jūs informēju, ka procesa laikā ārzemju pārstāvniecību, ieskaitot arī mūsu sūtniecības, uzraudzība un novērošana bija pastiprināta. Maskavā atgriezoties, atradu, ka manā prombūtnes laikā novērošana ir palikusi vēl intensīvāka un atklātāka. Netālu no sūtniecības mājas pastāvīgi dežūrē 2 NKVD automobiļi, kuri pavada sūtniecības mašīnu, neraugoties uz to, kas tanī brauc. NKVD ierēdņi seko ikvienam mūsu sūtniecības darbiniekam un kalpotājam. Sekošana pieņem dažkārt pat apvainojošu raksturu. Tā, piemēram, sekretāra Alberta⁶² kundzei,⁶³ veikalā atrodoties, sekretājs rūpīgi piezīmējis kabatas grāmatiņā sarunu ar pārdevēju. Arī mani, iebraucot Maskavas stacijā, sagaidīja 4 ierēdņi, kas sekoja cieši aiz muguras un klausījās mūsu sarunās.

Š.g. 30. martā atteicās pasniegt franču valodas stundas sūtniecības darbiniekiem, neuzrādot iemeslus, ilggadējā sirmā

skolotāja A. Viņas saraudātā sejā bija lasāmas bailes par savu likteni. Acīmredzot, tai dots mājiens neapmeklēt sūtniecību.

Š.g. 31. martā ieradās sūtniecībā Padomju Savienības pavalstniece Semjonova un noraudājusies meklēja savu māti, kura dienu iepriekš bija ieradusies sūtniecībā, lai saņemtu paziņojumu, ka tai atļauts no mūsu iestādēm iebraukt uz 90 dienām Latvijā apmeklēt slimo māti. No tā laika viņa bez pēdām pazudusi. Nav lielu šaubu, ka Semjonova, atstājot sūtniecību, arestēta no NKVD ierēdņiem.

Ka Padomju Savienības pilsoņi, sūtniecību atstājot, tiek nopratināti, par to ienākušas vairākas ziņas. Tā kādu mēnesi atpakaļ NKVD ierēdņi pieprasījuši uzrādīt personas apliecību kādam ārvalsts sūtniecības kurjeram, kas bij nodevis mūsu sūtniecībā ielūgumu uz dineju. Pag. nedēļā aizturēta un milicijā nopratināta piena sieva, kura jau ilgāku laiku pienes sūtniecībai pienu. Pēc sīkas nopratināšanas tā atbrīvota.

Ir arī samazinājies Padomju Savienības pilsoņu skaits, kuri ierodas sūtniecībā kārtot izbraukšanas lietas. Nāk biežāki priekšā gadījumi, kad pilsoņi lūdz sniegt informāciju pa tālruni. Arī ilggadējais sūtniecības rakstammašīnu labotājs un tīrītājs piesūtījis vēstuli ar paziņojumu, ka turpmāk nevarēšot sūtniecību apkalpot. Nebūs lieki atzīmēt, ka sūtniecības dienesta vēstules, kuras pienāca Latvijā parasti pēc 3 dienām, tagad pienāk pēc nedēļas. Acīmredzot, arī pastā notiek rūpīga cenzūra.

Visi pievestie fakti rāda, ka sūtniecības izolācija no ārpasaules tiek izvesta sistemātiski. Pagaidām man nav neviena pamatota norādījuma, kas varēja izsaukt šīs represijas, kuras līdz šim Pad. Savienības uzraudzības iestādes parasti pielietoja tikai pret tā saucamām "fašistu" pārstāvniecībām. Ceru, ka tuvākā nākotnē izdosies atrast faktiskos iemeslus. Acīmredzot, sāk piepildīties Kaļiņina vārdi, kurus tas teica pag. gada beigās saviem Ļeņingradas vēlētājiem: "Lai ikviens nevēlams elements jūt, ka viņam deg zem kājām; kur arī viņš nestaigātu, lai vienmēr tas atrastu naidīgu atmosfēru."

Esmu pieprasījis pieņemšanu pie Ļitvinova⁶⁴ un griezišu viņa uzmanību uz šīm parādībām.

Tagad, kur Padomju Savienības uzraudzības iestādes bargi vēršas pret pilsoņiem, kas sarakstās ar saviem radniekiem ārze-

mēs, būtu vēlams izdevīgos gadījumos likt pie sirds mūsu pilsoņiem, kas pieprasa caur ministriju, vienkāršas ziņkārības dzīti, ziņas par saviem pazīstamiem un radniekiem Padomju Savienībā, pēc iespējas atturēties no līdzīgiem soļiem, jo agri vai vēlu viņu tuvinieki šai sakarībā tiks vajāti, sevišķi tagad, kur latviešu stāvoklis ar katru dienu paliek grūtāks. [...]

[10.IV:] Apmeklējot ārlietu komisāru Ļitvinovu, griezu viņa vērību uz pastiprinātu sūtniecības apsardzību un uzraudzības iestāžu ierēdņu paņēmieniem, kas dažreiz pieņem sūtniecību aizskarošas formas, piemēram, sekošana sūtniecības darbiniekiem veikalos, noklausīšanās viņu sarunās, to padomju pilsoņu arestēšana, kas ierodas sūtniecībā kārtot vīzu lietas un t.t.

Ļitvinovs atbildēja, ka viņam neesot zināmi iemesli, bet viņš pielaižot, ka NKVD iestādēm ienākušas ziņas, ka gatavojas kāda provokācija pret sūtniecību. Vispārīgi, visi tiekot apsargāti, arī viņš. Tomēr tādām apsardzības metodēm, kādas no sūtniecības darbiniekiem novērotas, viņš nepiekrītot. Jāpiezīmē, ka mūsu sūtniecības pastiprināta uzraudzība vēl joprojām turpinās, kaut gan ne tik intensīvi kā pirmās dienās. [...]

LVVA, 2574-2-7289, 86., 55. lp.

Sūtņa F. Kociņa ziņojums ārlietu ministram V. Munteram par represijām pret latviešiem PSRS. 1938. g. 25. aprīlī

Savā š.g. 7. janvāra rakstā Jums ziņoju par Padomju Savienībā dzīvojošo latviešu kulturālo un saimniecisko organizāciju slēgšanu un izcilu latvju darbinieku arestēšanu. Arī nākamās ziņojumos attēloju latviešu neapskaužamo stāvokli [...]

Pēdējo mēnešu novērojumi liek vēlreiz atgriezties pie šī jautājuma un norādīt uz smagām sekām, kādas rodas Padomju Savienībā dzīvojošiem latviešiem, sarakstoties ar radiem Latvijā. Neuzticība pret ārzemniekiem un sevišķi tiem sveštautībniekiem, kas cēlušies no provincēm, kuras savā laikā ietilpa bij. Krievijas teritorijā, izsaukusi viņu pastiprinātu novērošanu. Pietiek mazāko aizdomu, ka tie uztur sakarus ar ārzemniekiem, lai nokļūtu cietumā vai tiktu izsūtīti uz tālākiem apgabaliem. Ārvalstu pārstāvniecību

uzraudzība no dienas, jo vairāki tiek pastiprināta. Katrs Padomju Savienības pilsonis, kas iznāk no ārvalsts pārstāvniecības, tiek apturēts un izvaicāts par iemesliem, kas viņam likuši apmeklēt attiecīgo pārstāvniecību. Ir bijuši gadījumi, kad Padomju Savienības pilsoņi, kurus mūsu valdība uzņēmusi pavalstniecībā, atturas tālāk virzīt lietas Padomju Savienības iestādēs. Ka latvieši aiz bailēm no vajāšanām izvairās savstarpēji satikties, norāda kādas vecas māmiņas stāsts. Atgriezoties dzimtenē no dēla, kas ticis arestēts, viņa iegriezusies pie pazīstamiem pārnakšņot. Pēdējie atteikušies to ielaist dzīvoklī, un vecā sieviņa bijusi spiesta pārgulēt vistu kūti.

Nav liels noslēpums, ka vēstules, kas nāk no ārzemēm, tiek cenzētas un viņu saturs nāk zināms uzraudzības iestādēm. [...]

LVVA, 2574–2–7289, 38.–39. lp.

**Sūtņa R. Kociņa ziņojums ārlietu ministram V. Munteram.
1938. g. 19. maijā**

[...]

Ziņas par zemkopības komisāra R. Eihes arestēšanu nemitējas. Vismaz savā dienesta vietā viņš pagājušā nedēļā nav ieradies. Ar bij. Padomju Latvijas pārtikas komisāra Eihes likvidāciju noiet no skatuves pēdējais latvietis, kas ieņēma tautas komisāra amatu, un līdz ar to latviešu iespaids Padomju Savienības likteņa noteikšanā ir galīgi beidzies. [...]

HIA, Latvian Embassy in Stockholm, box 1.

**Sūtņa R. Kociņa ziņojums ārlietu ministram V. Munteram.
1938. g. 30. septembrī**

[...] Apmeklējot dažas dienas atpakaļ Protokoldepartamenta direktora v[ietnieku] latvieti Kļaviņu,⁶⁵ sarunās pacēlās jautājums par latviešu stāvokli Padomju Savienībā. Uz manu jautājumu, kā izskaidrojami valdības drakoniskie soļi pret latviešiem, Kļaviņš atbildēja, ka aresti, skolu, laikrakstu un citu latviešu kulturālo pasākumu slēgšana stāvēt sakarā ar iekšpolitiskiem jautājumiem. Pirmās represijas sākušās ar spiega Eidemaņa nošaušanu. Pašlaik

notiekot izmeklēšana, kas noskaidrošot, cik tālu vietējie latvieši bijuši iejaukti sazvērestībā, kad arī cerams uz stāvokļa uzlabošanu. [...]

HIA, Latvian Embassy in Stockholm, box 1.

Sūtņa F. Kociņa ziņojums par sarunu ar ārlietu tautas komisāra vietnieku Potjemkinu arestēto Latvijas pilsoņu un abu pušu attiecību jautājumā. 1939. g. 9. janvārī

Š.g. 7. janvārī apmeklēju ārlietu komisāra vietnieku Potjemkinu,⁶⁶ kurš pēc dažu nedēļu slimības tikko bija uzņēmis dienesta pienākumus. Mana apmeklējuma galvenais mērķis bija atgādināt komisariātam jaunā gadā mūsu arestēto pilsoņu likteņus. Nododams Potjemkinam apcietināto pilsoņu sarakstu, griezu viņa uzmanību, ka jautājums pag. gadā nav ticis nokārtots un ka nav pat saņemtas atbildes uz dažām sūtniecības iesniegtām notām. Noklausījies manus sīkus paskaidrojumus par katru atsevišķu arestēto, Potjemkins solījās rūpēties, lai tuvākā nākotnē vismaz daļa tiktu izšķirta mums labvēlīgi. [...]

LVVA, 2574-2-7290, 9. lp.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Sīkāk sk.: Ainārs Lerhis (2005). *Latvijas Republikas ārlietu dienests. 1918–1941*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 133.–144. u.c. lpp.
- ² Sk.: Ēriks Jēkabsons (2015). Latvijas konsulāta darbība Vitebskā 1930.–1931. gadā: Baltkrievijas latviešu aspekts. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 157.–179. lpp. Pieejams: http://www.lvi.lv/lv/LVIZ_2015_files/1numurs/E_Jekabsons_Latvijas_konsulatu_LVIZ_2015_1.pdf
- ³ Sk., piemēram: Jānis Riekstiņš (sast.) (2009). *Represijas pret latviešiem PSRS 1937–1938. Dokumenti*. Rīga: Latvijas Valsts arhīvs; Ēriks Jēkabsons (2009). *Latvieši Sarkanās armijas un Iekšlietu tautas komisariāta vadībā Padomju Savienībā 1921.–1938. gadā*. No: *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata*, X. Rīga, 173.–222. lpp.; u.c.
- ⁴ Sīkāk sk.: LVVA, 2570-14-776; 5601-1-3067; 1304-1-759; *Latvijas Valsts arhīvs*, 1986-2-5398, 57.–68. lp.; Aivars Stranga. *Latvijas sūtnis un Latvijas pilsoņi. Neatkarīgā Cīņa*, 14.01.1993.; Ēriks Jēkabsons, Valters Ščerbinskis (sast.) (1998). *Latvijas armijas augstākie virsnieki 1918–1940*.

- Biogrāfiska vārdnīca*. Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 259. lpp.; Ričards Treijs. Mūsu pēdējais sūtnis Padomju Savienībā. *Latvijas Vēstnesis*, 27.09.2001.; Ēriks Jēkabsons, Valters Ščerbinskis (sast.) (2003). *Latvijas ārlietu dienesta darbinieki 1918–1991. Biogrāfiska vārdnīca*. Rīga: Zinātne, 164.–165. lpp.
- ⁵ Par latviešu darbību Maskavā 1923.–1938. gadā sk.: Vitālijs Šalda (2010). *Latvieši Maskavā 1923–1938*. Daugavpils: Akadēmiskais apgāds “Saule”, 533 lpp.
 - ⁶ Vilhelms Munters (1898–1967), Latvijas valstsvīrs, no 1933. g. Ārlietu ministrijas ģenerālsēkretārs, 1936.–1940. g. ārlietu ministrs. 1940.–1959. g. padomju ieslodzījumā un nometinājumā.
 - ⁷ “Osoaviahim” – *Obščestvo sođestviiia oborone, aviatsionnomu i khimicheskomu stroitel'stvu* (krievu val.) – Aizsardzības, aviācijas un ķīmiskās celtniecības veicināšanas biedrība – PSRS masveida sabiedriski politiska militāra rakstura organizācija 1927.–1948. gadā.
 - ⁸ Roberts Eidemanis (1895–1937), PSRS armijas augstākais virsnieks, latviešu dzejnieks. No 1932. g. organizācijas “Osoaviahim” centrālās valdes priekšsēdētājs. Arestēts 1937. g. 22. maijā Maskavā, nošauts 12. jūnijā pēc paraugprāvas.
 - ⁹ TASS – *Telegrafnoe aģentstvo Sovetskogo Soiuza* (krievu val.) – Padomju Savienības Telegrāfa aģentūra.
 - ¹⁰ Kliments Voroviļovs (1881–1969), PSRS armijas maršals. No 1934. g. aizsardzības tautas komisārs.
 - ¹¹ Jans Gamarņiks (1894–1937; īstais uzvārds Pudikovičs), PSRS partijas un armijas politiskais funkcionārs. No 1929. g. Sarkanās armijas Politiskās pārvaldes priekšnieks. Apcietināšanas brīdī nošāviens.
 - ¹² Mihails Tuhačevskis (1893–1937), PSRS maršals. No 1934. g. aizsardzības tautas komisāra 1. vietnieks. Arestēts un nošauts Maskavā pēc paraugprāvas.
 - ¹³ Jēkabs Alksnis (1897–1938), PSRS armijas augstākais virsnieks. No 1931. g. gaisa karaspēka priekšnieks, no 1937. g. aizsardzības tautas komisāra vietnieks aviācijas jautājumos. Šeit R. Kociņš kļūdinājies par J. Alksņa “vajāšanu”, jo viņš tika arestēts tikai 1937. g. 23. novembrī, nošauts Maskavā.
 - ¹⁴ *Glavnoe Politicheskoe upravlenie* (krievu val.) – Galvenā politiskā pārvalde.
 - ¹⁵ Josifs Staļins (1878–1953), PSRS valstsvīrs. 1922.–1952. g. partijas ģenerālsēkretārs, no 1941. g. Tautas Komisāru Padomes priekšsēdētājs.
 - ¹⁶ Dāvids Šterns (1900–1937), PSRS ekonomists, rakstnieks un diplomāts. No 1932. g. Ārlietu tautas komisariāta 2. Rietumu daļas pārzinis. Arestēts 1937. g. 13. maijā, miris ieslodzījumā.
 - ¹⁷ “Skatuve” – 1919.–1938. g. Maskavas Valsts latviešu teātris (līdz 1932. g. – teātra studija).
 - ¹⁸ Venjamins Kaverins (1902–1989; īstais uzvārds Zilbers), PSRS rakstnieks.

- ¹⁹ “Komunāru Cīņa” – 1930.–1937. g. laikraksts latviešu valodā Maskavā, iznāca ar dažādu periodiskumu, izdevējs – partijas Centrālās komitejas laikraksts “Pravda”. Slēgts 1937. gadā.
- ²⁰ Osvalds Glāznieks-Glazunovs (1891–1947), 1919.–1938. g. Maskavas latviešu teātra “Skatuve” režisors, 1924.–1932. g. Vahtangova teātra direktors, pēc latviešu teātra slēgšanas aktieris un režisors Vahtangova teātrī. 1941. g., būdams vasarnīcā, nonācis vācu okupētajā teritorijā, atgriezies Latvijā, strādājis teātros Rīgā un Jelgavā. 1944. g. padomju iestādes viņu arestēja, piesprieda 8 gadi ieslodzījumā, gājis bojā.
- ²¹ Marija Leiko (1887–1938), latviešu aktrise. 1935. g. sakarā ar meitas nāvi viesojusies Tbilisi, atceļā pierunāta strādāt Maskavas latviešu teātri “Skatuve”. 1937. g. 15. decembrī apcietināta Maskavā, 1938. g. 3. februārī nošauta.
- ²² Pēteris Stučka (1865–1932), Padomju Krievijas un PSRS valstsvīrs. 1918.–1920. g. Padomju Latvijas valdības priekšsēdētājs, vienlaikus 1919.–1921. g. Padomju Krievijas tieslietu tautas komisārs, no 1923. g. – Augstākās tiesas priekšsēdētājs. Miris Maskavā.
- ²³ Jūlijs Daniševskis (1884–1938), Padomju Krievijas un PSRS vadošs darbinieks. 1919. g. Padomju Latvijas valdības priekšsēdētāja vietnieks, vēlāk – PSRS Centrālās Izpildkomitejas loceklis. Arestēts Maskavā 1937. g. 16. jūlijā, nošauts 1938. g. 8. janvārī.
- ²⁴ Jānis Lencmanis (1881–1939), Padomju Krievijas un PSRS vadošs darbinieks. 1919. g. Padomju Latvijas valdības priekšsēdētāja vietnieks un iekšlietu komisārs. Arestēts 1937. g. 24. novembrī Maskavā, nošauts 1939. g. 7. martā.
- ²⁵ Domāta Latvijas Republikas Lāčplēša Kara ordeņa lente sarkani baltā krāsā.
- ²⁶ Andrejs Krastkalns (1868–1939), Latvijas sabiedriski politisks darbinieks, bijis Rīgas Latviešu biedrības priekšnieks, Rīgas pilsētas galva. Pazīstams ar saviem konservatīvajiem uzskatiem. Miris Rīgā.
- ²⁷ Frīdrihs Veinbergs (1844–1924), Latvijas sabiedriski politisks darbinieks, bijis Rīgas Latviešu biedrības priekšnieks, vairāku konservatīvu laikrakstu izdevējs. Pazīstams ar saviem konservatīvajiem uzskatiem. Miris Rīgā.
- ²⁸ Princis Leopolds – domāts Leopolds fon Fitelsbahs (*von Wittelsbach*) jeb Bavārijas Leopolds (1846–1930), Bavārijas princis un Vācijas feldmaršals, 1916.–1918. g. Austrumu frontes pavēlnieks.
- ²⁹ “Pūt, vējiņi!” – Raiņa luga, sarakstīta 1905. gadā.
- ³⁰ “Prometejs” – latviešu kultūrizglītības biedrības “Prometejs” izdevniecība Maskavā, dibināta 1923. g., slēgta 1937. gadā.
- ³¹ “Jaunākās Ziņas” – dienas laikraksts Rīgā.
- ³² Roberts Eihe (1890–1940), PSRS augstākais partijas funkcionārs, valstsvīrs. 1929.–1937. g. Rietumsibīrijas apgabala komitejas 1. sekretārs, no 1937. g. zemkopības tautas komisārs. Arestēts Maskavā 1938. g. 29. aprīlī, nošauts 1940. gadā.

- ³³ Eduards Prāmnieks (1899–1938), partijas un politisks darbinieks PSRS. No 1937. g. partijas Doņeckas apgabala 1. sekretārs. Arestēts 1938. g. 9. maijā, nošauts 29. jūlijā.
- ³⁴ Pēteris Pumpurs (1900–1942), PSRS armijas augstākais virsnieks. 1936.–1939. g. kara aviācijas instruktors Spānijā, pēc tam vadošos amatos gaisa spēkos, ģenerālleitnants. Piedalījies Baltijas valstu okupācijas realizācijā. Arestēts 1941. g. maijā, nošauts 1942. gadā.
- ³⁵ Andrejs Liepiņš (1896–1938), PSRS armijas augstākais virsnieks. Ukrainas PSR NKVD Robežapsardzības un iekšējā karaspēka pārvaldes priekšnieks. Arestēts Kijevā 1938. g. 15. februārī, nošauts 29. jūlijā.
- ³⁶ Gustavs Boķis (1896–1938), PSRS armijas augstākais virsnieks. No 1936. g. Autobruņotanku pārvaldes priekšnieks. Arestēts Maskavā 1937. g. 23. novembrī, nošauts 1938. g. 19. martā.
- ³⁷ Valērijs Mežlauks (1893–1938), PSRS valstsvīrs. 1934.–1937. g. PSRS Tautas Komisāru Padomes priekšsēdētāja vietnieks, no 1937. g. smagās rūpniecības tautas komisārs. Arestēts 1937. g. 1. decembrī Maskavā, nošauts 1938. gadā.
- ³⁸ Ivans Mežlauks (1891–1938), PSRS valstsvīrs, partijas funkcionārs. 1936.–1937. g. Tautas Komisāru Padomes komitejas priekšsēdētājs, Centrālās Izpildkomitejas loceklis. Arestēts 1937. g. 2. decembrī Maskavā, nošauts 1938. gadā.
- ³⁹ Kazis Skučs (*Skučas*, 1894–1941), Lietuvas armijas brigādes ģenerālis, 1934.–1938. g. kara atašejs Padomju Savienībā, 1940. g. arestēts, nošauts Butirku cietumā Maskavā.
- ⁴⁰ Jēkabs Peterss (1886–1938), partijas un drošības iestāžu atbildīgs darbinieks PSRS. 1918. g. Valsts Ārkārtējās komitejas priekšsēdētāja F. Dzeržinska vietnieks. Arestēts Maskavā 1937. g. 27. novembrī, nošauts 1938. g. 25. aprīlī.
- ⁴¹ 1937. g. 20. decembrī F. Kociņš uzrakstīja divus atsevišķus ziņojumus ārlietu ministram V. Munteram.
- ⁴² VChK – *Vserossiiskaia Chrezvichainaia kommissiia* (krievu val.) – Viskrievijas Ārkārtējā komisija cīņai ar kontrrevolūciju un sabotāžu, izveidota 1917. g., vēlāk pārdēvēta par Galveno politisko pārvaldi (*Glavnoe Politicheskoe upravlenie* – GPU), tad – par Iekšlietu tautas komisariātu (*Narodnyi komissariat vnutrennikh del* – NKVD).
- ⁴³ Ļevis Trockis (1879–1940; istais uzvārds Bronšteins), PSRS valstsvīrs, marksisma teorētiķis. No 20. gadu vidus veidoja opozīciju J. Staļinam, 1929. g. izsūtīts no PSRS. NKVD nogalināts Meksikā. PSRS represētie partijas funkcionāri tika apvainoti viņa atbalstīšanā.
- ⁴⁴ *Na strakh vragam* (krievu val.) – lai ienaidnieks baidītos.
- ⁴⁵ Domāts P. Stučkas Maskavas Latviešu centrālais strādnieku klubs.
- ⁴⁶ Domāts: Roberts Apinis (sast.) (1934–1935). *Latvju revolucionārais strēlnieks*. 1.–2. sēj. Maskava: Prometejs.

- ⁴⁷ “Produkts” – Maskavas latviešu saimnieciska rakstura kooperatīvs.
- ⁴⁸ Jānis Rudzutaks (1887–1938), PSRS valstsvīrs un augstāks partijas ierēdnis. 1924.–1930. g. satiksmes ceļu tautas komisārs, 1931.–1934. g. strādniecības un zemniecības inspekcijas tautas komisārs. Centrālās Izpildkomitejas Prezidija loceklis. Arestēts Maskavā 1937. g. 24. maijā, nošauts 1938. g. 29. jūlijā.
- ⁴⁹ Jānis Lācis (1897–1937), PSRS armijas augstākais virsnieks, Dzelzceļa karaspēka Sevišķā korpusa komandieris. Miris 1937. g. martā, apglabāts Maskavā, Novodevičjes kapsētā, bet 1937. g. decembrī mirstīgās atliekas kā “tautas ienaidniekam” izraktas un iznīcinātas.
- ⁵⁰ Aleksandrs Migle (1896–1937), mācītājs latviešu luterāņu draudzēs Ļeņingradā, Lugā un Maskavā, dzīvoja Ļeņingradā. Arestēts 1937. g. 15. novembrī, nošauts 15. decembrī.
- ⁵¹ Rakstā iespēju robežās saglabāta oriģinālā rakstība.
- ⁵² Saīsinājums no krievu valodas vārda *gorod* – pilsēta.
- ⁵³ *Oblast’* (krievu val.) – apgabals.
- ⁵⁴ Domātas kopējās pienotavas.
- ⁵⁵ Domāti kolhozi.
- ⁵⁶ Domāta Novijtagilas pilsēta.
- ⁵⁷ Domāts grāmatvedis.
- ⁵⁸ Domāts dzīvoklis.
- ⁵⁹ Domāts marts.
- ⁶⁰ Tov. – saīsinājums no vārda *tovarishch* (krievu val.) – biedrs.
- ⁶¹ Mihails Kaļiņins (1875–1946), PSRS valstsvīrs. No 1922. g. PSRS Centrālās Izpildkomitejas, no 1938. g. – Augstākās Padomes Prezidija priekšsēdētājs.
- ⁶² Pauls Alberts (1901–1941), Latvijas diplomāts. 1938.–1940. g. I šķiras sekretārs sūtniecībā Maskavā. 1940. g. jūlijā apcietināts, nošauts cietumā Maskavā.
- ⁶³ Millija Alberta (1903–1983), Latvijas diplomāta dzīvesbiedre, 1945.–1955. g. padomju ieslodzījumā.
- ⁶⁴ Maksims Ļitvinovs (1876–1951; īstais uzvārds Vallahs), PSRS valstsvīrs. 1930.–1939. g. ārlietu tautas komisārs.
- ⁶⁵ Jānis Kļaviņš (1887–1970), PSRS diplomāts, 1920.–1922. g. pārstāvniecības Latvijā 1. sekretārs, vēlāk atbildīgos amatos Ārlietu tautas komisariatā. Pēc kara darbojās Latvijā. Miris Rīgā.
- ⁶⁶ Vladimirs Potjomkins (1874–1946), PSRS diplomāts, valstsvīrs. No 1937. g. ārlietu tautas komisāra 1. vietnieks, no 1940. g. izglītības tautas komisārs.

ZINĀTNES DZĪVE

GADSKĀRTĒJIE LATVIJAS NACIONĀLĀ VĒSTURES MUZEJA ZINĀTNISKIE LASĪJUMI

2015. gada 6. maijā Latvijas Nacionālā vēstures muzeja (LNVM) darbinieki, studenti un citi interesenti pulcējās uz gadskārtējiem muzeja zinātniskajiem lasījumiem LNVM pagaidu telpās Rīgā, Brīvības bulvārī 32. LNVM direktora vietniece zinātniskajā darbā Irina Zeibārte atklāšanas runā uzsvēra, ka muzeja kolektīvam ir pamats lepotos, jo 2015. gada lasījumos pirmo reizi uzstājas pieci muzeja darbinieki un audzis arī kopējais referātu skaits (14).

Darbs norisinājās divās sekcijās – pirmajā konferences daļā tika piedāvāti septiņi priekšlasījumi par senvēstures un numismātikas tēmām, bet otrajā daļā – 19.–20. gadsimta vēsturei veltīti referāti.

Senvēsturei atvēlētajā konferences daļā vairāki referāti bija veltīti keramikas kolekcijas izpētei. Alise Šulte priekšlasījumā “Zīmes uz podu dibieniem – tālākie jautājumi” aplūkoja 11.–13. gadsimta Latvijas teritorijā atrodamās zīmes uz agrās ripas keramikas podiem. Autore iepazīstināja ar sagatavoto teritoriālo un hronoloģisko pārskatu par lībiešu senkapos atrastajiem podiem ar zīmēm, atstājot atklātu jautājumu, vai viena meistara podi, kas atrasti ģeogrāfiski attālos senkapos (piemēram, Salaspils un Aizkraukle), varētu norādīt uz to īpašnieku radniecību.

Savukārt Baiba Dumpe referātā “Ko vēsta nagu iespaidumi mālos?” analizēja dažādas vidējā un vēlajā dzelzs laikmetā lietotās nagu un pirkstu galu iespaidumu tehnikas, to izplatības areālus un intensitāti Latvijas un tās pierobežas reģionos Lietuvas teritorijā, konstatējot, ka tā ir nevienmērīga un ir reģioni, kuros keramika ar nagu iespaidumiem nebija izplatīta.

Arī pārējo arheologu (B. Vaskas, V. Visockas, A. Tomsona) un numismātu (A. Ozoliņas, K. Ducmanes) priekšlasījumos katrs varēja saklausīt ko jaunu un līdz šim sev nezināmu. Anda Ozoliņa referēja par pirms 500 gadiem Livonijā pirmoreiz izkaltā vērdiņa vēsturi, bet Kristīne Ducmane raksturoja 2014. gadā mākslinieka Agra Liepiņa atrasto un muzejam dāvināto Rembates muižas parka 16. gadsimta otrās puses monētu un sudrablietu depozi, kurā ietilpst 765 monētas un divas sudraba karotes un kurš ir t.s. ilgstoša uzkrājuma depozi. Tas

ir viens no lielākajiem atrastajiem Livonijas laika depozītiem Latvijas teritorijā, ar daudzveidīgu (šiliņi, pusmārkas, vērdiņi) monētu klāstu. Laikā, kad tik bieži dzirdam par izpostītiem senkapjiem vai interneta portālos izpārdotām mūsu zemes un valsts vēstures senlietām, A. Liepiņa rīcība ir kā mazs cerību stars par sabiedrības attieksmes maiņu pret savas, t.i., mūsu valsts vēsturi.

Lasījumu otrajā daļā klausītāji tika iepazīstināti ar daudzveidīgu jauno un jaunāko laiku vēstures tēmu klāstu. Muzeja direktora vietniece krājuma darbā Anita Meinarte analizēja LNVM krājumā esošās gleznas “Esteres rotāšana” autorību, parādot, kā restaurācijas un pētījumu gaitā mainījušies priekšstati par gleznas rašanās laiku un autoru.

Sarežģītu tēmu referātā “Latviešu nacionālās kustības pirmsākumi 19. gadsimta vidū: daži problemātiskie aspekti” centās risināt muzeja Viduslaiku, jauno un jaunāko laiku nodaļas vadītājs Toms Ķikuts, kurš norādīja uz 19. gadsimta 50.–60. gadu kultūrvēsturisko norišu politiskā konteksta nozīmi, uzsverot, ka nacionālās kustības sākuma definēšanu 19. gadsimta 50. gadu vidū nosaka ne tik daudz radikāli jaunas latviešu pašapziņas izpausmes vai masu aktivitāte, cik ar šī laika latviešu sabiedrisko darbinieku aktivitātēm saistītā negaidīti asā polemika, kas kultūrvēsturiskajām norisēm piešķīra politisku nozīmi.

Klausītāju atzinību izpelnījās Gita Kolosova ar bagātīgi ilustrētu stāstījumu par Ilģuciema stikla rūpnīcas ražotajiem priekšmetiem LNVM krājumā. Tāpat klātesošos ar saviem pētījumiem iepazīstināja šo rindu autore (modernizācijas ietekme uz ceļošanu Baltijā 19. gadsimtā), Mārtiņš Vāveris, kurš prezentēja pētījumu par Latvijas Universitātes latviešu studentu korporāciju heraldisko simboliku LNVM krājumā, savukārt Laima Grīnberga priekšlasījumā pievērsās latviešu strēlnieku nozīmju evolūcijai.

Lasījumus noslēdza LNVM direktors Arnis Rādiņš ar ziņojumu “LNVM Rīgas pils projekts”. A. Rādiņš ieskicēja muzeja projekta aprises, norādot uz virkni risku, kas varētu sarežģīt atgriešanos renovētajās muzeja telpās Rīgas pilī 2018. gadā. Direktors trāpīgi secināja, ka LNVM ir pils gūsteknis un pils ir LNVM gūstekne, jo ēku ir nepieciešams piemērot muzejam un muzejam būs jāpiemērojas vēsturiskajai celtnei.

Pēc konferences LNVM tika atklāta izstāde “Rīgas pilij – 500”, kas muzejā būs skatāma līdz 2015. gada 13. septembrim.

Līga Irbe

SIEF 12. KONGRESS “UTOPIJAS, REALITĀTES, MANTOJUMI: ETNOGRĀFIJAS 21. GADSIMTAM”¹

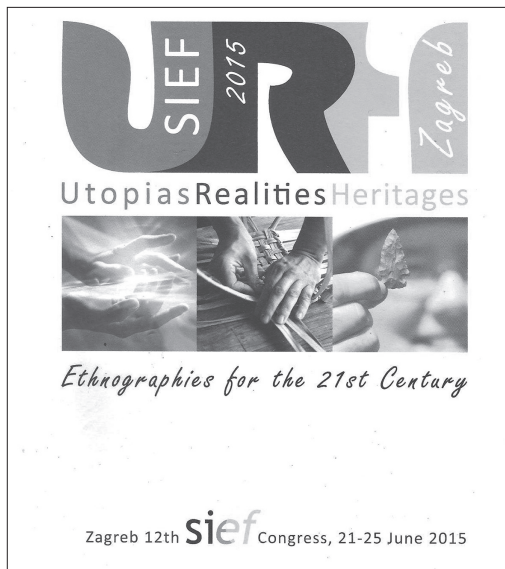
Laikā no 2015. gada 21. līdz 25. jūnijam Horvātijas galvaspilsētā Zagrebā norisinājās Starptautiskās etnoloģu un folkloristu biedrības (SIEF) 12. kongress, kuram šoreiz dots nosaukums “Utopijas, realitātes, mantojumi: etnogrāfijas 21. gadsimtam”. Kongresā piedalījās vairāk nekā 900 dalībnieki – etnoloģi, folkloristi u.c. radniecīgo zinātnes nozaru pārstāvji – no vairāk nekā 55 pasaules valstīm. Kongresa darbs bija organizēts trijās Zagrebas iestādēs – Vatroslava Lisinska koncertzālē, Zagrebas Universitātes studentu centrā un Zagrebas Universitātes Humanitāro un sociālo zinātņu fakultātē. Dienas kārtība bija šāda: ievadlekcija Zagrebas Universitātes studentu centrā, kam sekoja darbs sekcijās Zagrebas Universitātes Humanitāro un sociālo zinātņu fakultātē un starp tām pusdienas – Vatroslava Lisinska koncertzālē, kurā notika arī pirmā ievadlekcija un kongresa noslēguma pasākums. Vienas dienas ietvaros bija iespēja noklausīties deviņus referātus. Ziņojumu tēzes apkopotas krājumā – *Utopias Realities Heritages. Ethnographies for the 21st Century. Zagreb 12th SIEF Congress, 21–25 June 2015* (Zagreb, 2015. 184 lpp.), tās izlasāmas arī interneta vietnē <http://www.nomadit.co.uk/sief/sief2015/panels.php5?View=All%20Panels>.

Kongresa programmā ietilpa četras ievadlekcijas. Tās iesāka Lundas Universitātes Etnoloģijas nodaļas emeritētā profesora Orvara Lefgrēna (*Orvar Löfgren*) priekšlasījums “Dzīvošana pagātnē, tagadnē un nākotnē: ikdienas dzīves sinhronizācija”, kurā, izmantojot par piemēru ceļošanas koferi, kā arī atmiņas, emocijas un cerības, kas saistītas ar to, atspoguļoja ikdienas dzīvē sastopamo dzīvošanu trijos laikos vienlaicīgi.

Zagrebas Universitātes Etnoloģijas un folkloras institūta vadotniece Jasna Čapo (*Jasna Čapo*) prezentācija (otrā ievadlekcija) bija veltīta migrācijas tēmai, kurā etnoloģe pievērsās no emigrācijas Austrālijā Horvātijā atgriezušos horvātu problēmām – cerībām un ilūzijām, realitātei un pagātnes atmiņu nozīmei, pieņemot lēmumu atgriezties tēvmē. Migrācijai, kas ir salīdzinoši jauna tēma SIEF kongresu vēsturē, bija veltīta viena no lielākajām

¹ Apraksta autores pateicas atbalstītājiem   LETONIKA par iespēju piedalīties SIEF 12. kongresā Zagrebā.

SIEF kongresa logo un
plakāts. 21.06.2015.
A. Karlsones foto

sekcijām, kas rosināja tās dalībniekus izveidot jaunu SIEF darba grupu.²

Deborā Kapčana (*Deborah Kapchan*) no Ņujorkas Universitātes Darbības (performances) pētījumu nodaļas, kura lasīja trešo ievadlekciju, pievērsās klausīšanās, novērojuma un nesteidzības nozīmei etnogrāfijā. Klausīties un sadzirdēt – ne vien melodiju, dziesmu, bet arī vēstījumu, ko viņa ilustrēja ar sūfisma pārstāvju dziedājumiem un Francijas iedzīvotāju, t.sk. musulmaņu, domām un vērtējumiem par notikumiem ar *Charlie Hebdo* šī gada pavasarī.

Ceturtajā ievadlekcijā “Kultūras pieredze: pieejas komplekso attiecību neatliekamajā etnogrāfijā” Bernhards Čofens (*Bernhard Tschofen*, Populārās kultūras pētniecības institūts, Cīrihes Universitāte), apkopojot teorētiskās atziņas, centās atbildēt uz jautājumu, kāpēc Eiropas etnoloģija tik ļoti saistīta ar konceptu “mantojums”, un piedāvāt perspektīvu uz īpašajām iespējām etnologu darbā.

² SIEF ietvaros 2015. gadā darbojas šādas darba grupas: Arhīvi; Ķermenis, sajūtas un emocijas; Kultūras mantojums un vērtība; Reliģijas etnoloģija; Uztura pētījumi; Vēsturiskās pieejas kultūras analizē; Migrācija un robežas; Muzeji un materiālā kultūra; Vietas zināšanas; Telpas – mācība un vietas – mācība; Rituālais gads; Jauno pētnieku darba grupa.

A. Karlsonė lasot savu referātu. 22.06.2015.
I. Boldānes-Zeļenkovas foto

Katra no SIEF darba grupām kongresā bija pārstāvēta ar vismaz vienu sekciju. Referātiem visplašāk pārstāvētās bija migrācijas, uztura un kultūras mantojuma darba grupas. Migrācijas sekcijā kā aktuālākās tēmas tika izvirzītas: bēgļu un minoritāšu grupu izaicinājumi un sapņi; migrācijas politika un ekonomika; robežas kā konkurences telpa. Uztura pētnieki debatēja par kongresa nosaukumā izvirzīto problemātiku savu aktualitāšu ietvarā: uztura ražošana, patēriņš un izplatīšana; uzturs kā kultūras mantojums un ar to saistītās prakses un cerības, kā arī ar to saistītās sociālās un politiskās norises. Naratīviem veltītajā kongresa daļā diskutēja par utopijām, realitātēm un mantojumiem, izmantojot naratīvu diskursu, neatkarīgi no tā, vai tie smelti modernajos medijos, akadēmiskajā vidē vai ikdienas mijiedarbībā.

Kultūras mantojuma darba grupai kongresā bija visvairāk – četrpadsmit sekcijas. Tematiski tās ietvēra gan nemateriālo, gan materiālo kultūras mantojumu, prakses un likumdošanas problemātiku, atmiņas un piemiņas aspektus un citas mūsdienu dzīves parādības. Viena no sekcijām bija veltīta tautas tērpu tematikai, skatot tos gan kā kultūras mantojumam piederīgas iepriekšējo gadsimtu reālijas, gan kā jaunveidotu tradīciju mūsdienu dzīves norisēs.

I. Boldāne-Zeļenkova lasot savu referātu. 23.06.2015.
A. Karlsones foto

Tradicionālās kultūras, tai skaitā tradicionālo zināšanu un prasmju vieta un loma, to izmantojums mūsdienu lauku apvidu ilgtspējīgai attīstībai arī bija viens no kongresā skartajiem tēmu lokiem. Šajā sadaļā savu referātu “Tradicionālās zināšanas mūsdienu Latvijas lauku vidē” nolasīja arī LU Latvijas vēstures institūta Etnoloģijas nodaļas pētniece Anete Karlsonē. Referātā, analizējot ziņas, kas iegūtas no Latvijas Nacionālā kultūras centra organizētā tradicionālās amatniecības pasākuma “Satiec savu meistaru!” dokumentācijas un lauku pētījumā veiktajām intervijām un novērojumiem, tika noteiktas galvenās jomas, kurās tiek izmantotas tradicionālās zināšanas lauku vidē, uzlabojot iedzīvotāju dzīves kvalitāti. Citos referātos tika skatīts tradicionālo zināšanu izmantojums alternatīvā dzīvesveida kustībā “eko ciematos” vai arī pētītas situācijas, kurās Eiropas Savienības lauksaimniecības likumdošanas direktīvas kavē saglabāt atsevišķu apvidu specifisko tradicionālās saimniekošanas veidu. Citās lauku tematikai veltītajās sekcijās tika skatīta problemātika par etnogrāfiju laukos kā utopiju vai neoliberalismu, lauku vidi vienotā Eiropas tirgus apstākļos u.tml.

Dzimtes politika un seksualitāte, ietverot diskusiju par etnogrāfiskajām tradīcijām, maskulinitāti, varu, identitātes politiku

Zagrebas Universitātes ēka, kurā notika SIEF referātu sekcijas. 24.06.2015.
A. Karlsones foto

u.tml., bija dažas no tēmām, kas risinātas sekcijā “Dzimte un seksualitāte”.

Divu dienu garumā noritēja sociālisma un postsociālisma pētniecības sekcija, kas fokusējās uz tādām tēmām kā mantojums, komemoratīvās prakses, pārveidojošās izmaiņas un Austrumu bloka valstu utopiskās tendences pagātnē un mūsdienās. Tajā savu ziņojumu “Atmiņu vietas postpadomju eksteritoriālajā areālā Latvijā: sākotnējs ieskats” nolasīja LU LVI Etnoloģijas nodaļas pētniece Ilze Boldāne-Zeļenkova. Referente, balstoties uz Alūksnes, Krustpils un Mārcienas piemēriem, vērtēja pašreizējo reālo situāciju un iedzīvotāju atmiņas par šīm bijušajām padomju militārajām bāzēm. Šajā sekcijā bija novērojama tāda uzskatāma tendence kā atteikšanās no termina “padomju” lietojuma attiecībā uz PSRS un tās satelītvalstīs valdošo režīmu, ko aizstāja ar atbilstošāku – “komunistisks”. Sekcijā aplūkotā problemātika tika skarta arī panelī, kur risinātas vispārīgas tēmas.

Citu sekciju darbs bija iekļauts arī tādās, iepriekš nenosauktās, te-

Referātu starplaikā. Centrā SIEF līdzšinējais Valdes loceklis
Peters Jans Margrī (*Peter Jan Margry*). 24.06.2015.
A. Karlsones foto

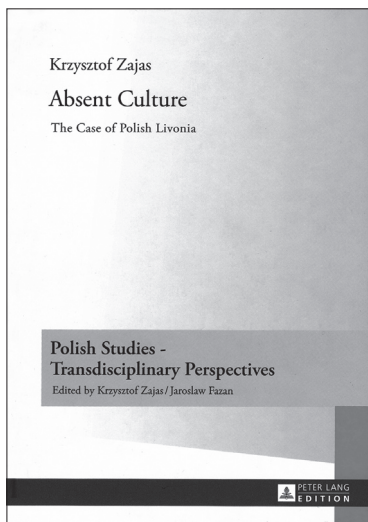
matiskajās grupās kā: arhīvu un muzeju darbs, politiskās un sociālās kustības, reliģiju pētniecība, māja kā kultūras objekts un vide, urbānā jeb pilsētvide un tamlīdzīgas.

Kongresa ietvaros sarīkotajā SIEF ģenerālajā asamblejā notika: 1) valdes un finanšu komitejas atskaitīšanās par pārskata periodā paveikto; 2) organizācijas valdes vēlēšanas, kas ar nelielām izmaiņām saglabāja savu līdzšinējo sastāvu ar prezidentu Valdimaru Tr. Hafsteinu (*Valdimar Tr. Hafstein*) priekšgalā; 3) SIEF darba grupu vadītāju sniegtais pārskats par savu darbību. Ģenerālo asambleju ievadīja SIEF jauno pētnieku godalgas laureātes Čarnas Brkovičas (*Čarna Brković*) prezentācija par humanitārajām akcijām Bosnijā.

Kongresu noslēdza apaļā galdā diskusijas, kurā sekciju vadītāji ziņoja par paveikto. Nākamais SIEF kongress iecerēts 2017. gadā Getingenē (Vācijā).

Ilze Boldāne-Zeļenkova, Anete Karlsonē

RECENZIJAS

Krzysztof Zajas (2013). *Absent Culture: The Case of Polish Livonia*. Peter Lang Edition, 409 p. (Polish Studies – Transdisciplinary Perspectives. Vol. 4).

Krakovas Universitātes profesors literatūras vēsturnieks Kšištofs Zajass (*Krzysztof Zajas*), kurš pēdējo gadu laikā sagatavojis, rediģējis un izdevis vairākus ievērojamā 19. gadsimta beigu – 20. gadsimta sākuma Latgales poļu vēsturnieka Gustava Manteifeļa (*Gustaw Manteuffel*) darbus par Polijas Inflantiju (*Polish Livland; Inflanty Polskie*)¹ un Latvijas kopumā vēsturi,² publicējis arī monogrāfiju par līdz šim lielā mērā aizmirsto un nepietiekami pētīto Latgali kā savdabīgu poļu kultūras un vēstures fenomenu. Runa ir par mūsdienu Latvijas austrumu daļu – Latgali, kura 16.–18. gadsimtā atradās Žečpospolitas jeb Polijas–Lietuvas valsts tiešā pakļautībā un iespaidā (paliekot tajā arī laikā, kad 17. gadsimtā pārējā Vidzeme nonāca Zviedrijas sastāvā), turklāt tieši tāpēc poliskuma un poliskās kultūras, t.sk. katoliskās reliģijas iespaids šajā Latvijas daļā ir atstājis pēdas, kas skaidri saskatāmas vēl mūsdienās. Tāpat jāatzīst, ka jautājums dažādu iemeslu dēļ patiesi nav atbilstošā līmenī pētīts ne Latvijas, ne Polijas historiogrāfijā, kaut arī tam ir ļoti būtiska vieta abu valstu un Eiropas vēsturē kopumā. Latgales vēstures izpētes trūkums arī ir viena no grāmatas pamatnostādņem, kaut gan patiesībā stāvoklis nav tik katastrofāls, jo grāmatas autors vienkārši nelasa latviski, bet angļiski šie pētījumi nav publicēti.

¹ Vēstures literatūrā tiek lietoti apzīmējumi “Poļu Inflantija”, “Poļu Vidzeme”, “Polijas Inflantija” u.c. Recenzijā lietots pēdējais no minētajiem.

² Krzysztof Zajas (ed.) (2007). *Gustaw Manteuffel. Zarysy z dziejów krain dawnych inflanckich czyli Inflant właściwych (tak szwedzkich jako i polskich), Estonii z Ozylią, Kurlandii i Ziemi Piltyńskiej*. Kraków; Krzysztof Zajas (ed.) (2009). *Gustaw Manteuffel. Inflanty polskie oraz listy znad Bałtyku*. Kraków.

Darbā ar zinoša kultūras vēsturnieka pieeju mēģināts atspoguļot Latgales jeb bijušo un vēsturnieku terminoloģijā esošo Polijas Inflan-tijas kultūras vēsturi, īpašu uzmanību pievēršot tās ievērojamākajām personām un viņu zinātniskajiem darbiem un daiļradei, caur tās prizmu skatot procesus un norises. Tas darīts, atsevišķās nodaļās aplūkojot Latgales un Latvijas kopumā vēsturi “vāciskajā” jeb vācbaltiešu, tad – “poliskajā” redzējumā, pēc tam atsevišķi apskatot poļu 16. gad-simta (Marcins Kvjatkovskis; *Marcin Kwiatkowski*), 18. gadsimta (Jans Hilzens; *Jan Hylzen*) un 19. gadsimta (Gustavs Manteifelis) autoru darbus par Polijas Inflan-tijas vēsturi, dažus pierobežu teritoriju vispu-sīgas izpētes teorijas parametrus mēģinot piemērot Polijas Inflan-tijas situācijai, un visbeidzot – analizējot “poļu-inflan-tiešu” Konstances Be-ņislavskas (*Konstancja Beniśławska*), Kazimeža Bujņicka (*Kazimierz Bujnicki*), Olgas Daukštas (*Olga Daukszta*), Kazimieras Ilakovičas (*Kazimiera Ilakowiczówna*) u.c. literatūru. Par zināmā mērā samāk-sloti piesaistītu Latgales vēsturei un līdz ar to Latgales fenomenam veltītam darbam kopumā jāatzīst “vāciskās Inflan-tijas” sadaļā aplūkotā vācu elementa un faktora vēsture Latvijā līdz Otrajam pasaules karam ieskaitot. Turklāt tas darīts, pat skarot vācbaltiešu emigrācijas atliekas mūsdienās Vācijā, kas tieši nav saistīts ar Polijas Inflan-tijas vēsturi.

Diemžēl krietni pārspilēta ir viena no galvenajām darba pamat-tēzēm par Polijas Inflan-tijas jeb tagadējās Latgales iedzīvotāju un “Latgales latviešu” atstumtību arī no Latvijas valsts, zinātnieku un sa-biedrības uzmanības kopumā. Minēto neapšaubāmi izraisa autora vēl tomēr acīmredzami nepietiekamā iedziļināšanās tēmā, gandrīz pilnīga attiecīgās latviešu literatūras nepārzināšana (tikai vienā atsaucē piemi-nēts Latvijas vēsturnieks Boļeslavs Brežgo, kura darbi³ vien jau būtībā apgāž K. Zajasa apgalvojumu par Latgales vēstures izpētes stāvokli, t.i., temata nepētīšanu) un – paradoksāli – arī zināma iespaidošāns no grāmatas autora analizētās un kritiski vērtētās Polijas Inflan-tijas un vācbaltiešu autoru sarakstītās literatūras, kurā Latgales latvieši un pat Latvijas valsts vērtēta vairāk negatīvi jeb izmantojot pētniecisko pieeju – skatījums no augšas (privileģēto skatījums pret zemākajām kārtām, iedzīmtajiem, iekaroto zemju iedzīvotājiem u.c.). K. Za-jass patiesi cenšas pārvarēt minēto poļu un citu lielo tautu un valstu

³ Sk.: Heinrihs Strods (sast.) (1990). *Profesors Boļeslavs Brežgo: lekciju kon-spekts*. Rēzekne: Latgales kultūras centrs (48.–56. lpp. – darbu bibliogrāfija).

vēsturiskajai historiogrāfijai dažkārt piemītošo īpatnību – skatīt vēsturē ar tām zināmā saskarē bijušu mazāku tautu stāvokli no “kultūrtrēģerisma” vai vismaz tā stipri iespaidotām pozīcijām, un tas gan drīz izdodas, tomēr daži elementi saglabājas. Turklāt, runājot arī par vāciešu izceļošanu 1939. un 1941. gadā un tās sekām, autors negribot, bet acīmredzami atbalsta vācbaltiešu literatūrā kādreiz populāro kultūrtrēģerisma teorijas 20. gadsimta formu, apgalvojot, ka Latvijas pilsētas mūsdienās ir pilnas ar Rietumeiropas kultūras pieminekļiem, taču pašu šīs kultūras nesēju vairs nav un par viņiem Latvijā neviens nevēlas dzirdēt (89. lpp.). Pirmkārt, arī šajā jautājumā mūsdienu latviešu historiogrāfija sen vairs neraugās uz lietām kā 1939. vai pat 1979. gadā, atzīstot vācu klātbūtni Latvijas vēsturē un pētot šo jautājumu, otrkārt, diemžēl nav izprasts, ka arī latvieši un igauņi jau kopš gadsimtiem ir kļuvuši par minētās “Rietumeiropas” kultūras organisku sastāvdaļu (arī saplūstot ar vācbaltiešiem). Vēl vairāk, darba poliskajā izdevumā⁴ autors vietējo iedzīvotāju apzīmēšanai dažās vietās izmanto poļu vārdu “tubylczy” (15. lpp.; latviski: iezemiešu), kas poļu valodā tiek lietots galvenokārt pirmatnējo eksotisko tautu apzīmēšanai koloniālisma laikos, tāpat tam ir izsmejoša un viegli noniecinoša nozīme, turklāt grāmatā tas darīts, pat runājot par 19. gadsimta otro pusi.

Minētā iemesla dēļ zināmus un pat nopietnus iebildumus izraisa vēstures apskats, kaut arī pats autors atzīmē, ka viņa darbs nepretendē uz vispārēju vēsturisko kultūras norišu klasisku sintēzi un vienīgi signalizē tēmas, kuru izpētei jāpievēršas nākotnē, kas tikai daļēji attaisno darba raksturu un arī to, ka nav izmantoti daudzi jaunākie Polijas vēsturnieku darbi. Par Latvijas historiogrāfiju vien sacīts, ka tā nepievērš pietiekamu uzmanību “Poļu Inflantijas” vēsturei vai dara to tendenciozi. Kopumā autors izmanto tikai ļoti nedaudzus Latvijas autoru poļu un vācu valodā tulkotos rakstus (Ē. Jēkabsons, M. Jakovļeva, G. Straube, turklāt abu pēdējo darbi pieminēti vien komentāros parindēs) un igauņu vēsturnieka E. Tarvela poļu valodā 1969. gadā publicēto rakstu par Livonijas padošanās apstākļiem Polijas karalim. Praktiski nav izmantots neviens darbs latviešu valodā, taču grāmatu caurvij tēze, ka Latvijas autori par tēmu neraksta. Ar autora izmantotajiem darbiem ir par maz, lai radītu kvalitatīvu, mūsdienīgu sintēzi par pētāmo tēmu un spētu iezīmēt nākotnē pētāmās

⁴ Krzysztof Zajas (2008). *Nieobecna kultura: Przypadek Inflant Polskich*. Kraków.

tēmas (nav izmantoti arī daudzi poļu valodā tulkoti latviešu vēsturnieku darbi – sk. 5. atsauci), it īpaši tāpēc, ka viena no monogrāfijas pamattēzēm un arī secinājumiem balstās nepilnīgi pamatotajā aksiomā, ka Latgales vēsture tika noniecināta un ka tas notiek joprojām. Bet tas neatbilst patiesībai.⁵ Tāpat literatūras izvēle neļauj autoram pilnībā objektīvi novērtēt arī Polijas–Lietuvas valsts negatīvās puses (piemēram, analizējot Rīgas pilsētas neatkarības cēloņus 16. gadsimtā, autors min daudzus faktus, bet ignorē Polijas–Lietuvas valsts vājumu un iekšējos trūkumus).

Tādējādi apjoma ziņā šādam darbam atbilstošajā vēstures apskatā ieviesušās samērā daudzas neprecizitātes vai novecojuša redzējuma izraisītas kļūdas. Piemēram, 1236. gadā Zobenbrāļu ordeni Šauļu kaujā sakāva ne vien lietuvieši, bet arī zemgaļi, 1905. gadā Latvijas teritorijā notika nevis “zemnieku nemieri”, bet, līdzīgi kā Polijā, rūpnieciski attīstīto pilsētu strādnieku kustība, grāmatā pārlieku vienkāršoti raksturota arī pēcrevolūcijas situācija (armija un policija it kā iejaukusies tikai 1906. gada sākumā utt.), tiek runāts par vācu, krievu, poļu un pat zviedru veikto kolonizāciju, nepaskaidrojot, ka tādas kolonizācijas kā, piemēram, Austrumprūsijā, kur tika izdarīts tas un tas, nebija nekad, un tā ir Latvijas zemju īpatnība, kas ļāva latviešu etnosam saglabāt savu valodu. Apgalvots, ka visas Livonijas zemes piederēja ordenim, neminot arhibīskapu, bīskapu u.c. senjoru plašos īpašumus, neadekvāti un īstenībai neatbilstoši skaidrots Rīgas poļu dziedāšanas biedrības “Aušra” lietuviskais nosaukums (patiesībā sākotnēji tā bija lietuviešu biedrība, kas dažu gadu laikā kļuva poliska, bet autors to skaidro ar poļu sentimentu pret viņu mīlēto Lietuvu). Minēti kopš gadsimtiem Latgalē dzīvojošie baltkrievu zemnieki, atzīmējot, ka tikai līdz ar pievienošanu Polijai–Lietuvai ienākuši arī poļu zemnieki, kas jāuzskata par mūsdienās pilnīgi nepamatotu apgalvojumu, jo gan poļu, gan baltkrievu zemnieki parādījās Latgalē tikai 19. gadsimta otrajā pusē, turklāt nevis kolonizācijas, bet īpatnējās situācijas izraisītās vietējo lietuviešu zemnieku etniskās ģenēzes rezultātā, viņiem pakāpeniski pārejot uz poļu vai baltkrievu valodas lietošanu ģimenē utt.

⁵ Sk.: Ēriks Jēkabsons (2012). *Žečpospolitas (Polijas–Lietuvas valsts) varas posms Latvijas teritorijā 1561.–1795. gadā: stāvoklis latviešu historiogrāfijā. Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4, 32.–56. lpp. Tas pats (saīsināta versija) poļu valodā: Ēriks Jēkabsons (2013). Termin “Czasy polskie” w historiografii łotewskiej: jego treść i znaczenie. In: *Miscellanea Historico-Archivistica*. Tom XX. Warszawa: Archiwum Głównie Akt Dawnych, s. 43–54.

Atsaucēs, pamatojot apgalvojumu par Latgales noniecināšanu Latvijas Republikā, autors ir minējis nepareizu informāciju par 1935. gadā Rīgā atklāto Brīvības pieminekli, kura statuja izslietās rokās tur trīs simboliskas zvaigznes – Latvijas vēsturiskos novadus – Vidzemi, Kurzemi un Latgali. Autors apgalvo, ka trūkst Latgales, nevis Zemgales, kā ir patiesībā (iemesls: Kurzemes–Zemgales hercogiste tika dēvēta par Kurzemes hercogisti, tāpat kā vēlāk Kurzemes guberņa Krievijā un sākotnēji Latvijas Republikā). Turklāt autors izsaka pateicību par šādu informāciju Ērikam Jēkabsonam. Tas ir pārpratums, jo neesmu tādus faktus sniedzis, bez tam minētais demonstrē, ka informācija ir jāpārbauda, ka nedrīkst paļauties tikai uz personisko atmiņu, jo to var ietekmēt dažādi apstākļi, kā acīmredzot ir noticis šajā gadījumā.

Pavisam dīvaini izskatās spriedelējumi par Latgales latviešu “politiskās autonomijas prasību” mūsdienās, ko grāmatas autors it kā ir dzirdējis no kāda “Latgales latviešu vēsturnieka”, kura vārdu viņš nenosauc un kurš esot licis saprast, ka autonomiju nevarot prasīt, jo tādā gadījumā latvieši palikšot mazākums atlikušajā Latvijas daļā. Atgādināšu, ka šodienas Latvijā “Latgales politiskās autonomijas” ideja pastāv vietējo krievu šovinistu un dažu dīvainu galvās, bet ne vairāk. Acīmredzot K. Zajass kādu no viņiem ir sastapis un uzklājis, taču pētnieka pienākums bija minēto informāciju pārbaudīt. Diemžēl grāmata liecina arī par to, ka lielā mērā nav izprasta Latgales iedzīvotāju patiesi sarežģītā etniskā situācija un tās ģenēze vēsturē, uz ko norāda prātojums, ka pēc latviešu parauga vācbaltiešu apzīmēšanā “krieviski runājošās minoritātes” apzīmēšanai varētu lietot terminu “baltkrievi” (*Balt-Russians*). Grāmatas autors norāda, ka tomēr šādi jau apzīmē baltkrievus un arī Latgales poļus, bet tāds apgalvojums ir acīmredzama iespaidošāšanās no poļu šovinistu – Vladislava Studņicka, K. Zajasa vēriģi lasītā Mihala Svežbiņska u.c. darbiem,⁶ kur apgalvots, ka baltkrievi īstenībā ir poļi. Galu galā K. Zajass iesaka visus Latgales iedzīvotājus sadalīt trijās lielās daļās: latviešos, poliski un krieviski runājošajās minoritātēs. Šo grūti nosaukt citādi kā vien par absurdu, jo mūsdienās liela daļa Latgales poļu ir rusificēta.

K. Zajass pārmet latviešu un pat poļu vēsturniekiem, ka viņi nelieto terminu “Poļu Inflantija”, turklāt runānot arī par Latgali tagadējos

⁶ Michał Świerżbiński. *Martyrologia Inflant Polskich*. Warszawa, 1937 (Archiwum Polskiej Akademii Nauk); Władysław Studnicki (1928). *Zarys państw bałtyckich. Finlandja, Łotwa, Estonja*. Warszawa; u.c.

laikos. Taču tādā gadījumā būtu jārunā arī par Zviedrijas Vidzemi, Rīgas arhibīskapiju, Kurzemes un Zemgales hercogisti mūsdienās utt., kas ir nepieņemami, jo tādējādi vēsturiski jēdzieni tiek automātiski pārnesti uz tiem pilnīgi neatbilstošu laiku. Tāds ieteikums ir pārpratumas un pārspilējums, kura saknes meklējamas jau minētajā Latvijas historiogrāfijas nepārziņāšanā. Tādējādi pats autors pēc tam, kad ir deklarējis nepieciešamību stingri turēties pie “pareizā” nosaukuma, nonāk līdz absurdam, rakstot par “Poļu Inflantijas latviešiem” (28. lpp.; domāti Latgales latvieši mūsdienās). Tikpat absurds un pat politiski dīvains ir apgalvojums, ka “agrākā Poļu Vidzeme pašlaik ir pamesta, nevienam nepiederoša zeme” (*former Polish Livonia is now abandoned, a no-man's-land*).

Autors centies ievērot latviešu vietvārdu un personvārdu pareizrakstības noteikumus, tomēr tas izdevies ne pilnībā, kas, protams, bija iespējams. Piemēram, rakstīts nevis “Varakļāni” un “Viļāni”, bet “Varklāni” un “Vilāni”, nevis “Sēlija”, bet “Selija”, nevis “Baltkrievija” (Belarus), bet “Baltkrievija”. Grāmatas “Poļi Latvijā” (“Poles in Latvia”) nosaukums tiek tulkots kā “Polish Latvia” utt.

Pat noslēdzošajā darba rindkopā ieviesusies neuzmanības kļūda, nekritiski atstājot vietējās Pasienes (tekstā *Posyń*) gides stāstīto teikumu par to, ka, 19. gadsimtā ierīkojot dzelzceļa līniju, blēdības rezultātā tā izbūvēta nevis caur Pasienu, kā bijis paredzēts, bet Zilupi, kas tāpēc kļuvusi par aprīņķa centru. Turklāt tieši tāds nosaukums tekstā, kaut arī minētā apdzīvotā vieta (Zilupe) līdz 20. gadu sākumam saucās par Rozenovu, un tā nekad nekļuva par aprīņķa centru (pilsēta tikai no 1931. gada). Minētais stāsts pats par sevi ir neticams, un tas būtu loģiski, ja netiktu pilnīgi nekritiski, bez paskaidrojuma un komentāra ievietots kā noslēdzošā epizode ar simbolisku nozīmi zinātniskā darbā. Tādējādi gan kļūda, gan nekonsekvenca pieļauta pat simboliskajā darba nobeigumā.

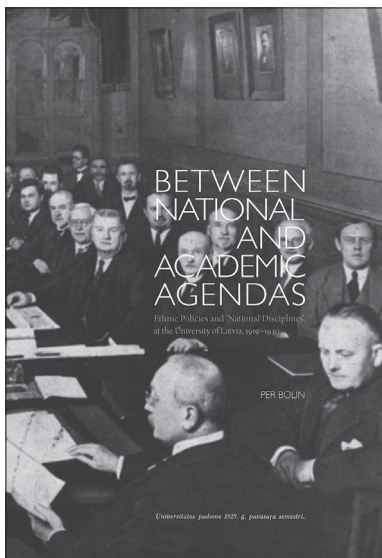
Arī tas diemžēl mazina K. Zajasa monogrāfijas zinātnisko vērtību, un būtībā tas ir ne līdz galam pelnīti, jo darbam ir arī pozitīvās puses un pati iecere ir teicama. Vispār tapis Polijas, Latvijas un kopumā Eiropas mērogā nozīmīgs darbs par unikālu Latvijas un Polijas kopējās vēstures lappusi. Minētos trūkumus turpmākos pētījumos vajadzētu novērst, iedziļinoties arī Latvijas historiogrāfijā par Latvijas un tās vēsturiskā novada – Latgales (un ne Polijas Inflantijas) vēsturi.

Polijas Inflantija, protams, pastāv Latgales un visas Latvijas iedzīvotāju sociālajā un kultūras atmiņā, kā arī literātu un zinātnieku

darbos, tāpat kā pastāv Zviedrijas Vidzeme, Kurzemes hercogiste un galu galā arī kādreiz vāciskā Danciga (mūsdienās Gdaņska), Breslava (mūsdienās Vroclava) u.c. Līdz ar to – tā pastāv arī vēsturnieku, kultūrvēsturnieku darbos, kaut arī vēl nepietiekoši, tāpat kā daudzas citas būtiskas Latvijas un reģiona kopumā vēstures parādības. Tā pastāv gan latviešu, gan poļu zinātnieku darbos, turklāt Kšištofa Zajasa darbs ir nopietns atgādinājums par šo ļoti būtisko mūsu kopējās vēstures sastāvdaļu.

Kopumā Kšištofa Zajasa monogrāfija ir vērtējama kā zinātnei būtisks, svarīgs darbs, jo, pirmkārt, tēma ir maz pētīta, otrkārt, autors ir mēģinājis saistīt poļu literatūras un kultūras vēstures aspektu Latgalē ar vēstures kopainu, t.sk. latviešu un Latvijas vēsturi. Poļu literatūras un kultūras aspekta paša par sevi analīze atzīstama par labu, savukārt mēģinājums tos ievietot Latvijas vēstures kopainā – par ne tik veiksmīgu. Tomēr autoram, līdzīgi kā lielākajai daļai Polijas vēsturnieku, kas raksta par Latvijas un Igaunijas vēsturi, nav izdevies paraudzīties uz pagātnes norisēm arī no pētāmā objekta puses.

Ēriks Jēkabsons

Per Bolin (2012). *Between National and Academic Agendas: Ethnic Policies and 'National Disciplines' at the University of Latvia, 1919–1940*. Stockholm: Södertörns högskola, 357 p. (Södertörn Studies in History 13) (ISBN 978-91-86069-52-0)

Jau 2012. gadā klajā nāca aizraujoša monogrāfija, kas uz Latvijas starpkaru vēsturi piedāvā no vietējā vēstures rakstīšanas tradīcijā joprojām iecienītās pozitīvistiskās

pieejas atšķirīgu skatījumu. Pētījums attiecas uz Latvijas Universitātes izveidošanu, tomēr tā nav universitātes vēsture 'veiksmes stāsta' formātā, kā to parasti interpretējuši nacionālisti. Koncentrējoties uz nacionālo aspektu izpēti šajā pagātnē, Pēra Bolīna pētījums ir vērtīgs ieguldījums ne tikai Latvijas Universitātes historiogrāfijā, kur vērtējams kā jauns pagrieziena universitātes starpkaru vēstures rakstīšanā, kas atjaunotajā Latvijas valstī līdz šim ir turpinājusi 30. gados iedibināto nacionālo pagrieziena (*national turn*). Plašākā Latvijas historiogrāfijas kontekstā monogrāfija ir nozīmīga ar jaunu interpretāciju par to, kā starpkaru latviešu intelektuāļi (nācijas akadēmiskie 'varoņi') piedalījās latviešu nacionālā projekta (valsts) īstenošanā.

Uz intelektuāļu svarīgo lomu nāciju konstruēšanā ir norādījuši daudzi teorētiķi. Sekojot viņu idejām, līdzšinējos pētījumos intelektuāļi attēloti kā nācijas izgudrotāji, kodificētāji/sistematizētāji, pārinterpretētāji vai artikulētāji. Mazāk pētītas ir intelektuāļu savstarpējās attiecības, viņu pozīcijas akadēmiskā lauka iekšienē un viņu loma universitāšu oficiālajās institūcijās. Tieši šis fenomens, ko Bolīns nosauc par akadēmijas nacionalizāciju ("*the nationalisation of academia*"), atrodas viņa pētījuma uzmanības centrā. Latvijas Universitātes veidošanu Bolīns apzīmē par vienu no augstas prioritātes nacionālajiem projektiem, kas īstenots īsā laika posmā (1919–1940) multietniskā sabiedrībā, un viņa mērķis ir izpētīt saspilējumus, kas pavadīja šī projekta īstenošanu (10. lpp.). Tomēr Bolīna izvēlētā pieeja neaprobežojas ar Latvijas gadījuma šķietamās unikalitātes atklāšanu. Viņš to skata salīdzinošā perspektīvā, aplūkojot Kauņas Universitāti Lietuvā un Tartu Universitāti Igaunijā, lai noteiktu veidus, kādos Latvijas Universitātes politika un prakse atšķīrās no minētajām divām. Abas universitātes izvēlētas situācijas līdzības dēļ – Lietuvu un Igauniju, tāpat kā Latviju, attiecīgo valstu elites nodibināja bijušās Krievijas impērijas teritorijās. Tajā impērijas daļā, kas 1918.–1919. gadā kļuva par neatkarīgo Latviju, galvenā loma politiskās, ekonomiskās un kultūras varas ziņā līdz tam bija piederējusi vācbaltiešiem, mazāk – krieviem. Jaunā valsts savukārt balstījās galvenokārt uz latviešiem – lielāko etnisko grupu, kas pirms tam bija politiski un kulturāli neizdevīgā stāvoklī. Universitātes veidošana faktiski notika postkoloniālisma situācijā, kur pirms tam hegemoniska etniskā grupa kļuva par minoritāti, kamēr iepriekš pakļautā majoritāte ieguva politisko varu. Tas ir process, kas ticis teoretizēts kā 'etniskā nomaīņa' (*ethnic reversal*). Latvijas

gadījumā titulnācija – latviešu tauta – tika nodalīta no etniskajām minoritātēm – vācbaltiešu, krievu un ebreju tautībām, saglabājot spriedzi starp etnicitāti un pilsonību – tie, kuri piederēja pie minoritātēm, bija Latvijas pilsoņi (*“Latvian citizens”*; te jāpiezīmē, ka tāds Bolīna formulējums neļauj skaidri saprast, ko viņš šajā gadījumā domājis – Latvijas pilsoņus vai latviešu pilsoņus), bet pilnīgi noteikti nebija daļa no latviešu tautas (*“Latvian tauta”*) (35. lpp.).

Bolīna pētījuma rezultātus noteikuši veiksmīgi izvēlēti analītiskie instrumenti – ne tikai jau minētais ‘etniskās nomaņas’ koncepts, bet arī amerikāņu sociologa Rodžera Brubeikera (*Roger Brubaker*) ieviestais jēdziens ‘nacionalizējošās valstis’ (*‘nationalising states’*) (31. lpp.), kas oriģināli gan lietots postkomunisma sabiedrību kontekstā, bet, kā liecina Bolīna pētījums, sekmīgi lietojams arī agrāku postkoloniālisma situāciju analīzē. Analizējot Latviju kā ‘nacionalizējošo valsti’, Bolīns pētījis etniskās kategorizēšanas problēmu, ietekmējoties no konstruktīvistu teorijas. Viņš skata etnicitāti kā sociālu procesu, kas ietver mijiedarbību un komunikāciju starp cilvēkiem, kas uztver sevi kā atšķirīgus no citiem, un kur etnicitāte nozīmē izveidot norobežojošu zīmju kopumu, kas definē un izskaidro šo uztveramo atšķirību. Bolīns konstatē, ka etniskā kategorizēšana bija izšķirīgs elements Latvijas valstī (35. lpp.).

Izmantojot minēto analītisko instrumentāriju, Bolīns pētījis četras problēmu jomas, kurās etniskie saspīlējumi izpaudās visuzskatāmāk. Pirmā ir saistīta ar mācībspēku pieņemšanu darbā, otrā – ar studentu sastāvu, trešā – ar mācībspēku pieņemšanu darbā un akadēmiski pieņemamu zināšanu kodificēšanu/sistematizēšanu disciplīnās, kas bija vistuvākās ‘nacionālajiem’ jautājumiem, proti, arheoloģijā, vēsturē, folklorā, literatūras studijās un valodniecībā. Ceturtā problēmu joma saistīta ar pārmaiņām attiecībās starp zināšanu režīmiem (agrāk dominējošo impērisko Krievijas zināšanu režīmu, vācbaltiešu vēstures un kultūras konceptiem, latviešu nacionālistu lielajiem naratīviem un transnacionālo akadēmisko zināšanu režīmu ar prasību pēc pierādījumiem, zinātnisko metodi un loģisku dedukciju), akadēmiskajām un ‘etniskajām’ darba kārtībām, kad Latvija pārgāja no parlamentārās demokrātijas uz diktatūru 30. gadu vidū.

Nosaukto problēmu pētniecību Bolīns organizē deviņās nodaļās. Pirmajā apskata teorētiskos jautājumus, vēsturisko kontekstu, problēmas, avotus un metodes. Otrajā nodaļā aplūko Krievijas impē-

rijas akadēmisko sistēmu un pāreju uz nacionālajām universitātēm Baltijas valstīs. Trešajā nodaļā uzmanība vērsta uz mācībspēku pieņemšanu darbā, īpaši uz dilemmām, kas universitātes vadībai bija jārisina, kad bija grūti atrast pietiekami kvalificētus etniskos latviešu mācībspēkus. Ceturtajā nodaļā pētītas problēmas, kas saistītas ar mācību procesa valodas izvēli. Piektajā nodaļā analizētas dilemmas, ar ko saskārās universitātes vadība, kad 20. gadu sākumā konstatēja, ka nozīmīgu uzņemto studentu daļu veidoja ebreji. Sestajā nodaļā Bolīns apskata universitātes akadēmisko žurnālu, bet septītajā nodaļā – to, kā attīstījušās ‘nacionālās disciplīnas’ humanitārajās zinātnēs, izmantojot paaudžu perspektīvu kā metodoloģisko instrumentu. Viņš ierobežo sava pētījuma lauku ar vēstures, folkloras, arheoloģijas, literatūras studiju un valodniecības zinātnēm, jo tieši tām bija svarīgākā loma nācijvalstu konstruēšanā, nāciju veidošanā 19. gadsimtā. Latvijas Republikā šajās akadēmiskajās disciplīnās tika ģenerētas un sistematizētas zināšanas ne tikai nacionālā vēstures naratīva vajadzībām. Bolīns iezīmē apstākļus un laiku, kuros katrā no minētajām disciplīnām konkrēti intelektuāļi (tēvi dibinātāji/*founding fathers*) bija spējīgi īstenot nacionālo pagrieziena, un secina, ka attiecīgās trajektorijas katrā disciplīnā bija ļoti atšķirīgas un ka galvenais ir jautājums, kāpēc ‘nacionālā pagrieziena’ notikšanai Latvijas Universitātē bija vajadzīgs tik ilgs laiks (257. lpp.). Astotajā nodaļā aplūkotas pārmaiņas, ko mācību programmu un mācībspēku ziņā mainīja autoritārais režīms.

Visbeidzot, devītajā nodaļā autors izdara dažus vispārīgus secinājumus. Piemēram, ka augstākās izglītības jomā nacionālā darba kārtība ietvēra izslēdzošus un diskriminējošus līdzekļus attiecībā pret tiem Latvijas pilsoņiem, kas piederēja minoritātēm, un ka šis demokrātijas deficīts noteikti pelna vairāk akadēmiskās uzmanības (301.–302. lpp.). Triju Baltijas valstu galveno universitāšu salīdzinājums ļāvis identificēt dažas svarīgas atšķirības starp tām. Tā kā Tartu Universitātei Igaunijā bija iespēja iegūt pozitīvos ‘citus’ mācībspēkus vācbaltiešu (iekšējo negatīvo ‘citu’) vietā, proti, somu zinātniekus, tas mazināja nacionālo darba kārtību igauņu akademiķu vidū un stiprināja priekšstatus par akadēmiskā, nevis nacionālā prioritāti augstskolas praksēs. Savukārt Kauņas Universitātes galvenā atšķirība no Rīgas ir tā, ka Lietuvā svarīgākā loma bija citai ‘nacionālajai’ disciplīnai – vēsturei, kas Latvijas Universitātē spēlēja tikai trešo vai pat ceturto vijoli (aiz valodniecības,

folkloristikas un arheoloģijas) un izveidoja nacionālo lielo naratīvu pārsteidzoši vēlu (308. lpp.).

Darbam ir viens pielikums, kurā fiksēti īsi biogrāfiski dati par Latvijas Universitātes mācībspēkiem.

Pēra Bolīna pētījums ir ievērojams ar līdzšinējo historiogrāfiju izaicinošiem secinājumiem. Piemēram, ka neviens no universitātes ietekmīgo akadēmisko darbinieku loka vienlīdzīgu tiesību un akadēmiskās brīvības vārdā nebija tendēts aizstāvēt to Latvijas pilsoņu tiesības, kas piederēja pie ebreju tautības (152. lpp.); ka rektors un universitātes padome deva skaidru priekšroku universitātes nacionālistiskajiem mērķiem, nevis akadēmiskajiem mērķiem (171. lpp.); ka Latvijas nacionalizēšanas politika attiecībā pret ebrejiem un citām minoritātēm bija 'disimilējoša', uzsverot drīzāk atšķirību nekā asimilāciju (172. lpp.).

Monogrāfija sniedz savu artavu tā sauktā lielā vēstures naratīva graušānā, dekonstruējot universitātes vēsturi kā 'veiksmes stāstu', kurā kā nacionālistu naratīvā pilnīgi dabiski tika veidots priekšstats, ka latviešu akadēmiķi dzinās, lai atgrieztos tēvzemē (76. lpp.). Grāmatas autors mudina atcerēties, ka priekšstati par 'nācijas dēlu' gatavību atgriezties un izmantot nupat iegūto neatkarību bija būtiska nacionālistu iztēles daļa, bet ne vienmēr īstenība (72. lpp.). Kā piemēru viņš min ķīmijas profesoru Paulu Valdeni, kurš atteicās būt pirmais rektors un deva priekšroku Rostokas Universitātei, jo viņam svarīgāki bija materiālie apstākļi, pētniecībai pieejamie resursi un līdzdalība augstas klases akadēmiskā sabiedrībā, nevis piedalīšanās latviešu nacionālistu senā sapņā izveidot Latvijas teritorijā latviešu valodā funkcionējošu universitāti materializēšanā (78.–80. lpp.). Monogrāfija informē arī par to, kā ekonomists Kārlis Balodis neatteicās no Vācijas pilsonības un tāpēc tika norobežots no akadēmiskajiem amatiem (89. lpp., 9. ats. 179. lpp.). Vācbaltiešu norobežošana no docēšanas 'etniskās nomaiņas' procesā (102. lpp.), dodot priekšroku somiem, zviedriem, norvēģiem, austriešiem un šveiciešiem, nevis vāciešiem un krieviem, liecinot, ka potenciālo mācībspēku tautība tika vērtēta kā svarīgāka par akadēmiskajiem nopelniem (106. lpp.).

Pēra Bolīna zināšanas par tēmu ir tik detalizētas, ka ļauj viņam izspēlēt pat nacionālās kultūras kodus. Viņš norāda uz ironisku paralēli ebreju studentu izaicinošajā žestā, lietojot krievu valodu, lai norobežotu etnisko identitāti (piemēram, ar uzrakstiem krievu valodā uz

durvīm), ar līdzīgo vecā nacionālista Krišjāņa Valdemāra izaicinošo žestu vāciski runājošajā Tērbatas Universitātē 19. gadsimta 50. gados, kad viņš sevi oficiāli pasludināja par latvieti (146. lpp.). 1922. gada 1. decembrī Latvijas Universitātē notikušo studentu nemieru kontekstā tādas ebreju studentu akcijas tika uztvertas kā provokācijas pret Latvijas nacionālajiem mērķiem.

Latvijas historiogrāfijas kontekstā uz pārdomām rosinošākie spriedumi atrodami pat ne tik daudz grāmatas tekstā, cik atsaucēs, jo galvenokārt tajās Bolīns interpretē ar historiogrāfijas kritikas palīdzību. Bolīns iezīmē vairākas tēmas, kas, viņaprāt, ir problemātiskas nacionālajā historiogrāfijā. Viena no tām ir konkrētu autoru centieni parādīt, ka antisemitisms bija reti sastopams Latvijas valstī pirms Otrā pasaules kara (sk. 12. ats. 133. lpp.; 58. ats. 143. lpp.; 103. ats. 156. lpp.; arī 152. ats. 167. lpp.). Bolīns ir pretējos ieskatos. Viņš pieļauj, ka vēsturnieki nav publicējuši neko būtisku par 1922. gada 1. decembra latviešu nacionālistu un ebreju studentu nemieriem Latvijas Universitātes galvenajā ēkā tāpēc, ka 'tautas' (*nation*) un 'tautības' (*nationality*) jautājumi turpināja būt problemātiski arī padomju laikā un tādi tie joprojām ir atjaunotajā Latvijas valstī (61. ats. 143. lpp.). Līdzīgi, Bolīna vārdiem runājot, ne Latvijas, ne trimdas latviešu vēsturnieki nav pētījuši diskriminējošās prakses, ko LU ieviesa pret ebrejiem 20. gadu sākumā, piemēram, uzņemšanas testus par latviešu valodas prasmi, kas, viņaprāt, sākotnēji tika lietoti, lai ierobežotu tieši ebreju studentu skaitu universitātē (159. lpp.). (Ebreju minoritāte 1919. gada decembrī uzņemto studentu vidū bija gandrīz 22% (137. lpp.)) Viņš raksta, ka šī jautājuma izpēte darbotos pretim lielajam vēstures naratīvam par visiem Latvijas pilsoņiem pieejamajām pilsoniskajām brīvībām Latvijā pirms 1934. gada (110. ats. 159. lpp.). Kopumā Bolīna kritika vērsta uz nacionālās historiogrāfijas autoru nespēju kritiski vērtēt valsts politiku un laikabiedru nostāju etniskajos jautājumos. Piemēram, norāde, ka daži vēsturnieki negrib saskatīt 'nacionālo' dimensiju vēstures profesora vācbaltieša Leonīda Arbusova atlūgumā no darba Latvijas Universitātē, ko viņš uzrakstīja 1935. gadā (49. ats. 269. lpp.).

Otra problēma, ko nacionālajai historiogrāfijai uzrāda Bolīns, ir zināma koķetēšana ar fizisko antropoloģiju. Šī zinātnes disciplīna ieguva akadēmisku statusu 19. gadsimta beigās – 20. gadsimta sākumā, bet zaudēja zinātnisko nozīmi pēc Otrā pasaules kara. Fizisko antropoloģiju Latvijas Universitātē starpkaru periodā raksturoja

tendences, kas tika piedzīvotas arī citur Eiropā, – centieni pierādīt ‘objektīvas’ un izmērāmās atšķirības starp rasēm ādas, matu, acu pigmentācijas vai galvaskausa un sejas proporciju ziņā. Šie centieni bija cieši saistīti ar dažādiem sava laika nacionālajiem projektiem (ar ģermāņu un slāvu tipu salīdzināšanu u.tml.). Bolīns aizrāda, ka dažas mūsdienu Latvijas vēsturnieces pārāk nopietni uztver starpkaru Latvijas Universitātē attīstītās fiziskās antropoloģijas atziņas (19. ats. 178. lpp., 42. ats. 267. lpp.).

Tajā pašā laikā iepretim manis minētajām Bolīna darba vērtībām ir daži fakti, ko viņš, manuprāt, nepamatoti saasina (nepamatoti tāpēc, ka pats tos atceļ). Piemēram, Bolīns apgalvo, ka pēc Ulmaņa apvērsuma ebreju politiskās partijas tika aizliegtas, kamēr tikai atsaucē, turklāt ne uz minēto apgalvojumu, norāda, ka īstenībā tādi aizliegumi attiecās arī uz citām etniskajām minoritātēm un pat uz paša Kārļa Ulmaņa Latviešu zemnieku savienības partiju (163. lpp., turpat 128. ats.). Vienviet “Pērkonkrustu” Bolīns nosauc par fašistisku organizāciju (260. lpp.), bet pēc dažām lappusēm spriedumu ir mīkstinājis, apzīmējot to par gandrīz fašistisku (264. lpp.). Tāda nekonsekvence rada aizdomas par autora pašmērķību interpretācijā. Tāpat avīzes “Latvijas Sargs” nosaukšana par antisemitisku (143. lpp.), kaut gan precīzi būtu šo apzīmējumu attiecināt uz konkrētās problēmas interpretāciju laikrakstā kādā noteiktā laika posmā, jo nav pētījumu, kas pamatotu šāda sprieduma izteikšanu avīzei par visu tās izdošanas laiku no 1920. līdz 1934. gadam. Pētāmā laika aplūkojumā Bolīnam raksturīgs etnicitāti skarošo jēdzienu bilingvāls – angļu/latviešu valodā – lietojums. Tādā kontekstā pēkšņais vācu valodas ‘*Kulturkampf*’ lietojums (vienu reizi visā pētījumā), ieliekot to izglītības ministra Ata Ķeniņa mutē (163. lpp.), kurš izteicās latviešu valodā, kādam varētu šķist mājiens uz nacistisku kontāciju. Tādā gadījumā jāatceras, ka koncepts ir krietni vecāks – to izmantoja jau Vācijas impērijā, apzīmējot Bismarka politisko uzbrukumu vācu katoļiem, un šajā situācijā lietots pēdējā nozīmē.

Bolīna novitāte tēmas izpētē ir ne tikai skrupulozs un lieliski paveikts etniskās problemātikas iztīrājums, bet arī analīze, izmantojot dzimtes perspektīvu. Iztīrējot universitātes mācībspēku rekrutēšanas īpatnības, viņš secina, ka tie bija ‘izglītotie vīrieši’, kurus vajadzēja latviešu nācijai, jo attiecīgajos tekstos sievietes pat netika minētas (16. ats. 62. lpp.), turklāt priekšroka vīriešiem tika izrādīta ne tikai

augstāko, bet arī zemāko akadēmisko amatu piedāvājumā (106., 115., 214., 217., 218. lpp.). Latvijas Universitātē no 1919. līdz 1940. gadam nebija nevienas sievietes profesores (102. ats. 205. lpp.). Tas, ka saskaņā ar labējo nacionālistu ideoloģiju universitāte jārezervē titulnācijas dēļiem (mazāk meitām) (139., 142. lpp.), piemēram, neļāva izveidoties sieviešu vairākumam uzņemto medicīnas studentu skaitā, pat ja spējīgo kandidātu vidū sieviešu bija vairāk nekā vīriešu (120. ats. 162. lpp.). Bolins epizodiski ieskicējis arī maskulinitātes aspektu autoritārā režīma publiskajās izpausmēs (262. lpp.).

Manuprāt, Latviju pirms Otrā pasaules kara dēvējot par Pirmo Republiku, bet atjaunoto Latvijas valsti – par Otro Republiku (133., 143., 159. lpp. u.c.), Bolins nevajadzīgi ievieš savā citādi akadēmiski izturētajā naratīvā kādu mitoloģisku dimensiju, no kuras pati monogrāfijas būtība aicina atturēties. Savukārt citviet no šī akadēmiskuma derētu atkāpties, lai, piemēram, secinājumi vienkārši neatkārtotu jau nodaļās izklāstīto.

Jēdzienos nav konsekventi lietotas vienkāršas. Vienviet jēdzienos *'national turn'* un *'national disciplines'* tās lietotas, tikai iezīmējot pirmo vārdu, citviet – abus (piemēram, 254., 183. lpp.). Līdzīgi ir ar jēdzienu *'national projects'*, kam apzīmētais dažviet likts vienkāršs, bet lielākoties tomēr nav likts (piemēram, 181., 183. lpp.). Tāda svārstīšanās mūsdienā uz varbūtību par iespējamu nozīmju nianšu iezīmēšanu, tomēr autors tās nav tekstā atšifrējis, atstājot lasītāju zināmā mulsumā.

Autors lieliski orientējas tēmā, un, iespējams, tās dažas datējumu kļūdas ir pamanāmas tieši tāpēc, ka to ir tik maz. Vienas ir radušās, visticamāk, datorprogrammu automātisma dēļ (46., 51., 208. lpp.). Citas ir, kā mēdz teikt, pēc būtības, piemēram, Brīvības piemiņkļa atklāšana notika nevis 1936. gada, bet 1935. gada 18. novembrī (262. lpp.). Dzimtību atcēla nevis 1815. gadā (279. lpp.), bet 1817. un 1819. gadā attiecīgi Kurzemes un Vidzemes guberņās. Ir Latviešu (nevis Latvijas: 303. lpp.) folkloras krātuve. Dažas kļūdas uzvārdu rakstībā – nevis Maldons, bet Maldonis, Kārlis Dēķens, nevis Dēšens. Par trūkumu es nosauktu autora izvēli nenorādīt lapu numerāciju Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva lietu dokumentiem, jo tas apgrūtinās citiem pētniekiem operatīvi orientēties lietās un ir arī pretstatā arhīva tradīcijai šo numerāciju norādīt. Tomēr tieši tāda savukārt ir anglosakšu un zviedru zinātniskā tradīcija, kurai ir piederīgs grāmatas autors.

Kopumā Pēra Bolīna darbs ir izcils kā pētījums, kas pirmais piedāvā tiešām spilgtu alternatīvu Latvijas Universitātes starpkaru vēsturei kā lielajam nacionālajam vēstures naratīvam. Bolīna grāmatas vērtība ir arī līdzšinējo historiogrāfiju izaicinošu akadēmiski pamatotu interpretāciju un vērtējumu piedāvājums, kas ieinteresētu lasītāju aizrauj un ierauj pagātnē, ļaujot viņam “vērot”, kādā etnisko un akadēmisko interešu spriedzē 20. gadsimta 20.–30. gados Latvijas intelektuāļi veidoja savu ‘nacionālo’ projektu – Latvijas Universitāti.

Ineta Lipša

LATVIJA, 1918–1920: BIJA VAI NEBIJA PILSOŅU KARŠ?

“*Journal of Baltic Studies*” 2015. gada 1. numurā ir publicēts vēstures doktora Alda Miņina raksts “Latvija, 1918–1920: vai pilsoņu karš?”¹ Virsrakstā uzdotais jautājums neapšaubāmi ir aktuāls. Tuvojoties Latvijas simtgadei, 1918.–1920. gada notikumiem tiks pievērsta arvien lielāka uzmanība un vēl ne reizi vien tiks laužti šķēpi par adekvātāko tā laika procesu raksturojumu. Vairākās zinātniskajās publikācijās esmu paudis apgalvojumu, ka 1918.–1920. gada notikumus nevar skaidrot kā pilsoņu karu.² Šeit analizēšu argumentus, kurus A. Miņins izvirza par labu pilsoņu kara koncepcijai.

Sava raksta sākumā A. Miņins uzsver, ka nebūt nevēlas noliegt Latvijas nacionālās historiogrāfijas vispārpieņemto “Atbrīvošanas kara”, “Brīvības cīņu” un “Neatkarības kara” konceptu, bet gan bagātināt vēsturisko diskusiju ar alternatīvu skatījumu, interpretējot notikumus Latvijā kā “pilsoņu karu” (49. lpp.). Rakstā ir aplūkots historiogrāfijas stāvoklis Latvijā un minētas vairākas būtiskas nacionālās historiogrāfijas tēzes, uz kurām balstās Neatkarības kara koncepcija. Tomēr autors tās neatspēko, nemeklē pretargumentus, nemeklē to

¹ Aldis Minins (2015). Latvia, 1918–1920: A Civil War? *Journal of Baltic Studies*, (46) 1, pp. 49–63.

² Jānis Šiliņš (2013). *Padomju Latvija 1918–1919*. Rīga: Vēstures izpētes un popularizēšanas biedrība, 228. lpp.; Jānis Šiliņš (2013). 1918.–1920. gads Latvijas Republikas Pagaidu valdības sēžu protokolos, notikumos, atmiņās. *Latvijas Arhīvi*, 3/4, 223. lpp.; Jānis Šiliņš (2012/2013). Padomju Krievijas loma Latvijas Sociālistiskās Padomju Republikas izveidošanā un pastāvēšanā. *Latvijas Vēsture*, 4/1, 102.–104. lpp.

konceptuāli vājās vietas, lai gan tādas neapšaubāmi pastāv. A. Miņins tikai ieskicē historiogrāfisko stāvokli, lai izmantotu to kā fonu alternatīvam skatījumam uz aplūkojamo laika periodu.

Kādus argumentus A. Miņins min par labu pilsoņu kara koncepcijai? Pirmkārt, tiek piedāvāts paša autora izstrādāts pilsoņu kara raksturojums, kurš sastāv no trim elementiem: nevardarbīgas pretestības, vardarbīgas sacelšanās un bruņotas cīņas par varu (50. lpp.). Otrkārt, identificējot trīs konfliktējošās puses, kuras īstenoja terorismu viena pret otru, tiek pieņemts trīs nesamierināmu politisku spēku (P. Stučka, A. Niedras un K. Ulmaņa valdība) pastāvēšanas fakts. Katru no šīm pusēm atbalstījusi kāda nozīmīga Latvijas sabiedrības grupa, un līdz ar to var runāt par pilsoņu kara pastāvēšanas faktu. Turklāt A. Miņins norāda, ka konflikti risinājušies ne tikai starp minētajiem trim spēkiem, bet tik daudzām un dažādām grupām, ka iespējams runāt par “daudzlīmeņu konfliktu” (*multi-dimensional conflict*) (60. lpp.). Treškārt, tiek izmantots kvantitatīvs kritērijs, parādot, ka politiski militārais konflikts Latvijā prasījis pietiekami daudz dzīvību (vairāk nekā tūkstoti), lai to varētu kvalificēt kā pilsoņu karu (56. lpp.).

NO ĀRIENES ATNESTS KONFLIKTS

Cik pamatoti ir šie argumenti? Formāli raugoties, minētos vispārinājumus var piemērot Latvijas situācijai. 1918.–1920. gadā Latvijas teritorijā varam identificēt gan spilgtus nevardarbīgas pretestības, gan sacelšanos un dumpju, gan bruņotas cīņas piemērus. Katrs no politiskajiem oponentiem kontrolēja kādu Latvijas teritorijas daļu, tiem bija savas varas institūcijas un bruņotie spēki. Arī upuru skaits konflikta rezultātā tiešām bija liels. Tomēr, nedaudz iedziļinoties konflikta gaitā, teorētiskie spriedumi vairs nešķiet tik pārliciecināmi.

1918.–1920. gada konflikts sākās ar Padomju Krievijas paziņojumu par Brestas miera līguma atcelšanu un Sarkanās armijas daļu virzību uz Rietumiem. Tikai pēc tam sekoja Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas lēmumi uzsākt cīņu pret K. Ulmaņa valdību un rīkojumi no Maskavas par bruņotas sacelšanās gatavošanu. Tātad faktiski notika nevis konflikta eskalācija (no nevardarbīgas pretestības uz bruņotu cīņu), kas būtu loģiska attīstība pilsoniska konflikta gadījumā, bet gan kas cits – ārēja militāra spēka agresija radikalizēja vietējo opozīciju.

Runājot par pašu opozīciju, 1918. gada beigās K. Ulmaņa valdībai nebija vērā ņemamu iekšpolitisku oponentu. Nenoliedzami, sabiedrībā pastāvēja šķelšanās un dažādām ietekmīgām grupām bija diametrāli pretēji uzskati par Latvijas nākotni. Tomēr tās nebija pietiekami stipras, lai pašu spēkiem sagrābtu politisko varu. Komunistiskā pagrīde bija skaitliski neliela – vien 700–900 partijas biedru, kuri bija izkaisīti pa visu Latviju.³ Vācija puda atbalstu Latvijas Pagaidu valdībai, un vācbaltiešu radikālā spārna sapņiem par kundzību Latvijā vai Baltijā nebija nekāda reāla pamata. Ne velti landesvēra formēšanas plāns paredzēja latviešiem tajā dominējošo lomu. Varam teikt, ka līdz Sarkanās armijas iebrukumam Vidzemē 1918. gada decembrī nebija priekšnoteikumu pilsoņu karam Latvijā.

Situācija mainījās 1918. gada decembrī, kad Staļinam un Ļeņinam izdevās piespiest latviešu komunistus Maskavā izveidot Padomju Latvijas pagaidu valdību. Savukārt Krievijas militārā vadība ar milzu pūlēm no Krievijas pilsoņu kara frontēm salasīja un uz Latviju nosūtīja vairākus latviešu strēlnieku pulkus. Padomju Krievija centās darīt visu iespējamo, lai, Pētera Stučkas vārdiem runājot, iebrukumu Latvijā “simulētu” kā “vietēju pasākumu”. Šādi viņš izteicās par 17. decembra manifesta izdošanu it kā Valkā un it kā 17. decembrī. Bet šos vārdus var attiecināt arī uz citiem komunistu veiktajiem pasākumiem 1918. gada beigās.

Sarkanās armijas “krievu pulki” decembra sākumā gaidīja uz Latvijas un Vidzemes robežas latviešu strēlnieku vienību ierašanos, lai radītu iespaidu, ka karagājieni uz Rīgu ir pašu latviešu militārs pasākums. Tā, protams, bija tikai maskēšanās, jo latviešu strēlnieku divīzija bija Sarkanās armijas sastāvdaļa (1918. gada beigās tā bija pakļauta 7. armijas vadībai), to bija apbruņojusi un apgādājusi Padomju Krievija. Pirms došanās uz Latviju visi latviešu strēlnieku pulki Maskavā saņēma uzturu vienam mēnesim no Padomju Krievijas bruņoto spēku speciāli sagatavotām pārtikas rezervēm.

Jaunizveidotā Padomju Latvijas pagaidu valdība saņēma 5 miljonus rubļu caur Viskrievijas Ārkārtējās komitejas (čekas) kontiem revolucionārās situācijas radīšanai Latvijā. Par šo naudu mazskaitlīgā komunistiskā pagrīde kala bruņotās sacelšanās plānus. No Krievijas

³ Šiliņš. *Padomju Latvija 1918–1919*, 82. lpp. Salīdzinājumam LSDSP rindās 1918. gada beigās bija aptuveni divarpus tūkstoši biedru. Sk.: Brūno Kalniņš (1956). *Latvijas Sociāldemokrātijas piedesmit gadi*. Stokholma: LSDSP Ārzemju komitejas izdevums, 199. lpp.

uz Latviju tika sūtīti simtiem latviešu komunistu un padomju darbinieku, kuriem vajadzēja vai nu veikt graužošu darbību K. Ulmaņa valdības kontrolētajā teritorijā, vai organizēt padomju varu Sarkanās armijas ieņemtajās teritorijās. Šos cilvēkus, ieskaitot strēlniekus, kuri bija Padomju Krievijas militārpersonas, civilo iestāžu darbiniekus un Krievijas Komunistiskās partijas pakļautībā esošās personas, nevaram uzskatīt par Latvijas iedzīvotājiem vai kādu Latvijas sabiedrības grupu, kura aizstāvēja savas intereses ar ieročiem rokās.

Līdzīgi bija arī ar vācbaltiešu pusi. Vispirms būtu jāuzsver, ka vācbaltiešu un latviešu etniskais konflikts bieži tiek ievērojami pārspīlēts. Jā, vācbaltiešiem nebija pa ceļam ar latviešu komunistiem, kuri faktiski īstenoja pret viņiem etnisku genocīdu, un cīņa pret viņiem bija izdzīvošanas jautājums. Tomēr citādi bija ar latviešu pilsoniskajiem spēkiem, kurus pārstāvēja K. Ulmaņa valdība. Ne velti latviešu un vācbaltiešu militārie formējumi cīnījās plecu pie pleca visa Neatkarības kara garumā, atrodoties pretējos ierakumos tikai vienu mēnesi (kaujas pie Cēsīm 1919. gada jūnijā). Turklāt daudzi latvieši karoja landesvēra vācu vienību sastāvā.

Bet arī šeit stāsts bija līdzīgs kā ar latviešu komunistiem – ārējais atbalsts radikalizēja daļu vācbaltiešu un padarīja to militāro un politisko ietekmi neproporcionāli lielu. 1919. gada janvārī Sarkanā armija tuvojās Liepājai un Austrumprūsijas robežai. Tobrīd Berlīnē notika spartakiešu (radikālo sociālistu un komunistu) sacelšanās, kas draudēja Vāciju ievilkt pilsoņu karā. Vācijas valdība darīja visu iespējamo, lai apturētu Krievijas Sarkanā armiju pirms Vācijas robežas sasniegšanas. Uz Ziemeļlietuvu no Berlīnes pievārtes tika nosūtīta vācu 1. gvardes rezerves divīzija, Liepājā ieradās vācu ģenerālis Rīdigers fon der Golcs, bet Kurzeme tika atvērta vācu brīvkorpusiem. Landesvēra komandiera vietu ieņēma bijušais Vācijas impērijas virsnieks Alfrēds Flečers. Vācijas tieša iesaistīšanās Latvijas notikumos neizbēgami saasināja latviešu-vācu konfliktu un mudināja Vāciju meklēt instrumentus savas klātbūtnes maskēšanai Kurzemē un vēlāk arī Vidzemē. Rezultātā vispirms tika radīta Andrieva Niedras valdība, bet pēc tam Pāvela Bermonta “krievu” brīvprātīgo armija.

Runājot par konkurējošo politisko spēku sociālo bāzi, A. Miņins raksta, ka P. Stučkas komunistu valdību atbalstījuši strādnieki; A. Niedras valdību – vietējā vācu muizniecība un pārvācotie latvieši; K. Ulmaņa valdību – latviešu zemniecība (50.–51. lpp.). Vai šāds

vērtējums ir pamatots? Vispirms jāatzīmē fakts, kuru padomju historiogrāfija savulaik nelabprāt atzina – 1919. gada sākumā strādniecība kā skaitliski vērā ņemama grupa nepastāvēja. Rīgā bija palikuši 3000 strādnieku, visas lielās rūpnīcas bija evakuētas Pirmā pasaules kara laikā. Turklāt strādnieku simpātijas nebūt nebija tik viennozīmīgi prokomunistiskas. Piemēram, Liepājā strādnieki savu atbalstu pauda K. Ulmaņa valdību atbalstošajai LSDSP, nevis komunistiem.⁴ Savukārt Rīgas strādnieki maijā vietējās vēlēšanās viennozīmīgi atdeva priekšroku sociālrevolucionāriem (eseriem), nevis komunistiem. Citādi bija ar bezzemniekiem, kuru skaits Latvijā tiešām bija ļoti liels un kuru vairākums sākotnēji nostājās komunistu pusē. Tomēr viņu atbalstam bija acīmredzams aprēķins – bezzemnieki gaidīja muižu zemes sadalīšanu. Marta sākumā pēc padomju režīma agrārās reformas sākuma kļuva skaidrs, ka bezzemnieki zemi nesaņems. Muižu zeme nonāca valsts rokās, taču to nevis sadalīja bezzemniekiem, bet veidoja padomju saimniecības. Rezultātā režīms zaudēja bezzemnieku atbalstu – viņu trīs mēnešus ilgā sajūsma par komunistiem pagaisa.

Oskara Borkovska un Andrieva Niedras valdību sociālā bāze bija vēl apšaubāmāka nekā komunistiem. Liepājā bija palicis niecīgs skaits vācu muižnieku ģimeņu un “ģermanizēto latviešu”. Pārējā Latvijā to daudzums bija vēl mazāks. Ne velti 16. aprīļa pučisti tā arī nespēja atrast sev kādu nozīmīgu atbalstu sabiedrībā, bet mēģinājumi veidot vācu un latviešu apvienotos ministru kabinetus nevarēja mobilizēt plašākus sociālos slāņus. Tādēļ pieņēmums, ka “prokrieviskie” (domājot šeit Padomju Krieviju) vai “provāciskie” spēki balstījās uz kādu konkrētu Latvijas sociālo grupu, ir tikpat diskutabls kā apgalvojums, ka starp Latvijas sabiedrības grupām pastāvēja mierīgā ceļā neatrisināmas domstarpības.

Pieņemot pilsoņu kara koncepciju, problemātiska ir arī hronoloģisko robežu noteikšana. Kad sākās pilsoņu karš? Vai 1918. gada 18. decembrī, kad pirmais latviešu strēlnieks spēra kāju uz Latvijas zemes? Vai 1919. gada 4. janvārī, kad Rīgā iebruca P. Stučkas vadītā padomju valdība? Varbūt 1919. gada 16. aprīlī, kad Liepājā notika K. Ulmaņa valdības apvērsums? Vai 1919. gada jūnija sākumā, kad pirmo reizi cits uz citu šāva landesvēra un latviešu nacionālo formē-

⁴ 1919. gada 19. janvārī Liepājas pilsētas domes vēlēšanās LSDSP saņēma 54% balsu. Sk.: Kalniņš. *Latvijas Sociāldemokrātijas piecdesmit gadi*, 201. lpp.

jumu karavīri? Tikpat neskaidrs ir pilsoņu kara beigu datums. Acīmredzot tas būtu jāmeklē kaut kur starp lielinieku aiziešanu no Rīgas (1919. gada 22. maijs) un Strazdumuižas pamieru (1919. gada 3. jūlijs). Bet, pat ja izdotos novilkt kādu hronoloģisko robežu, tā, nenoliedzami, būtu mākslīga. Pilsoņu kara elementu atrašana 1919. gada notikumos mums gaužām maz dod visa 1918.–1920. gada perioda pilnvērtīgai izpratnei. Lai kā mēs interpretētu atsevišķas aplūkojamā konflikta epizodes, konflikts sākās ar Sarkanās armijas iebrukumu Latvijā 1918. gada novembrī un noslēdzās ar Latvijas un Padomju Krievijas miera līgumu 1920. gada 11. augustā.

BALTAIS, SARKANAIS UN SARKANBALTSARKANAIS TERORS

Atsevišķi pievērsīsimies terora jautājumam, kuram A. Miņins savā rakstā pievērs lielu uzmanību. Raksta kopsavilkumā norādīts, ka autors veic terora analīzi, kas esot viens no vismazāk izvērtētajiem 1918.–1920. gada konflikta aspektiem un var kalpot kā pierādījums pilsoņu karam Latvijā. Grūti gan piekrist apgalvojumam, ka “baltais” un “sarkanais” terors būtu maz aplūkots Latvijas historiogrāfijā. Tiesa, iekšēja Latvijas pilsoņu kara koncepcijas kontekstā tas līdz šim tiešām nav izvērtēts. Galvenā problēma, aktualizējot terora jautājumu šādā rakursā, slēpjas apstākļi, ka, pieminot “balto” (vācbaltiešu īstenoto) un “sarkano” (lielinieku īstenoto) teroru, tāds jāatrod arī trešās konflikta iesaistītās puses – K. Ulmaņa valdības – izpildījumā. Vai varam runāt par “sarkanbaltsarkano” teroru 1918.–1920. gadā?

A. Miņins dod mājienu par šāda terora pastāvēšanas faktu, rakstot par Latvijas armijas karavīru pastrādātajiem noziegumiem (57. lpp.). Rakstā gan tiek pieminēts tikai viens incidents, lai gan tādu bija visai daudz. Piemēram, plaši zināms gadījums ir bijušā landesvēra mācītāja Vilhelma Gilberta nošaušana 1919. gada 16./17. novembrī. Latviešu karavīri viņu arestēja Džūkstē par nodevību un nosūtīja uz Rīgu. Tomēr līdz Rīgai viņš nenonāca – pa ceļam latviešu karavīri viņu nošāva.⁵ Savukārt Amerikas Sarkanā Krusta misijas pārstāvji Latvijā liecināja par latviešu karavīru izrēķināšanos ar Bermonta atbalstītajiem Jelgavas pilsētas parkā pēc pilsētas ieņemšanas.⁶

⁵ K. Beldavs (sast.) (2010). *Mācītāji, kas nāvē gāja*. Rīga, 100. lpp.

⁶ Sk.: Ēriks Jēkabsons. *Latvijas un ASV attiecības un Amerikas palīdzības organizāciju darbība Latvijā, 1918–1922*. Grāmatas manuskripts.

Karavīru pastrādāto varmācību, lai cik tās būtu nepieņemamas, pielīdzināšana organizētam masu teroram nav pamatota. Ja tas tiktu darīts, "sarkanā" terora statistikā būtu jāieskaita sarkanarmiešu vai brīvkorpusu karavīru pastrādātie noziegumi pret civiliedzīvotājiem, kuru skaits bija ļoti liels. A. Miņins divainā kārtā nepiemin Latvijas armijas karatiesu darbību, kuras labāk kalpotu politiskā terora pierādīšanai nekā atsevišķu karavīru vai apakšvienību pastrādāti noziegumi. Turklāt karatiesas bija arī viens no galvenajiem vācbaltiešu īstenotā "baltā" terora instrumentiem, un līdzīgas institūcijas pastāvēja arī padomju režīma laikā (kara revolucionārie tribunāli). 1919.–1921. gadā lauka karatiesas darbojās 13 Latvijas armijas karaspēka daļās un iestādēs. Kopumā tās izskatīja 60 lietas ar 147 apsūdzētām personām (120 civiliedzīvotāji un 20 militārpersonas). Karatiesas pavisam piesprieda 86 nāvessodus, bet izpildīja 70.⁷

Kā redzam, Latvijas Republikas īstenoto represiju mērogi kvantitatīvi ziņā ievērojami atšķiras no "sarkanā" un "baltā" terora, kas katrs aiznesa vairāk nekā 2000 dzīvību. Latvijas armijas lauka karatiesas trīs gadu laikā uz nāvi notiesāja tikpat cilvēku, cik komunistu organizētais Valkas tribunāls vienā sēdē pirms pilsētas pamešanas 1919. gada janvāra beigās. Turklāt daļa no lauka karatiesu notiesātajiem bija Latvijas armijas militārpersonas. Sīkāku pētījumu par lauka karatiesu darbību un citām represijām pret komunistiem un bijušajiem bermontiešiem diemžēl nav. Šis trūkums nākotnē noteikti būtu jānovērš. Tomēr pat bez padziļinātiem pētījumiem ir skaidrs, ka runāt par "sarkanbaltsarkano" teroru īsti nav pamata.

Terora kontekstā jāpiemin vēl viena būtiska detaļa, kura parasti tiek ignorēta. A. Miņins pamatoti norāda uz atriebības motīva lielo nozīmi "baltajā" terorā. Tiešām, vardarbību, kurā bija iesaistītas landesvēra vienības, lielā mērā var izskaidrot kā atriebību par Inčukalna kaujā sagūstīto landesvēristu notiesāšanu uz nāvi, tāpat komunistu veiktajām vācbaltiešu slepkavībām citviet Latvijā. Ar katru mēnesi vardarbības mērogi pieauga un tā kļuva arvien atklātāka. Piemēram, iespēju filmēt "sarkano" masveida nošaušanu Jelgavā 1919. gada 26. maijā amerikāņu filmēšanas grupa ieguva par cigarešu paciņu.⁸ Tomēr "baltais" terors

⁷ *Latvija desmit gados* (1928). Rīga, 4. lpp.

⁸ Bertrand M. Patenaude (2013). Shooting the Bolsheviks. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 91. lpp.

nebija tikai iekšēju Latvijas procesu iniciēts. Lielā mērā to var uzskatīt arī par “importētu” no Vācijas, kur 1919. gada sākumā brīvkorpusi nežēlīgi apspieda sociālistu nemierus un brutāli izrēķinājās ar saviem pretiniekiem. Latvijā karojošajiem brīvkorpusiem un Somijas pilsoņu karu pieredzējušajam ģenerālim Golcam masu terors nebija svešs.

LATVIJA STARP DIVIEM PILSOŅU KARIEM

A. Miņinam ir taisnība, apgalvojot, ka Latvijā 1918.–1920. gada notikumos var identificēt pilsoņu kara iezīmes. Tomēr tās radās nevis iekšēju, bet gan ārēju procesu rezultātā. Ārējie spēki (Padomju Krievija un Vācija) mākslīgi saasināja Latvijas sabiedrībā valdošās pretrunas un iniciēja masveida vardarbības sākumu. Galvenais šādas rīcības motīvs bija savu militāro formējumu uzturēšanās Latvijas teritorijā attaisnošana. Krievijas komunistu vadītājiem izmisīgi bija nepieciešama patstāvīgu padomju valdību izveidošana Igaunijā, Latvijā un Lietuvā, lai politiski maskētu Sarkanās armijas karagājienus uz revolucionāro Vāciju. Savukārt ģenerālim Golcam pēc 16. aprīļa puča, kura rezultātā K. Ulmaņa valdība tika gāzta, steigšus vajadzēja atrast politisko aizsegu, lai pamatotu vācu militāro vienību atrašanos Kurzemē. Rezultātā tapa Oskara Borkovska, bet vēlāk Andrieva Niedras kabinets.

Ārējie spēki uz Latviju atnesa tā laika Vācijai un Padomju Krievijai raksturīgus fenomenus – masu teroru, revolucionāros tribunālus, zaldātu padomes un brīvkorpusus. Abas kaimiņos esošās lielvalstis plosīja vai nu pilsoņu karš (Krievija), vai pilsoniski konflikti (Vācija), kuri vistiešākajā veidā atbalsojās Latvijā. Vācu zaldātu padomes karēivji apsargāja Latvijas neatkarības proklamēšanas aktu 1918. gada 18. novembrī; ģenerālis Golcs pēc ierašanās Liepājā padzina vietējo vācu zaldātu padomi, līdzīgi kā tas tika darīts Vācijā; cīņās pret komunistiem plaši tika izmantoti brīvkorpusi; Vācijas iekšējās cīņas par vai pret Versaļas miera līgumu skaļi atbalsojās Latvijā (Rīgas ieņemšana 22. maijā, Cēsu kaujas jūnijā); Latvijas teritorija ietilpa vācu monarhistu revanša plānos.

Līdzīgi arī Krievijas pilsoņu kara norises spēcīgi ietekmēja notikumus Latvijā: Baltijas militārā kampaņa tika īstenota ar Sarkanās armijas “krievu daļu” plašu izmantošanu; Maskava diriģēja politiskos procesus Latvijā, Igaunijā un Lietuvā, piespiežot vietējos komunistus

veidot patstāvīgus valstiskumus; no Krievijas tika sūtīti latviešu komunisti un padomju darbinieki komunistu režīma izveidošanai; Padomju Latvija tika iekļauta Krievijas apgādes plānā un saņēma vairāk nekā 200 miljonu rubļu lielus kredītus; saasinoties pilsoņu karam Krievijā, Padomju Latvijas projekts tika ātri likvidēts, 1919. gada vasarā strauji samazinot finansiālo un militāro palīdzību, bet vasaras beigās pārsvietot latviešu strēlnieku pulkus uz Krieviju.

Minēto iemeslu dēļ pamatotāk būtu runāt nevis par pilsoņu karu Latvijā, bet gan Latvijas atrašanos starp diviem pilsoņu kariem (vai pilsoniskiem konfliktiem) 1918.–1920. gadā. Šāda pieeja piešķirtu tradicionālajai Neatkarības kara koncepcijai tik nepieciešamo starptautisko (reģionālo) dimensiju, bez kuras nav iespējama tā laika sarežģīto procesu pilnvērtīga un adekvāta izpratne.

Jānis Šiliņš

PERSONĀLIJAS

Sveicam jubilejā

ETNOGRĀFEI, PROFESOREI, DR. HABIL. HIST. LINDAI DUMPEI – JUBILEJA

Šī gada 9. martā etnogrāfe, uztura vēstures pētniece Latvijā, profesore, Latvijas Republikas Atzinības krusta virsniece Linda Dumpe, klātesot kolēģiem no LU Latvijas vēstures institūta un Latvijas Nacionālā vēstures muzeja, draugiem no Latvijas Igauņu biedrības, rādiem un sadarbības partneriem, LU Bibliotēkas telpās svinēja savu 85. dzimšanas dienu.

Jubilāre ir dzimusi Rīgā 1930. gada 8. martā. Latvijas galvaspilsētā aizvadīti arī skolas gadi un 1954. gadā ar izcilību absolvēta Latvijas Valsts universitātes Vēstures fakultāte. Profesores pirmā darbavieta ir

Latvijas Vēstures muzeja (šobrīd – Latvijas Nacionālais vēstures muzejs) Etnogrāfijas nodaļa (1953–1962). Šajos gados iznāk viņas pirmais raksts (1958), kas veltīts izkopts attīstībai Latvijā, un iesniegts monogrāfijas manuskripts par ražas novākšanas veidu attīstību Latvijā (1959). Jubilāres darba gaitas saistītas arī ar Latvijas PSR Centrālo Valsts vēstures arhīvu (šobrīd – Latvijas Valsts vēstures arhīvs), kur laikā no 1962. līdz 1964. gadam ieņemts publikāciju nodaļas vecākās zinātniskās līdzstrādnieces amats. No 1964. gada Linda Dumpe sāk strādāt toreizējā LPSR ZA Vēstures institūta (kopš 1994. gada LU Latvijas vēstures institūts) Etnogrāfijas nodaļā (kopš 2004. gada Etnoloģijas nodaļa), kur līdz pat 2001. gadam aizvadīti daudzi pilnvērtīgi darba gadi. Savu zinātnieces karjeru institūtā jubilāre uzsāk kā vecākā zinātniskā līdzstrādniece, 1986. gadā kļūst par vadošo pētnieci, bet 1993. gadā – par profesori. 2001. gadā viņai piešķirts valsts emeritētās zinātnieces statuss.

Strādājot institūtā, viņa aizstāv vēstures zinātņu kandidāta disertāciju par tēmu “Ražas novākšanas veidu attīstība Latvijā (no senākiem laikiem līdz XX gs. sākumam)” (1965) un vēstures zinātņu doktora disertāciju “Lopkopība Latvijā, 19. gs. – 20. gs. pirmā puse” (1986) un iegūst Latvijas Republikas vēstures habilitētā doktora zinātnisko grādu (1992). Linda Dumpe aktīvi piedalās etnogrāfiskajās ekspedīcijās, iegūtās zināšanas un atziņas aprobē vietēja un starptautiska mēroga konferencēs un simpozijos, ar populārzinātniskām lekcijām veicina Latvijas tradicionālās kultūras elementu atpazīstamību. Professore ir četru monogrāfiju, piecu kolektīvo monogrāfiju un vairāk nekā 130 zinātnisko un populārzinātnisko publikāciju autore. Viņa ir darbojusies vairāku periodisko populārzinātnisko un zinātnisko izdevumu redakcijās, ir sastādījusi trim grāmatām.

Jubilāres valodu zināšanas (angļu, igauņu, krievu, latviešu, vācu) paplašina viņas pētījumos izmantoto avotu un pasaulē vadošo teorētisko nostādņu un atziņu loku, kā arī veicina sadarbību ar ārvalstu kolēģiem un pozitīvi ietekmē viņas aktivitātes starptautiskās zinātnieku organizācijās – SIEF (*Société Internationale d’Ethnologie et de Folklore*) Uztura pētīšanas komisijā, IEHCA (*Institut Européen d’Histoire et des Cultures de l’Alimentation*).

Lindas Dumpes ieguldījums, pētot latviešu materiālo kultūru, tradicionālo nodarbu (zemkopība, lopkopība) un uztura vēsturi Latvijā,

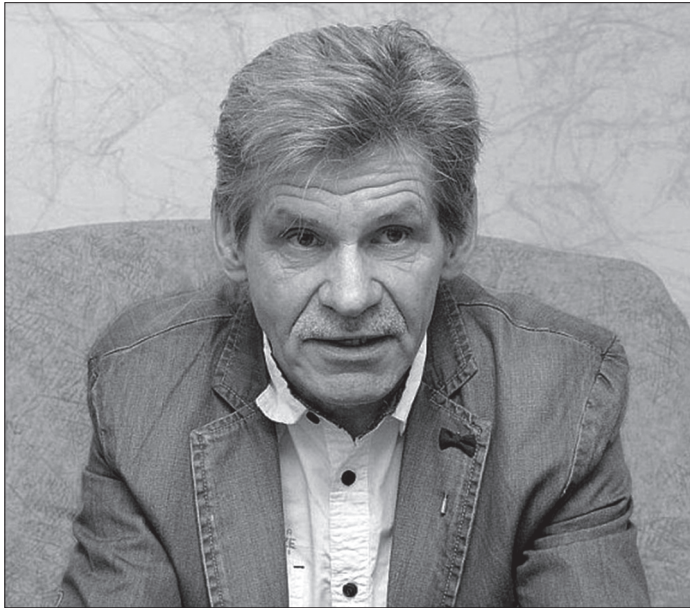
ir novērtēts ar augstiem Latvijas Zinātņu akadēmijas (1980, 1987, 1999, 2001) un Latvijas valsts (2011) apbalvojumiem.

Jubilāres zināšanas, to nemitīga papildināšana, joprojām piedaloties angļu valodas nodarbībās, apgūstot datorprasmes un iepazīstoties ar jaunākajiem etnologu un vēsturnieku pētījumiem Latvijā un pasaulē, atvērtība un pozitīvisms uzmundrina un kalpo kā piemērs viņas kolēģiem.

Daudz baltu dieniņu, Linda!

Ilze Boldāne-Zeļenkova

ARHEOLOGAM LATVIJAS ZA ĪSTENAJAM LOCEKLIM GUNTIM ZEMĪTIM – 60

Guntis Zemītis dzimis 1955. gada 13. jūnijā Jelgavā. Arheoloģisko izrakumu lauka darbu skolu jubilārs izgājis Jāņa Graudoņa (1913–2005) vadītajos izrakumos Turaidas pili. No 1979. līdz 1982. gadam G. Zemītis strādājis Ģ. Eliasa Jelgavas Vēstures un mākslas muzejā. Beidzis LU Vēstures un filozofijas fakultāti, 1983. gadā sācis strādāt Latvijas Vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļā, kuru vadījis no 1986. līdz 1999. gadam. Šajā laikā viņš pievērsies ornamenta un simbolu izpētei, par ko 1995. gadā saņēmis vēstures doktora grādu. Jāatzīmē, ka G. Zemiša zinātniskās intereses sniedzas pāri disertācijas tēmas robežām un iekļauj plašu 9.–13. gadsimta vēstures problemātikas loku. Iznākušas vairākas G. Zemiša zinātniskās publikācijas un grāmata “Ornaments un simbols Latvijas aizvēsturē” (2004) par lībiešu, zemgaļu un kuršu reliģiskiem uzskatiem, tirdznieciskiem sakariem, kā arī atsevišķām senlietu grupām. Šie pētījumi lielā mērā balstās uz G. Zemiša vadīto arheoloģisko izrakumu rezultātiem. Sevišķi atzīmējami 1986.–1996. gadā veiktie pētījumi Daugmales pilskalna arheoloģiskajā kompleksā.

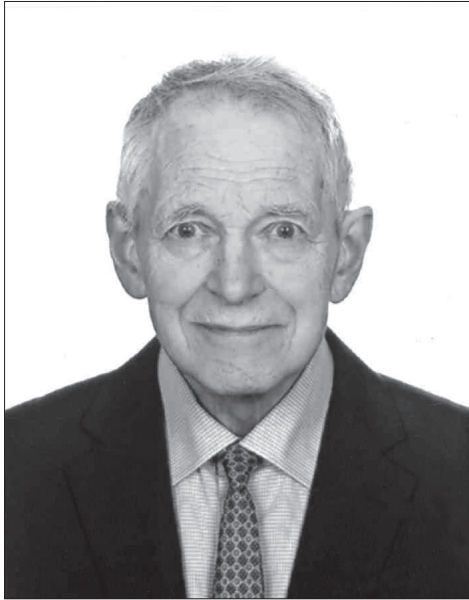
1999. gadā G. Zemītis uzsāka darbu Latvijas vēstures institūtā un vadīja vairākus nozīmīgus grantus un projektus (pašlaik jubilāra vadībā tiek realizēta Valsts pētījumu programma “Letonika – Latvijas vēsture, valoda, kultūra, vērtības”). Kopš 2008. gada viņš ieņem institūta direktora amatu. Paralēli šim darbam G. Zemītis pasniedz Biznesa augstskolā Turība, kur izstrādājis mācību līdzekli tiesību vēsturē (Ārvalstu valsts un tiesību vēsture. Rīga, 2003) un 2011. gadā ievēlēts par profesoru.

Par zinātniskiem sasniegumiem, veiksmīgu administratīvu darbību un citiem ieguldījumiem Latvijas valsts attīstībā G. Zemītis ir apbalvots ar Barikāžu piemiņas zīmi, Izglītības un zinātnes ministrijas balvu un Ministru kabineta balvu. 2014. gadā G. Zemītis ievēlēts par Latvijas Zinātņu akadēmijas īsteno locekli.

Sveicam jubilāru apaļajā dzimšanas dienā un vēlam arī turpmāk tikpat aktīvu un nenogurstošu darbu zinātnes laukā.

Roberts Spirģis

AKADĒMIĶIM VALDIM BĒRZIŅAM – 80

18. jūnijā Latvijas 20. gadsimta vēstures ievērojamam pētniekam Valdim Bērziņam aprit 80. gadskārta. Viņš piedzima Rīgā, bet viņa bērnības un skolas gadi pagāja Salacgrīvā. Viņa tēvs bija Pirmā pasaules kara un Krievijas pilsoņu kara dalībnieks, bet 1921. gadā atgriezās Latvijā no Padomju Krievijas. V. Bērziņš agri zaudēja vecākus, un tas viņu spieda rēķināties dzīvē ar saviem spēkiem un arī norūdīja raksturu. Viņš mācījās Salacgrīvas vidusskolā, kuru absolvēja 1953. gadā, tā paša gada rudenī iestājās Latvijas Universitātes Vēstures fakultātē, jo par vēsturi viņam radās interese jau skolas gados. Studiju gados V. Bērziņš lielāko daļu eksāmenu nokārtoja uz teicami un kā vienīgais kursā 1958. gadā pabeidza studijas ar “sarkano”, t.i., teicamnieka diplomu.

Pēc studiju beigšanas Valdis Bērziņš nostrādāja obligātos gadus Rucavas vidusskolā (Liepājas rajonā) par vēstures skolotāju un tad atgriezās Salacgrīvā. 1963. gadā viņš iestājās Latvijas Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta aspirantūrā un sāka strādāt pie kandidāta

disertācijas par latviešu strēlnieku cīņām 1919. gadā akadēmiķa Jāņa Krastiņa vadībā, kas galvenokārt palīdzēja ar darbu publicēšanu. Sākās intensīvs darbs Rīgas un Maskavas arhīvos un bibliotēkās, vācot materiālus disertācijai un vienlaikus gatavojot publikācijai darbus par disertācijas tēmu. Triju gadu laikā disertācija bija sagatavota un 1966. gadā sekmīgi aizstāvēta. No 1966. gada Valdis Bērziņš sāka darbu Vēstures institūtā, kurā viņš nostrādāja 39 gadus. Viņš aktīvi iekļāvās institūta kolektīvā, apguva zinātniskā darba metodes un izstrādāja savu darba ievirzi, kas paredzēja stingru balstīšanos uz arhīva materiāliem un tajos sniegtiem faktiem, izslēdzot pat ticamus pieņēmumus. Šādu principu viņš ievēroja arī visos savos turpmākajos darbos. V. Bērziņam bija svešas politiskās spekulācijas un arī klaja propaganda. Lai gan savos darbos viņam bija jāievēro zināmas obligātas nodevas valdošai ideoloģijai, viņš vienmēr palika ļoti nacionāli noskaņots, izvairījās no piedalīšanās institūta sabiedriski politiskajos pasākumos. Bet viņu interesēja ne tikai zinātne – viņš apmeklēja svarcelšanas nodarbības, aizrāvās ar šaha spēli, pat spēlēja institūta šahistu komandā kopā ar Teodoru Zeidu, Ausekli Sprēsli, Jāni Babri.

60. gados Padomju Savienībā pēc ilgiem noklusējuma gadiem atkal pieauga interese par latviešu strēlniekiem. Tēma kļuva populāra arī Latvijā, pie tās sāka strādāt daudzi pētnieki, godā tika celti sarkanie latviešu strēlnieki. V. Bērziņš saprata, ka nopietna tēmas izpēte nav iedomājama bez arhīvu materiāliem, kas galvenokārt atradās Maskavā. Un nācās apgūt Maskavas arhīvu fondus, kas prasīja ilgu un nogurdinošu darbu, jo kopēšanas tehnikas toreiz nebija. Izdevās pat izņēmuma kārtā dabūt atļauju strādāt Rīgā Partijas vēstures institūta arhīvā, lai gan tur drīkstēja strādāt tikai partijas biedri. Tur atradās 20.–30. gados latviešu veco strēlnieku savāktie dokumenti, arī Jukuma Vācieša darbu manuskripti.

1969. gadā iznāca pirmā V. Bērziņa monogrāfija par latviešu strēlniekiem 1919. gadā, kas viņu izvirzīja latviešu strēlnieku vēstures pētnieku pirmajās rindās. 1970. gadā Vēstures institūts publicēja apjomīgo pētījumu “Latviešu strēlnieku vēsture” akadēmiķa J. Krastiņa redakcijā. Pirmo reizi vienā monogrāfijā bija apkopots viss latviešu strēlnieku cīņu ceļš no 1915. gada līdz 1920. gadam. Šis unikālais darbs līdz šim nav pārspēts. Latviešu strēlnieki bija un paliek latviešu tautas lepnums, viņi varonīgi aizstāvēja dzimto zemi, cīnījās Krievijas

pilsoņu kara frontēs pret balto ģenerāļu armijām, jo baltie ģenerāļi cīnījās “par vienotu nedalāmu Krieviju”, kurā Latvijai nebūtu paredzēta pat vismazākā autonomija.

Padomju vara izmantoja latviešu strēlnieku daļas pirmkārt kā militāros spēku, bet mūsdienu Krievijas šovīnistiski noskaņotie žurnālisti un publicisti iztēlo viņus kā briesmīgus slepkavas un soda akciju veicējus. Viņi atkārtō to, ko 20.–30. gados krievu emigrantu politiķi un ideologi rakstīja, piedēvējot savu neveiksmi pilsoņu karā latviešu strēlniekiem. 20–30 tūkstoši latviešu strēlnieku veidoja tikai niecīgu daļu no 3–5 miljonu lielās Sarkanās armijas.

Latviešu strēlnieku vēstures iznākšana (to 1972. gadā izdeva arī krievu valodā) bija liels zinātnisks sasniegums. 1977. gadā astoņiem grāmatas kolektīva autoriem (arī V. Bērziņam) tika piešķirta Latvijas PSR Valsts prēmija.

1970. gada sākumā V. Bērziņš sāka strādāt arī pie latviešu strēlnieku 5. pulka komandiera Jukuma Vācieša (1873–1938), kas 1918.–1919. gadā kļuva par Sarkanās armijas pirmo virspavēlnieku, dzīves pētīšanas. 1973. gadā iznāca monogrāfija (līdzautors J. Ruberts) “Pirmais virspavēlnieks”, vēlāk dokumentu krājums krievu valodā, populārzinātniskais darbs “Es iešu pirmais” (1984), arī citi izdevumi un raksti. V. Bērziņš ir Jukuma Vācieša dzīves un darbu lielākais popularizētājs.

V. Bērziņš publicējis sešas populārzinātniskas grāmatas un mācību līdzekļus, piedalījies kā nodaļu autors arī deviņās kolektīvajās monogrāfijās, sastādījis divus dokumentu krājumus, publicējis vairākas recenzijas. Tikai žurnālā “Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis” publicēti 12 zinātniskie raksti, “Dabas un vēstures kalendārā” 11 zinātniski populārie raksti, ap 30 rakstu periodiskajos izdevumos, raksti Latvijas PSR Mazās enciklopēdijas trijos sējumos, uzstāšanās vairākās konferencēs Rīgā un rajonos. 1974. gadā V. Bērziņš kļuva par vecāko zinātnisko līdzstrādnieku, 1989. gadā aizstāvēja doktora disertāciju (to 1990. gadā atzina un viņš kļuva par Dr. habil. hist.).

1982. gadā ar monogrāfiju “Latvija Pirmā pasaules kara laikā” iezīmējās trešā lielā līnija V. Bērziņa zinātniskajā darbā. Tika radīts apkopojošais darbs par 1914.–1917. gada notikumiem Latvijā, kurā bija iestrādāti jauni materiāli un nosprausti jauni pētījumu virzieni šī posma pētniecībā. Monogrāfija kļuva ļoti populāra studentu vēstur-

nieku vidū. Pirmā pasaules kara tēmu V. Bērziņš turpināja arī citās publikācijās.

Latviešu tautas atmoda, Latvijas Republikas neatkarības atjaunošana pavēra jaunu posmu arī V. Bērziņa zinātniskajā darbībā: nozuda politiskie ierobežojumi, pavērās iespējas un kontakti ar Rietumu valsti un latviešu trimdas pētniekiem.

V. Bērziņš aktīvi iekļāvās Latvijas vēstures zinātnes pārveidošanas un tālākās attīstības darbā, stingri aizstāvēdams viedokli par Vēstures institūta saglabāšanu un iestājoties pret plāniem to sadalīt. 1991. gada janvārī viņš institūta grupas sastāvā devās uz Vecrīgu barikāžu aizstāvju atbalstīšanai.

90. gados Latvija piedzīvoja īstu “vēstures bumu” – parādījās simtiem grāmatu un brošūru, tika no jauna izdotas Latvijas Republikas (1920–1940) laikā publicētas grāmatas par vēsturi, parādījās arī trimdas vēsturnieku darbi, kā arī neskaitāmi raksti periodiskajos izdevumos. Latvieši vēsturē meklēja atbildi uz daudziem jautājumiem. 1991. gadā iznāca Valda Bērziņa neliela grāmata (līdzautors A. Bambals) “Latvijas armija”, kas populārā veidā iepazīstināja lasītājus ar tik svarīgu valsts institūciju – Latvijas armiju no 1918. gada līdz 1940. gadam. Šis darbs kļuva par rokasgrāmatu gan vēstures skolotājiem un studentiem, gan arī plašam lasītāju lokam.

1995. gadā iznāca V. Bērziņa apjomīgā monogrāfija “Latviešu strēlnieki: Drāma un traģēdija”. Tā jau no jauna skatījuma parādīja latviešu strēlnieku vietu Latvijas vēsturē. Darbs balstījās uz plašu avotu materiālu un arī publicētiem pētījumiem, iekļaujot latviešu strēlnieku kopējā vēsturē arī Imantas pulka un Troickas bataljona strēlniekus, kas atradās Krievijas balto spēku pusē un atgriezās Latvijā no Tālaļiem Austrumiem tikai 1920. gadā.

1993. gadā V. Bērziņam piešķīra profesora grādu un no 1996. gada līdz 2000. gadam viņš vadīja nozīmīgo Latvijas vēstures institūta struktūras vienību – Vēstures nodaļu, kurā strādāja ap 20 pētnieku un kuras darbības lauks bija Latvijas vēsture no 13. līdz 21. gadsimtam.

90. gadu vidū institūts sāka darbu pie liela un atbildīga projekta – Latvijas 20. gadsimta vēstures uzrakstīšanas. To bija paredzēts izdot trijos sējumos. 2000. gadā iznāca pirmais sējums par Latviju 1900.–1918. gadā, bet 2003. gadā otrais sējums “Neatkarīgā valsts, 1918–1940”. Abu šo apjomīgo sējumu organizētājs, rediģētājs un

atbildīgais redaktors bija Valdis Bērziņš. Šo divu sējumu (810 un 1000 lpp.) sagatavošana un izdošana bija īsts varoņdarbs vēstures zinātnē. Pirmajā sējumā bija 27, bet otrajā – 16 autori gan no Latvijas vēstures institūta, gan no citām iestādēm. Autori rakstīja par dažādām tēmām, to visu nācās zinātniski novērtēt, rediģēt un bieži arī pašam pierakstīt trūkstošo. Darbam bija jāatbilst Eiropas vēstures standartiem, bija jāizmanto jaunākā Latvijā un ārzemēs izdotā vēstures literatūra un jaunas atziņas. Pirmajā sējumā pirmo reizi Latvijas vēstures apkopojošos darbos bija iekļauti materiāli par Latvijas nacionālajām un sociālajām (pilsētu un lauku) grupām, bet otrajā sējumā dots konceptīvs un dziļš pārskats par Latvijas Republikas ārpolitiku, iekšpolitiku, ekonomiku, politisko un kultūras dzīvi. Šie divi izdevumi vēl ilgu gadu desmitus kalpos kā nozīmīgs Latvijas vēstures izziņas materiāls.

Latvijas neatkarības atjaunošana pavēra Valdim Bērziņam ceļu uz Rietumu bibliotēkām un arhīviem. Viņš 12 reizes devās uz ārzemēm, gan uzstājoties ar referātiem Somijā, Šveicē, Zviedrijā, ASV, gan ar dažādu starptautisko fondu atbalstu veicot vēstures materiālu izpēti darbu Hūvera kara un miera institūtā (Stenfordā, ASV), Britu muzeja bibliotēkā, ASV Kongresa bibliotēkā un ASV Nacionālajā arhīvā. Iegūtos materiālus viņš izmantoja gan 20. gadsimta vēstures sējumos, gan arī citās publikācijās. Viņš piedalījās ar referātiem 1991. un 1992. gadā Rīgā notikušajās starptautiskajās konferencēs, tāpat 1905. gada revolūcijai veltītajā konferencē (2000).

No 2000. gada V. Bērziņš ir Latvijas vēstures institūta vadošais pētnieks, šajā gadā viņš saņēma Latvijas Zinātņu akadēmijas un a/s “Grindeks” balvu un prēmiju, bet 2004. gadā – Kārļa Ulmaņa balvu.

V. Bērziņš vairākkārt piedalījās kā oponents vēstures doktoru darbu aizstāvēšanā, aktīvi sadarbojās ar Latvijas Kara muzeju un Saīslagrīvas novada muzeju.

Ļoti plašs ir viņa sabiedrisko darbu uzskaitījums. 1992. gadā viņu ievēlēja par Latvijas Zinātņu akadēmijas korespondētājlocekli, bet 1998. gadā – par akadēmijas īsteno locekli. 2005. gadā viņš kļuva par emeritēto zinātnieku. V. Bērziņš bija institūta Domes loceklis, Latvijas Prezidenta izveidotās Vēsturnieku komisijas loceklis, Latvijas vēstures institūta habilitācijas un promocijas padomes loceklis, Latvijas Zinātņu padomes vēstures ekspertu komisijas loceklis un priekšsēdē-

tājs, Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes promocijas padomes loceklis, Latvijas vēstures institūta Redakcijas padomes loceklis.

2005. gadā V. Bērziņš aizgāja pensijā un pārcēlās uz dzīvi Salacgrīvā. Bet viņš saglabā ciešus sakarus ar institūtu, aktīvi iestājas presē gan par Latvijas vēstures kā atsevišķa priekšmeta pasniegšanu skolās, gan par Latvijas vēstures zinātnei nepieciešamā finansējuma palielināšanu, kas palīdzētu piesaistīt jaunus pētniekus. Viņš piedalās institūta pasākumos, dziļi pārdzīvo tā veiksmes un neveiksmes.

Būdam pensijā, viņš nav pametis arī vēstures pētniecības darbu, pievēršoties jaunam virzienam savā zinātniskajā darbā – Latvijas valsts pasludināšanas, nostiprināšanas un sociāli politiskiem procesiem 20. gs. 20. gados. Par to liecina viņa publikācijas “Latvijas Vēstures Institūta Žurnālā” – septiņi zinātniskie darbi un divas recenzijas. Latvijas vēsturnieku I kongresā (2011) viņš piedalījās ar referātu par latviešu strēlniekiem pārmaiņu gados (1917–1918) un Starptautiskajā vēsturnieku konferencē par Pirmo pasaules karu Latvijas Kara muzejā (2014) referēja par militārajām cīņām Rīgas līcī.

2014. gadā Latvijas vēstures mazajā bibliotēkā iznāk V. Bērziņa populārā grāmata “Latviešu strēlnieki Pirmajā pasaules karā (1915–1917)” un apjomīgs raksts par latviešu strēlniekiem bagātīgi ilustrētajā krājumā “Pulcējaties zem latviešu karogiem”, viņš piedalās arī televīzijas filmā par Jukumu Vācieti (2013).

Par lielu ieguldījumu Latvijas vēstures zinātnē 2012. gadā V. Bērziņš apbalvots ar Triju Zvaigžņu ordeņa IV šķiru.

Uzticams palīgs un domubiedrs Valdim Bērziņam allaž ir viņa sieva enerģiskā vēsturniece Ināra Bērziņa, arī meita Laura beigusi vēstures studijas Latvijas Universitātē, bet dēls Arnis vienmēr izrādījis lielu interesi par Latvijas senāko vēsturi un lepojies ar tēva darbiem par latviešu strēlniekiem. Pēdējos desmit gadus Valdis Bērziņš savu dzimšanas dienu atzīmē kopā ar Līgo svētkiem draugu pulkā. Un vislabākais novēlējums viņam ir: vēl ilgi iededzināt ugunsgrūdu Salacas upes karstā Jāņu vakarā un arī sagaidīt, kad Latvijas vēstures institūts sagatavos viņa publikāciju bibliogrāfisko rādītāju.

Ēriks Žagars

AUTORI/AUTHORS

Ilze Boldāne-Zeļenkova – etnoloģe, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts

Dominika Čarņecka (*Dominika Czarnecka*) – etnoloģe, Ph.D.

Dagnoslavs Demskis (*Dagnosław Demski*) – etnologs, Ph.D., Polijas Zinātņu akadēmijas Antropoloģijas un etnoloģijas institūts

Ieva Garda-Rozenberga – folkloriste, Dr. philol., LU Filozofijas un socioloģijas institūts

Inna Gīle – vēsturniece, Mg. hist., LU Latvijas vēstures institūts

Māris Goldmanis – vēsturnieks, Mg. hist., Latvijas Universitāte, Jūdaikas studiju centrs

Līga Irbe – vēsturniece, Latvijas Nacionālais vēstures muzejs

Ēriks Jēkabsons – vēsturnieks, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts, LU Vēstures un filozofijas fakultāte

Anete Karlsonē – etnogrāfe, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts

Līga Lapa – vēsturniece, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts

Ineta Lipša – vēsturniece, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts

Roberts Spirģis – arheologs, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts

Jānis Šiliņš – vēsturnieks, Dr. hist., Latvijas Valsts vēstures arhīvs

Manfreds Volfs (*Manfred Wolf*) – vēsturnieks, Dr., pensionēts
Minsteres Vācijas valsts arhīva direktors

Kaspars Zellis – vēsturnieks, Dr. hist., LU Filozofijas un socioloģijas institūts

Ēriks Žagars – vēsturnieks